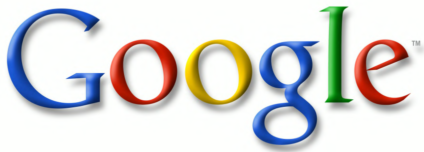

UC-NRLF
$B 155 286

A CSANÁDI PŰSPŐKI MEGYE BIRTOK VISZONYAINAK RÖVID TÖRTÉNETE.

IRTA
OLTVÁNYI PÁL,
PÁPA Ő SZENTSÉGE KAMARÁSA, FÖLDEÁKI LELKÉSZ,
CSANÁDI SZ.-SZÉKI ÜLNÖK.

SZEGED,
NYOMATOTT BÁBA IMRÉNÉL,
1867.

Revisant Dioecesana Tabularia, excutiant damnata ad silentium Fragmenta.

Péterfy S. Concilia Hung.
in praef. ad I. Tomum.

Kedves a setétben a csekély világosság is.

Kiss Bálint „Magyar Régiségek“.

ELŐSZÓ.

Honunk régi történelmi emlékeinek nagy buvára, a tudós *Jankovics Miklós* *) a honi történelmi tudomány érdekében három évtized előtt ama forró óhaját s kérelmét nyilvánítá, hogy bárcsak találkoznék valaki a csanádi püspöki megyében, ki a püspökség- s káptalannak multját, különösen a mohácsi vész után majdnem két századig alig ismert ügyeit s állapotát fölfedezné, és evvel a tudományos világot megajándékozná.

Ezen forró óhaj- s kérelemnek egy harmad századig nem felelt meg senki, mert a multjában is hires, s jelenében is szép s nagy kiterjedésü csanádi püspöki megyének mai napig sincs még története megirva.

Midőn a tisztelt olvasó közönségnek jelen értekezésünket átnyujtjuk, ki kell jelentenünk, hogy nekünk sem volt — és ismerve gyenge tehetségünk s készültségünk határait, nem is lehetett — szándokunkban e müvecskében a csanádi püspöki megye egyházi történetkönyvét megirni; mi csak Jankovics Miklós régi — de tudomásunkra véletlenül csak most jutott — óhajának akartunk ez által *némileg* megfelelni; és püspöki megyénknek *régenten* és *most* birt javait, szóval annak *birtokviszonyait* azért választottuk értekezésünk tárgyául, hogy *egy részről* az ezen, romokban hevert csanádi püspöki megyét

*) *Tudományos Gyüjtemény* 1833. V. 70. lapon.

a XVIII. század elején, — az utókort is örök hálára kötelező nagy áldozatokkal — uj életre keltö *habsburg-lotharingi* uralkodó fenséges királyi család vallásos buzgalmának, és a csanádi egyház felvirágzása ügyébeni nemes fáradozásainak emeljünk ebben emlékoszlopot; mert *Thuróczi*, *) honunk történetirója szerint is ha a csanádi megye sz. Istvánban üdvözli is elsö alapítoját, a másodikat III. Károlyban tiszteli; *más részről* azon indok vezérelt e tárgy választására, hogy — mivel ujabb idökben a Lajthán inneni s tuli sajtóban is szellöztetik ujra az *egyházi javaknak* elvétele iránt már 1848. évben megpendített indítványt — ezen jó urakat is a csanádi püspöki megyének e dolgozatunkban rajzolt *gazdag multja*, és ehhez alig hasonlítható *jelenje* által, de különösen mind e mellett is a *szeretet oltárára* összehordott nagy áldozatok elömutatása által e jogtalan s veszélyes lépéstöl visszariaszszuk.

Ezen indokok vezéreltek minket e jelen értekezésünk megirására, melybe — ha a birtokviszonyok elöadása mellett — itt-ott nagyobb világosság okáért történelmi megjegyzéseket is szöttünk közbe, ezen eljárásunk — ugy hiszszük — ha dolgozatunk belértékét nem növeli is, de fogyasztani is alig fogja; söt még azt is reméljük, hogy ez mind e mellett is kedves olvasmányul fog szolgálni a megyének — hiányzó történetkönyve miatt — multját alig ismerhetö paptársainknak: annak pedig, ki egykor majd — e nyolc századot vészviharban tulélt szép s az esztergomi fömegye után kiterjedésére s népességére nézve

---

*) *Ungaria Meridionalis* 204 „Csanadiensis Tyarae author est *divus Stephanus*, fundator alter *Carolus* VI. rex Hung. III. qui eversas Episcopatus fortunas armis vindicavit suis, exulemque per saecula Episcopum, uti et capitulum restituit."

honunkban legnagyobb — püspöki megye történetkönyvének terjedelmes megirására fog vállalkozni, ezen nagy fáradsággal gyüjtött okmányokkal, s történelmi adatokkal dusan ellátott dolgozatunk nemcsak kedves de hasznos is leend.

Midőn tehát ezen, mások ohajára is a sajtó utján közzétett értekezésünkkel az irodalmi küzdtéren ismét megjelenünk, megujítjuk azon már más müveinkkeli kilépés alkalmával is nyilvánított abbeli kérelmünket, hogy azok, kik e dolgozatban történeti hiányokat, vagy hibákat fognak felfedezni, ezeket se el ne nézzék, se elne engedjék; hanem okmányok által szigoruan cáfolják meg. *Kedves* lesz ez nekünk is, kik tanulni inkább szeretünk e tárgyban, mint tanítani; *kellemes* lesz ezen utba igazítás minden tudomány kedvelőnek; annak pedig, ki idővel a megye történetkönyvének megirására fog vállalkozni, *hasznos* is leend.

Mi addig is *Plinius* ama mondatában: „Ardua res est vetustati novitatem, obscuris lucem dare, itaque *etiam non assecutis voluisse abunde pulchrum et magnificum*" kerestünk s találtunk is bátorító vigaszt; ugy abban, mit *Kiss Bálint* koszorus magyar irónk eme kevés szavakban oly szépen fejez ki: „*Kedves a setétben a csekély világosság is.*"

Irtam Földeákon, az 1866. év utolsó napján.

A szerző.

Tartalom.

II.

I. FEJEZET.

A csanádi püspökség dotatioja.

1 §.

A török uralom előtt s alatt.

A csanádi püspökséggel egy idős a *csanádi székes-egyházi káptalan* is, mind a kettő honunk első apostoli sz. királyában tiszteli alapítóját, ki mind a kettőt szép és nagy-terjedelmű *közös* birtokkal látta el, mint ezt *sz. Gellért* első csanádi püspök életirója, a) és *II. András*, Magyarország királya is bizonyítja. b)

A régi okmányok- s levéltárakat hangya-szorgalommal kutató tudós *Pray* c) a csanádi püspöki egyház tulajdonához haj-

---

a) *Vita S. Gerardi* 346. „Postquam Gerardus totam provinciam Chanadiensem ad fidem Christi convertisset, nec non monasterium B. V. in contiguo Ecclesiae S. Joannis Bapt. pro sua sepultura similiter consumasset, eas per S. Regem Stephanum *nobiliter multis possessionibus dotare fecit.*

b) II. András, Magyarország királya, eldődei által a pécsi püspöki megyének adott javadalmakat elősorolván s megerősítvén, igy szól: Gloriosissimus noster progenitor Sanctissimus Rex Stephanus, Apostolus Regni Hungariae Episcopales sedes et chatedras fundavit egregias, quas *ut bonis atque possessionibus dotavit magnificis*, sic privilegiis et libertatibus sublimioribus condonavit. *Koller* Eppatus Quinqueecles. I. 9.

c) *Hyerarchia* II. 89. Pray Mária Terézia alatt Magyarország történészének levén kinevezve, minden levéltár nyitva állt számára. *Horváth Mihály* tört. V. 236. lap.

dan tartozott helységeket — összesen 68-at — elösorolván, hozzá teszi: *és a többi*, mintegy figyelmeztetve az olvasót arra, hogy az okmányok bövebbi nyomozása után még az általa közlött helységek számát szaporítani is lehet; — az általa megnevezett helységek ezek: Uj-Chanad, Apátfalva, Belec, Batida, Csök, Csomorkány, Csókás, Kis-keök, Dalegház, Töperek, Kovácsház, Kis-Ferkés, Lele, Mogyoros, Reckés, Mezökopáncs, Mezöhegyes, Nagy-Komlós, Pitvaros, Rákos, Sámson, Chika, Csorbás, Tárnok, Töpös, Tótkutas, Alsó- és Felsö-Füged, Bököny, Berzás, Királyhegyes, Nagylak, Szentivány, Kis-Jenö, Szeche, Szent-Lörinc, Nádudvar, Sairak, Dombegyház, Igac, Komos, Pereskutas, Lap-Keresztur, Vasöntö, Tüzköz, Ujváros, Domingh, Zihond, Nagy- és Kis-Achad, Pobán, Szent-György, Derse, Majmáth, Töviskoz, Mayoc, Pabár, Nagyviz, Püspökfalva, Kecse, Milatköz, Cherpa, Boldogfalva, Földeák, Támok, Luka-Thelek, Kenderfark, Kana. a)

Közös birtoknak neveztük elöbb e javakat, mert eleinte valamint más megyebeli káptalan, ugy a csanádi sem volt a püspökségtöl elkülönített birtokkal ellátva, hanem a püspökségeknek adományozott javakból éltek a káptalanbeliek is, ez a tudós *Palma* a) véleménye is, kinek nézete szerint sz. István azon ok miatt látta el oly dus s terjedelmes javakkal a püspöki megyéket, hogy a püspökök a püspökség javaiból a káptalanok dijazása mellett a püspöki megye számára papokat s tanítókat neveljenek, és ezeket ugy a szegény árvákat s özvegyeket is segítsék.

A csanádi káptalan számára legalább külön alapítványozást még fel nem talált senki, söt a nyitrai káptalan állítólagos

a) E helységek — egy-kettö kivételével — mai nap is megvannak a megye területén, de nem egyházi kezekben.

b) *Palma* Notitia rer. hung. 110.

külön alapítványozását is gyanusnak tartja honunk nagy okmány-buvára, *Fejér György.* a)

Mikor s egy időben történt-e mindenütt honunkban e közös javaknak a püspökségek és káptalanok közötti *meg-* s *elosztása?* okmányok hiányában nehéz biztosan meghatározni; hacsak a *Péterfi* által idézett 1112. évi esztergomi nemzeti zsinat XII. törvénycikkelyét b) — mely szerint a püspököt a szerzemény negyed része feletti szabad rendelkezési jog csak akkor és ugy illeti, ha annak három részét az egyház javára fordítá — nem értelmezzük ugy, hogy ez a még akkor közös javakra vonatkozott. A *zágrábi* káptalan is c) 1175. évben még a közös javakból tette a püspökökkel egyetértve alapítványait; ugy a *kalocsai* káptalan is 1198. évben *Hedervári* főpásztorától kapott át a maga részére átengedett tizedeket. d)

Ami a csanádi püspöki megyét illeti, itt már a XIII. század elején nyomára találunk annak, hogy a káptalan külön jószággal is birt; ugyanis *III. Honorius* pápa 1219. évben meghagyta a csanádi püspök- és káptalannak, hogy a *fekete barátok* által elhagyott *vituhui* zárdába átköltözött uj káptalan prépostjának és kanonokjainak káptalana beegyezésével a püspök saját

a) *Fejér* Dissert. 123.

b) *Péterfy S. Concilia* I. 56 *„De portationibus Ecclesiae quomodo de beat fieri."* Episcopus, si tres partes de aquisitis ad utilitatem Ecclesiae fideliter intulisse videatur, liceat ei agere de quarta quod voluerit. *Portatio* vel portagium est telonium publicum ad portas urbis vel portum fluvii exigi solitum et Ecclesiae dotis loco a Regibus concessum. Canon iste illustrari potest e verbis S. Gregorii M. P. „Mos est apostolicae sedis ordinatis Eppis praeceptum tradere, ut de omni stipendio, quod acceperint, quatuor fieri debeant portiones, una videlicet Eppo et familiae eius propter hospitalitatem eius, et susceptionem, alia clero, tertia vero pauperibus, quarta Ecclesiis reparandis.

c) *Kercselics* 57.

d) *Sion* 1840. 5. szám.

tizedjeiből engedjen át egy részt; a) továbbá ugyanazon pápa 1226. évben az esztergomi érsekhez intézett levelében felemlítvén azt, hogy miután a csanádi székes káptalan jövedelmei háboru és az idö viszontagságai miatt — propter guerras et multiplicem malitiam temporis — anynyira leolvadtak, hogy a kanonokok nem élhetvén, helyeiket elhagyták, tudtul adja az esztergomi érseknek, hogy *Desiderius* csanádi püspök káptalanával együtt azért folyamodott hozzá, hogy a megyebeli kápolnák jövedelmének egy része a kanonokok fizetéseinek növelésére — pro augmentatione praebendae canonicorum — engedtessék át b).

Világos bizonságul szolgál ezen két okirat, hogy a csanádi püspöki megyében már a XIII. század elején a káptalannak a püspökségtöl elkülönített javadalmai is voltak. Más megyében lehet, hogy elöbb vagy utóbb fejlödtek ki oly viszonyok melyek az elkülönítést eredményezték.

A tudós *Pray* által fentebb elösorolt helységek közöl az elosztás után melyek maradtak a püspökségnél, és melyek mentek át a csanádi káptalan birtokába? okmányok hiányában nehéz most már meghatározni; anynyi bizonyos, hogy a *Pray* által elösorolt helységeken kivül még más jószágokat is birt mind a püspökség, mind a káptalan; igy egy, a csanádi káptalan levéltárában örzött régi okmány arról tanuskodik, hogy 1373. évben *Bodula, Dominicusfalva, Lyllendorf, Zezina, Turch, Jurchan* és *Zirena* helységek fele részben *Miklós*, akkori csanádi püspöknek, felsöbb parancsra *visszaadattak*. c)

Hogy a XV. század elején még a csanádi püspökség szép jövedelemmel birhatott, onnét is kitünik, mivel *Marcali László*,

a) *Fejér* C. D. III. 98.
b) Ugyanott 282.
c) Ezek pedig nem fordulnak elö a *Pray* által idézettek közt.

csanádi püspök 1423. évi március 26-án *kilencszáz* arany forintott fizetett Rómában az apostoli kincstárnak megerősítő okmányaiért *taxa* fejében; mert mint a római levél értelmesen kifejezi, enynyire volt Rómában a csanádi egyház *taxálva*. a) Azonban a szomszéd török pusztítása folytán a csanádi püspökség jövedelme a XV. század végén már anynyira leolvadt, miszerint mind a mellett is, hogy 1493. évben *Sándor* pápa megengedte, hogy a már elöbb általa megszüntetett csanádi *sz. Bernát* nevü bencések minden iugatlan javai a csanádi püspökség tulajdoni birtokához tartozzanak, 1494. évben az elöirt 900 arany-forintos eddigi megerösitési taxa 500 forintra szállítatott le Rómában a püspökség szomoru körülményei miatt, b) melyek a mindinkább pusztítólag közeledö török csapásai s dulásai miatt naponkint szomorúbb szint öltöttek, ugy hogy a II. Lajos magyar király udvarában tartózkodó Velencei-köztársaság követe a köztársasághoz küldött hivatalos jelentésében a csanádi püspöknek 1515. évben évi jövedelmét 3000 aranynál többre nem számította, mely összegből 200 lovasból álló banderiumot c) felszerelni s tartani csak ugy volt lehetséges, ha való a követnek a mohácsi csatában szinte elvérzett *Chahol Ferenc*–,

---

a) *Battyáni* Series Eppor. Csanád. 87.

b) U. o. 115 — 117.

c) Az 1498. évi 20. t. cikk csak 100 lovas tartására kötelezte a püspököt, azonban ez 200 lovast is tartott és vezetett a csatába; *Lányi* magyar clerus érd. I. 140.

Érdekességénél fogva ide irjuk ugyane követnek a többi püspökségek ezidőbeli jövedelmére vonatkozó jegyzetét: *Esztergomi* 35 ezer, *Kalocsai* 20—22 ezer, *Egri* 22 ezer, *Zágrábi* 18—20 ezer, *Erdélyi* 24 –25 ezer, *Váradi* 26 ezer, *Pécsi* 25—26 ezer, *Veszprémi* 10—12 ezer, *Győri* 12—14 ezer, *Váci* 4—5 ezer, *Nyitrai* 4, *Csanádi* (Cenad) 3 ezer, *Sirmiai* 5—6 ezer, *arany*. *A bosniairól* megjegyzi, hogy annak jószága mind török kézen van. *Körmöci Imre*. Emlékek a magyar kath. egyház multjából 88. lap.

csanádi püspökről ama észrevétele, hogy híres s jó családból származott, és igy magán vagyonából pótolta azt, mi a török által elpusztított püspökség jövedelméből ki nem telt.

A mohácsi vész-csatában a most nevezett püspök elveszvén, és nem sokára a püspöki székhely, Csanád is török kézre kerülvén, a püspökség jószágai is az akkor dívott *cape rape* elvnél fogva csakhamar mások által elfoglaltattak; a javak egy részét a török, nagyobb részét *Perusich Gáspár* a török koránnak s az uj evangeliumnak egyaránt hódoló pártvezér tartá meg magának; a) de maga I. Ferdinánd császár sem akart az osztályozásból kimaradni, azért *Holdvilág*, *Sárosfél* és *Monora* püspöki javakat négy ezer forintért *Cserepovits Miklósnak* örök áron eladván, — a *szebeni* polgároknak is engedett át néhány püspöki jószágot, nem pénzért ugyan, hanem azon kikötéssel, hogy ezen adománya által magának lekötelezze őket, és hozzá hivek maradjanak. b) A csanádi püspöki lakot és templomokat minden egyházi épületekkel az uj tannak hódoló *Perusich Gáspár* védszárnyai alatt szegedi születésű *Szegedi István* Wittenbergből honába visszatért s Csanádon letelepedett Luther s Melanchton tanítványa foglalta el, és az uj hitvallás terjesztésére nyitott iskolában tanított. c)

Ily körülmények közt nem csuda tehát, hogy midőn *Melegh Boldizsár*, egri és leleszi prépost 1573. évben csanádi püspöknek kineveztetett, Rómában megerősítetését *ingyen*, min-

a) *Istvánfy* 123.

b) *Timon* epit. chron. 158. Aki Ferdinándnak e lépését a *szükségesség* által akarja kimenteni, olvassa el az 1562. évben irt levelét a pápai követhez, melyben a papságra nézve az első század *szegénységét* előnyösbnek tartja, mint a gazdagságot, valószinüleg ezen eladás- s ajándékozásnál is ez lebegett szeme előtt. E levél olvasható *Roskoványi* Coelib. *et* Breviar. II. 334.

c) *Desericius* Hist. Epp. Vac. 117.

den díjfizetés nélkül kérte és meg is nyerte azon, a római jegyzőkönyvben érintett oknál fogva, mert a török uralom alatt lévő püspökség javaiból semmi jövedelme sincs; egyuttal meghagyatott ezen, csak 29 évet számító püspöknek a *leleszi* prépostság is. a) Utóda *Mathisi István* 1584. évben szinte *leleszi* prépostból csanádi püspökké neveztetvén, az elöde által felhozott okok miatt szintén dij nélkül kérte s kapta meg Rómából bulláit, azt irván a többi közt Rómába az apostoli nunciushoz, hogy a csanádi püspökségből csak a *címet* birja, és Leleszen, mint a *thebai* pusztában, csekély jövedelméből éldegél, mert a püspökség javai a török uralom alatt vannak, és azokból nem kap semmit; felemlíti továbbá, hogy püspökségéhez tartoznának a most Erdélyországba kebelezett *Chanad*, *Sorostél*, *Hódvilágh*, *Monora* mezővárosok, mely utóbbit most a fogarasi egyesült-görög püspök birja; b) a római levéltár azt említi fel még e püspökről, hogy mint királyi tanácsosnak évenkint 250 arany fizetése volt. — Ennek utóda, *Szegedi Pál* alatt sem volt virágzóbb a csanádi püspökség jövedelme, ő 1587. évben neveztetvén ki csanádi püspöknek, e hivatala mellett az egri és leleszi prépostságot is megtartotta a római szék engedelme mellett; a *praeconisationalis* római jegyzőkönyvben megjegyeztetik, hogy a csanádi megye Magyarországban egészen török kézben van, a sz. György martyr tiszteletére felszentelt székes egyház pedig tökéletesen szét van rombolva, és benne minden tönkre téve, az eddig 900 arany forintra becsült csanádi püspökség jövedelme most alig megy fel évenkint 200—400 magyar forintra. c)

---

a) Battyáni 155.

b) Battyáni 161.

c) Ugyanott 166. *Florenus hungaricalis* ad monetam nunc curruntem germanicam dissolutus habet in valore 50 cruciferos ut dicimus nummos. Péterfy II. 310.

Matisi István tehát oly jószágokat említ itt fel, melyek a *Pray* által felhozottak közt fel nem találhatók; *mikor* és *kitől vették*, vagy *nyerték* a csanádi püspökök ezen tőlök Ferdinánd által elvett jószágokat, okmányok hiányában megfejteni nem tudjuk.

A csanádi káptalan levéltárában van őrizetül egy régi, évszám nélküli kézirat letéve, melynek hátán ez áll: *„Helyek* s *Telkek* nr. 42. *Ülés helyek*, akiben laknak 60=summa 102. (*Csanádi püspökségnek falui feljegyeztetnek*). a) Ez okmány, a hogy még el lehet olvasni, ezt tartalmazza:

Batida, szól ehez Fekete Mihály, *Dalegyház*, ezt magához kapcsolta Bakai István eő urasága ex parte faeminei sexus, mintha felesége lett volna a püspöknek. *Dombegyháza* és *Klárafalva*, Zomboriak birják annak földét. *Kis Giala, Lele*, Fekete Mihály szól hozzája. *Mezőkoppánts*, *Mezőhegyes*, Jármi András. *Nagykomlós*, *Papkeresztur*, *Rábé*, *Szőregh*. Nr. 42.

Béb, nincs még urok, csak most kezdettek megülni, rácok, el nem kell rólok feledkezni. . . .

Becse, *Becskerek*, *Besneő* ez alatt lévő falukhoz . . . . lakó Szél Pál szól. *Deszk* Erdődi István, gyarmathi vicekapitány, *Egres*, *Féregyház*, . . *Feőlak*, *Hegios*, *Homori*, *Hosszufalva* . . . *Királihegies* . . . *Monostor* . . . *Mező-Palota* . . . . Kengel Mihályé, *Makó* Abrahám Mihályé, a ki által magukat kiváltották, az erdélyi fejedelemé, király számára volna .

Nagylak Tenkelié vala tizenhét faluval, de mivel véletlenül senkit nemzetségéből nem hagyván maga után, kimulván ez világból, Mátyás királyra marada, *Jaksinak* tetszék e szép gazdagság, négy ezer talléron csak haláláig magának tevén uj

a) Régi e jegyzet is, de már más kéz irta a zárjel alatti szavakat az okmányra.

örökbe, ut sic quasi de sexu faemineo habuisset jus quoddam in dominium . . . . .

Nagy Giala . . *Nagy Jankahida, Kiss-Jenő* . . . Babai Kalloban szól hozzá. *Nádudvari* cum sit Episcopi, vel etiam apud lippos et tonsores, ausus tamen sibi usurpare Babai. . . . . *Kanisa* . . . *Palota* . . . *Szentiván* . . *Szentmiklós Szeleős* . . *Szanát* . . *Szent-Lőrinc* . . Bornemissza István szól hozzá.

Százegyház, az utolsó csanádi püspök zálogba vette vala egy Szegedi embernek, most már hozzá kodacoznak a) a Szegediek.

Tórvar . . . *Valkány* . . *Vizesgian* . . . *Zadollak* . . . . *Zombor* . . . . . . Nro 60 b).

Ezen kivül létezik még ugyanazon káptalani levéltárban a csanádi püspökség által birt jószágokat elötüntető két más okirat is; az egyik a pozsonyi kir. kamarai hivatal által 1628. évben kiadott és az ottani káptalan által 1652. évben hitelesített hivatalos jegyzék. c) A másikat 1629. évben az egri káptalan szolgáltatta hivatalos használat végett a csanádi püspök kezébe.

Az előbb említett kamarai jegyzék szerint az 1561. évben a porták összeirása alkalmával következő jószágok voltak a csanádi püspökséghez irva:

(a Igy van irva a *kotkodácsoló* tyuk szerint.

b) Mikor készült ez okmány, nehéz meghatározni; valószinüleg az *erdélyi* káptalan levéltárából került át sok egyéb más régi okmányokkal a XVIII. század közepén a csanádi levéltárba. Ha a Nagylakot elfoglaló *Jaksi* család ugyanaz volna, mely *Fessler* történetkönyvében szerepel (V. 491), ugy ez okmány a XVI. századból való lehet, és a török uralom alatti elfoglalásokat látszik elötüntetni, ha későbbi kéz irta is reá, hogy e jegyzék a csanádi püspökség jószágait tartalmazza, ez annak hitelességét támogatja inkább mint rontja.

c) Actum Posonii in officina Rationaria Camerae Hungaricae 15. Martii 1628. Emericus Letenyei m. p.

Szihod máskép Szyhond 4 portával, *Majmath* 12 portával — *Szemleők* elhagyatott hely . . . *Pabar* máskép Pobur 32 portával — *Sajthy* 9 portával, másutt van 22 portája. — *Pechk* máskép Pecske öt és fél portával. — *Szentmiklós* 8 portával — *Czokas* 2 portával . . — *Chyeog* máskép Csek és Czeh elhagyott hely — *Apátfalva* elhagyatott hely — *Bekesz* szinte, *Kallóban* népes hely, Bába István birja, *Demingh* máskép Demegh, *Tövisköz* népes hely, *Egres*, *Hodul* porta nélkül, *Ders* 5 portával, *Nemhodul*, *Orod*-megyében *Püspökfalva* 4 portával.

Az egri káptalani bizonyítvány igazolván azt, hogy *Chanad*, *Seche* várral együtt, ugy *Deming Sayti*, *Pechk*, *Zihond Kovaszi* mezővárosban egy utca, *Meghe*, — továbbá következő puszták, ugymind *Belesz*, *Kis-Achad*, *Nagy-Achad*, *Sobur*, *Szent-György*, *Lorantfalva*, *Szentmiklós*, *Derse*, *Igach*, *Pagmath*, pusztai rész, *Nagy-Eösz* vagy máskép *Eősz* a gyulai várnak ostrom általi bevételéig a csanádi püspök által háborítlanul birattak; megjegyzi hogy azóta az engedelmességet megtagadták, és sem adót sem bérletet (nec tributum nec censum) nem fizettek.

Magochra nézve azt bizonyítja az egri káptalan, hogy ezt Magochy Gáspár a csanádi püspöktől csak bérben birta, de annak (Magochynak) halála után *Rákóczy Zsigmond* foglalta el, és igazságtalanul birja mai napig is.

Makó mezővárosról az érintett okiratban az mondatik, hogy Makó egész határából, valamint az egész megye szőlőhegye, szántóföldje, buza, rozs, őszi termény, méh és más tized alá eső növény s gyümölcsökből *tizedet* fizetett a csanádi püspöknek, ugy a *makrai* és *világosvári* a) és más környékbeli szőlőhegyek is fizették azt még 1590. évben is a csanádi püspökségnek, valamint a bérletet — censum — fizetik *Da-*

a) *Fábián Gábor* már 1219. évről előmutat munkájában 551 lapon oly iratot, mely szerint az orodi hegyek tizede a csanádi püspöké volt.

legház, *Ujváros*, *Mezőkopánts*, *Csokás*, *Pereskutas*, helységek is.

A káptalani levéltárban őrizett eme három okmányban elősorolt, és egy-kettő kivételével mai nap is e néven ismert nagy kiterjedésű helységek is a csanádi püspök birtokához tartoztak.*)

---

*) Nehogy azonban valaki a csanádi püspökségnek ez időbeni jövedelmét — midőn édes magyar hazánk a török uralom alatt nyögött — túlbecsülje, ide igtatjuk a csanádi káptalan levéltárában őrizett, 1651. évről szóló két okmányt, melyek egyes helységekből a püspökség jövedelmét igy tüntetik elő:

„Csanádi Püspök uram Ő nagyságának annuatim adnak:

Királheyyes, *Mezőhegyes*, *Tótpalota*, *Nagylak*, *Bököny* egy aranyos paplant, egy bokor (bokor = egy pár) karmazsin csizmát, 6 kosár halat.

Saytiak, *Paburiak*, *Szömlökiek*, annuatim adnak egy *skarlat* szőnyeget, és 3 halat.

Csokásiak annuatim adnak két pár karmazsin csizmát.

Szentlőrinciek 3 karmazsin csizmában, 3 papucsban és 4 kosár halban alkudtak meg. — A másik okmány így szól:

„1651. Anno Domini die 5. Maii chanadi püspök uram Ő nagysága megirt *Ráczfalusiaknak* gondviselő ispánja Csokás Németh András hozzám (kihez? nem tudatik, minthogy nincs neve aláirva) és alább megirt falukból summált sz.-györgynapi sokadalomra tartoznak.

Királhegyes tallér 6, 2 karmazsin csizma.

Mezőhegyes tallér 14, csizma kettő.

Tótpalota tallér 14, csizma kettő.

Nagylak tallér 10

Bököny tallér 6, csizma kettő."

Ámbár a csanádmegyei főpásztorok a mohácsi vész után egész a XVIII. század elejéig a török uralom alatt inkább *nimét* viselheték püspöki hivataluknak, mint annak teendőit, és ez időtájban *„Episcopi in partibus infidelium"*-félék voltak némileg: miután azonban a török uralom alatt nyögő katholikusok püspöki vicariusaink által, — mely hivatalt leginkább a szegedi szent-ferencrendűek házelüljárójára ruházták — főpásztori gondot viseltek, a keresztény községek a körülményekhez képest róluk még is lehetőleg gondoskodó főpásztoraiknak miden szegénységük és a török általi nagy megadóztatásuk mellett is szivesen szolgáltak a fent leirt háladományaikkal. Ez okmányek egyébiránt azt is tanusítják, hogy a török uralom alatt is foglalkoztak őseink mesterséggel, és mig a férfiak csizmát s papucsot varrtak, addig a

1655. évben Erdődi *Pálfy Tamás* neveztetvén ki csanádi-püspöknek, minthogy a püspökségnek éppen most elősorolt jövedelmei oly csekélyek voltak, hogy azokból el nem élhetett, a római curia megengedte neki, hogy esztergomi kanonok- s préposti hivatala jövedelmeit is élvezhesse. Azonban ő már arra is kiterjeszté figyelmét, hogy a csanádi püspökséghez tartozott, de mások által elfoglalt javadalmak visszaadassanak. A tudós *Pray* szerint 1655. évben adott is ki e tárgyban püspökségi jogainak védelmére valami nyilvános okmányt, a) és ugy látszik nem is sikertelenül; mert mint későbbi egri püspök 1663. évben *Nádasdy Ferenc*, országbiró vallató parancsára kihallgattatván, hit alatt vallotta, hogy neki, mig ő 1653 — 1659 évig a csanádi püspökséget birta, nem csak a fentnevezett *Királheyyes, Mezőhegyes, Totpalota, Nagylak, Bököny* helységek, hanem a *sekaiak, pörösrétiek, magochiak*, ugy a *makaiak* is fizettek a pusztától és a malmoktól. — Ugyanő egy másik, 1655. évi junius 15-én kelt s az elöbbi okirattal együtt a csanádi káptalannál letett bizonyítványában azt is igazolja, hogy ő, mint csanádi püspök a Makó melleti *Szent-Lőrinc* mezővárost is tulajdoni joggal háborítlanul birta.

Világos tehát, hogy Pálfy Tamás püspöksége alatt már több helység visszakerült a csanádi püspöknek törvényes birtokába; de világos az is, hogy utóda, a csanádi püspökségben az 1659, év óta kinevezett *Macripodari Hyacint* 1663. évben a bencések groni conventje elött méltó joggal tiltakozott az ellen, hogy ez évben *Makó, Zombor, Palota, Boldogfalva, Szentlőrinc, Feldeák, Tárnok, Tömpös, Rákos, Királyhegyes, Szentmiklós*,

---

nők szőnyeget himeztek s paplant készítének, — s ugy látszik, hogy a fentközlött okmányokban megnevezett adományok *tized* fejében fizettettek a csanádi püspöknek.

a) Battyáni 177.

Lele, *Batida*, *Chokás*, *Pordon* mind Csanád vármegyében fekvő s azelőtt a csanádi püspökhöz tartozott helységek *Balassa Imrének* eladattak s adományoztattak. a)

1687. évben *Dvoskinovitz Mihály*, vagy mint Pray őt nevezi *Tvornikovics* neveztetvén ki csanádi püspöknek, kedvezőbb körülmények közt volt már e püspöki megye is; *Szeged* városa már egy évvel előbb, *Chanad* és *Arad* is ekkor már a török kézből ki- és felszabadítva, a megyének nagy része nem nyögött már többé a török rabiga alatt, és hihető, hogy a püspökségi jövedelmek is növekedtek ez által. Lehet tehát, hogy ezen körülmény, vagy pedig az — hogy a római curia meghagyta neki kinevezésekor az esztergomi kanonokság mellett még az általa birt két prépostság jövedelmét is — szolgált az apostoli széknek alkalmul arra, hogy kinevezése, illetőleg megerősíttetése alkalmával lelkiismereti kötelességévé tétetett neki, hogy a székesegyház s püspöklak felépítését, seminarium felállítását, szóval egyéb püspöki kötelességeit minden tőle kitelhető módon eszközölje. b)

Habár a fentnevezett püspök — részint az idő rövidsége miatt, mert 1689-ben Vácra ment át, részint azon ok miatt, mivel mint alább látni fogjuk, a csanádi püspöki *széhhely* kijelölése és meghatározása iránti kérdés jó későn döntetett el — a római szék által kijelelt főpásztori kötelességeknek eleget nem tehetett is; minden esetre hálára kötelező az apostoli sz.-széknek ama atyai gondoskodása, hogy a messze távolból alig értesült arról, hogy a csanádi püspöki megyének egy kis része a

---

a) Az ezen közbevetett tiltakozásról kiállított okmány most is megvan „Datum in conventu de et juxta Gron feria III. post Dominicam *Quasimodo geniti* 1663.

b) Battyáni 180.

török iga alól felszabadult keresztény községek lelki vezényletére szükséges segédeszközökről gondoskodjék. Igazán valódi apostoli gondoskodás, melynek egyébiránt e megye iránti dicsö bizonyítványát már előbb is nyujtá Róma, midőn *Pálfy Ferdinánd*, csanádi püspök kérelmére 15 évvel előbb a *római propaganda*-féle intézetből papokat küldött ide, hogy a megye területén a törökök között szétszórt keresztényeknek lelki oktatást nyujtsanak.

*Dolni István**) 1699. évben kinevezett csanádi püspökről is meg kell emlékeznünk, ki mindjárt püspöki hivatalának kinyerése után 1700. január 28-án kelt levelével a szegedi sz.-ferencrendiek házelüljáróját rendelvén megyéjére nézve egész joghatósággal püspöki helynökének, töle nem csak a püspöki javak összeirását, de azt is kérte, hogy a menynyiben a püspöki megye számára *áldozárok*, vagy szabadalmasok — *licentiátusok***) — szükségesek volnának, irja meg neki, hogy azonnal küldhessen. 1701. évben meghalt, de örök maradandó emléket hagyott maga után, a menynyiben végintézetében 4024 frtot azon célra hagyott s adott át az esztergomi káptalannak, hogy ennek évi kamatjából az esztergomi papnöveldében azon megye számára, melynek kormányzata éltében Isten jóvoltából volt reábizva, *három* növendék pap neveltessék, kik a ma-

*) Ugyanezen *Dolni István* honunk történetében is szerepel az 1687. évi országyülésen mint az esztergomi káptalan követe; ugyanis mint tudjuk, ezen a *budai* várnak visszavételi örömében tartott országgyülésnek egyéb nagy fontosságú határozmányai közt a fölséges ausztriai ház *tronöröklési* törvényeinek megalapítása is volt; *Szécsenyi György* prímás, *Kollonich* bibornok s a többi főpapok közbejárultán kivül legnagyobb befolyása volt ez ügyre *Dolni István* esztergomi kanonok s képviselőnek, ki azon évi sz.-andrás hava 7-én az *alsótábla* előtt az egész papság nevében kijelenté, hogy a király eme kivánatában megegyeznek, *a többi rendek lássák, mit cselekszenek*, mire a törvény elfogadása következett. *Lányi* magyar cath. clerus érdeme II. 116 — *Horváth Mihály* Magyarország tört. V. 195.

**) A licentiatusokról majd a VI. fejezet 2 §-ban bövebben lesz szó.

gyar, német és rác nyelvet birják, és kiknek kötelességévé tevé, hogy áldozárokká szenteltetvén, érte s rokonaiért még a papnöveldében lesznek, *hetenkint*, a lelkészkedési téren pedig *havonkint* egy sz. misét elmondjanak. Ez tudtunkra a csak egy század mulva, a püspöki székhelyen, Temesvárt létrejött megyei *papnöveldének* első alapítványa.

Eszerint tehát a XVIII. század elejéig jutottunk már el, és okmányok hiányában is az általunk feltalált kutfők nyomán, a csanádi püspökség nagy terjedelmü birtokait képesek voltunk kimutatni, melyek azonban a mohácsi vész után csak jogilag voltak a csanádi püspöké, tényleg pedig részint a Ferdinánd által történt elajándékozás, részint önkényes elfoglalás utján mások által bitoroltattak. Nevezetes, mit *Fessler* történetiró — ha az egyháznak nem is, de a magyar hazának a külföldön is hü fia — e korra nézve oly alaposan megjegyez, hogy a kormány hanyagsága, elnézése, elajándékozása folytán a püspökségek javadalmai oly anynyira megcsökkentek és leolvadtak, hogy *Pázmány* bibornok állítása s bizonyítása szerint II. Mátyás Magyarország királya idejében az egész magyarországi érsekség s püspöksegek javadalmainak évenkinti összes jövedelme alig közelíté meg a 60 ezer frtot, mig mintegy másfél század elött *Hollós Mátyás* király idejében a magyar főpapság Magyarország egy-harmadát birtokában tartá. Innét magyarázza meg *Fessler* azt is, hogy Ferdinánd idejében 1559. évben az egész magyar clerus közt alig találkozott *három mágnás;* az ország nagyjai pedig, ugy a föispánok is a főnemesekkel mind az *uj evangeliumhoz*, Luther és Calvin tanához nem anynyira meggyőződésből, mint inkább azon célból szegödtek, hogy az uj hit örve alatt az egyház javait elfoglalhassák, és ezeknek évi jövedelméből nem anynyira a török, mint Ferdinánd császár ellen táborba gyüjtött katonáikat eltarthassák. *)

*) *Fessler* Geschichte der Ungaren VIII. 265.

Előadtuk fentebb azt is, hogy a csanádi püspökök a török uralom alatt is mindent elkövetettek, hogy a püspökséghez azelőtt tartozott javakat egyes bitorlók kezeiből viszszakaphassák; mulaszthatlan kötelességüknél fogva még akkor is éltek a tiltakozási joggal, ha a magas kormány a püspökséghez tartozó javak egyikét vagy másikát érdem-jutalmakul adományozta, akár pénzért másnak eladta; szóval megtettek mindent, a mit csak tehettek jogaik védelmére: de ebbeli törekedésüknek véget vete a XVII. század végén Bécsben felállított *Comissio neoaquistica*, mely a *„iure victricium armorum“* elvnél fogva a török uralom alól megszabadított s hódított országrészt különösen a Tiszán tuli részt, az ugy nevezett *Bánátot* és a Maros vidékét a királyi kamarai kincstár részére foglalta el, melynek az ország több helyein működő fiók-választmányainál kellet a birtok tulajdonosainak a birtokjog iránt magukat igazolni; és ha valaki az az előtt jogosan birt jószág urává akart ujolag lenni, a viselt háboru-költség némi kárpótlása fejében a birtok arányához képest felsőbb helyen kivetett, többnyire csekély összeg lefizetése után a királyi kamarai kincstár viszszaengedte régi birtokosának a jószágot.

Az érintett *„neoaquistica commissionak“* a háboru-költségek némi megtérítése fejében követelt *kárpotlás-fizetési* elve a különben is a török uralom alatt majdnem végkép elpusztult *csanádi püspökségre* alkalmazható nem lévén, a magas kormánynak mulaszthatlan kötelességévé vált, azt anyagi tekintetben a *dotatiora* vonatkozólag ujolag rendezni, amit hálára kötelező készséges örömmel a fejedelem parancsára, noha nem mindég ennek, sem az illetőknek ohaja szerint, nem sokára teljesített is, mint mindjárt látni fogjuk.

II. §.

A török uralom után.

I. Lipót császár levén az égtől kiszemelve arra, hogy a Magyarországot már majd másfél századig megszálló török sereget kiüzze innét régi helyére, az ezen pogány seregen már eddig is nyert, és ezentul is reménylett győzelmeit a császár nem anynyira fegyverei élében, mint az égnek segélyében keresvén s találván fel, 1693. évben *Bécsben* a sz. István-templomban Istennek hálát nyilvánított, és sz. egyházának oltalmazása végett szent *fogadást* tett. *Timonnak* a) jeles munkájában van ezen Lipótot oly anynyira jellemző és a történet könyvében is őt méltán *nagygyá* tevő tény feljegyezve.

A történetkönyv tanuskodik, hogy az ég meghallgatta az alázatos imát, ugyanaz tanuskodik arról is, miszerint maga részéről Lipót is mindent elkövetett, hogy foganatosítsa ünnepélyes szent fogadását — 1701. april 9-én kiadott királyi parancsában hivatkozván az 1690. évi april 11-én az egyház jogai s javai visszaadása iránti leiratára, és fennebbi fogadásá-

a) *Epitome Chron. Regni Hung.* 556—557. Piissimus Caesar Leopoldus — mondja Timon — anno 1693 tot insignes victorias de Turcis in Ungaria reportatas secum reputans, ut debitas, quas posset, Deo Teroptimo Maximo gratias redderet, exemplo Sanctissimi Protoregis Stephani in principe Divi Protomartyris Stephani Basilica Viennensi Regnum Hungariae cum omnibus suis

ra a), a visszafoglalt tartományokban is az egyházat ősi jogaiba s javaiba visszahelyezni parancsolja; a VII. pontban az ország primásának biráskodása alá helyezi az egyházi szemé-

ditionibus et provinciis Sanctissimae Dei Genitrici Mariae, Magnae Ungarorum Dominae donat, dicat, ac dedicat, sequenti voto publice se obstrigens:

„*Omnipotens Sempiterne Deus*, per quem Reges regnant, et in cuius manu „sunt omnes potestates et jura Regnorum, ego *Leopoldus humilis servus tuus* „coram divina tua Maiestate prostratus immortales tibi ago gratias, quod in vir„tute et magnitudine Barbarorum exercitus immanes nominis tui hostes ab „Austriae Metropoli, eiusque finibus abegeris, quod inclitum Hungariae Re„gnum, olim a Stephano Rege Antecessore meo *Admirabili Matri tuae donatum*, „post vero Turcarum tyrannide eius cultui prope totum ereptum mihi clemen„tissimme restitueris, gratias inquam reddo tibi Deo immortali victoriarum o„mnium largitori, et restitutum mihi a potenti tua dextra Regnum *Sanctissimae* „*et Admirabili matri tuae* Coeli Terraeque Reginae *Magnae Ungariae Dominae* „*iterum dono, dico, dedico*, totumque eius protectioni consigno, humillime orans, „velit in illud, tamquam „*iterato suum*“ misericordiae suae oculos convertere, „et Paganorum gentes, quae in feritate sua confisae illud infestare non desinunt, „potenti sua virtute convertere, ac utrumque hoc bellum pace universali secura „et stabili ad maximam suam gloriam terminare. Insuper *voveo ac pro me et* „*successoribus meis divinae Maiestati tuae promitto* me ad propagandam nomi„nis tui gloriam, et *Matris tuae Dominae nostrae* honorem parochiales Eclesias „per Ungariae Regnum tum Barbarorum tyrannide, tum temporum calamitate „destructas iterum erecturum, et competente parochis sustentatione dotaturum, „ut omnes a Clementia tua meo imperio subiecti populi Te verum Deum debito „cultu adorent et *Sanctissimam Matrem tuam Magnam Dominam nostram ve*„*nerari addiscant*. Spondeo praeterea me ad perpetuam tanti beneficii memo„riam Sacellum Sancti Leopoldi in monte *Caesio*, unde primo singulare tuae „protectionis auxilium in propulsandis hostibus apparuit, restauraturum, atque in „eodem aram Divae Virgini sub titulo *Auxilii Christianorum* dedicaturum. „Suscipe igitur Clementissime Deus servi tui demisse te adorantis vota, *et me*, „conjugem meam, liberos, domumque meam, populos, exercitus meos, *Regna* „*omnia, et provincias meas* continua misericordiae tuae protectione custodi, guberna, tuere, et defende Amen!“

Porro — folytatja Timon — ut hoc Leopoldi Caesaris et Regis Hungariae „Apostolici votum omnibus sibi subjectis populis innotesceret, illud publice vulgari curavit.

a) Ad pientissimum votum nostrum bello adhuc turcico durante ex solo pietatis et devotionis nostrae, divinique cultus per totum Regnum Hungariae restabiliendi, atque promovendi zelo solemniter emissum. *Fejér* Codicillus jur. ac Libert. Ecclesiae Cath. Budae 1847 31 in supplem.

lyek közt a javak, tized, s más jogok vagy viszonyok iránt támasztott, vagy támasztandó kérdések eldöntését.

Vizsgáljuk már meg, miként lön *Lipót* császár- s királynak ájtatos és szent szándoka a már ez időben gróf *Volkra Kristóf*, bécsi főtiszt elnöklete alatt Szegeden müködő „commissio neoaquistica“ által foganatosítva a *csanádi püspöki* megyére nézve. — Miután *Szeged* városa — hol a török iga alatt a sz.-ferencrendi atyák látták el a hiveket lelki vigaszszal — 1686. évben már megtisztult az ellenségtől, az 1687. évben csanádi püspökké kinevezett *Tvornikovits Mihály* alatt kezdett már Csanád püspöki megye is régi sebeiből s romjaiból felüdülni. A király meg is igérte neki, hogy Szeged városában mind neki, mind káptalanának lakhely fog adatni azon kötelességgel, hogy Csanád püspöki megyét Szegedről, mint a püspökség uj székhelyéről igazgassa s kormányozza. — Az igért lakhelyek kijelölése és átadása azonban elmaradt, legalább kimutatni nem lehet, hogy ő vagy káptalana Szegeden volt, (ez utóbbi nem is volt még neki) annál kevésbé, hogy itt lakott volna; hanem ő is, mint elődei, a szegedi ferenciek guardiánját rendelte püspöki vicáriusává. — Utódának, Dolni Istvánnak, azonban a fentérintett kincstári bizottmány által felsőbb parancs folytán átadatott már Szegeden lakhelyül az *élelmezési kincstári ház* térítvény mellett, székes templomul pedig a *szent-dömei* városi egyház lön ideiglen kijelölve, még az új felépül; és utóbb az lön megrendelve, hogy a plébánosi hivatalt mindég egy kanonok viselje. — Ugyanezen commissio *Lipót* királynak fentidézett 1701. april 9-én kiadott körrendelete kapcsában *Kollonich Lipót* bibornok primás közbejöttével 1702. évi augustus 8-án Szegeden tartott tanácskozmányban Szeged városát és más 62 helységet jelölé ki a csanádi püspökség számára, ahol

ez felsöbb jóváhagyás kinyerése után *tized* szedési joggal ruháztatott fel. a)

1710. évben gróf *Nádasdy László* neveztetvén ki csanádi püspöknek, minthogy a püspökség csekély jövedelmeiből nem élhetett, Szeged városában a lelkészi hivatalt kezelte, udvari papjai s a magával hozott jezuiták és paulinusok káplányi hivatalt viselvén mellette. Azonban Szeged városához az esztergomi érsek is tartván lelki ellátási hatósági jogot, noha 1713. évi junius 24-én térítvénynyel biztosította a püspök amazt, hogy a Romában vitt ügynek eldöntéseig ö — a püspök — csak az esztergomi érsek engedelme mellett müködik Szeged városában, mind a mellett is Nádasdy elveszté parochialis jogát, a mennyiben ez évi szept. hóban az érsek Esztergom-megyéből küldött és nevezett *Návoy János* személyében Szegedre plébánost. A püspök közbevetett tiltakozására az ügy végleges eldöntéseig 1720. évben a szegedi parochia ellátása a *kegyes rendüeknek* adatott át. — Nádasdy püspök Szegeden — míg lelkészkedett — a szent-ferencziek zárdájában, utóbb a püspöki lakul neki is átadott élelmezési kincstári házban lakott, több izben folyamodott a magas kormányhoz, hogy a székesegyházi templomul kijelölt sz.-dömei egyház a választ-

a) A csanádi püspöknek 1719. évig, amidőn *Makó* egy részét kapta, a tizeden kivül semmi más jövedelme nem levén, nehogy ezt is tulbecsülje valaki, ide igtatjuk 1710. évről a beszedhető és beszedett püspöki tized jövedelmét: *Szeged* városában beszedetett 234 köböl buza, 60 köböl árpa, 50 akó bor. *Makón* 709 köb. buza, 48 köb. árpa, bordézsma helyett fizetett 17 frtot 1718-ban a *szegediek* egyezség utján megváltották a dézsmát; nevezetesen 54 ½ köböl buzáért 1 frt 30 kr-val fizettek = 91 frtot; — 7 ½ köböl árpa- s zabért fizettek 1 frt-val 7 frt 30 krt.; — 551 akó borért 2 frt 15 kr-val fizettek = 1234 frt 54 krt., — 1730. évben Hold-Mező-Vásárhely 50 frton váltotta meg évenkint a dézsmát. A csanádi káptalannal történt egyezség szerint a csanádi püspök a dézsma évi jövedelmének egy negyedét kanonokjainak engedte át.

mány által most is katonai raktárul használtatik, ezt kiürítetni és a templom közelében mind magának, mind kanonokjainak a sütő kemencék romjaiból alkalmas lakházak építését szorgalmazta. Kérte továbbá, hogy püspöki joghatósága eddiglen csak a Maros vidékére levén szorítva, ez a török uralom alól már meghódított *bánáti* vidékre is, mely azelőtt is Csanád püspöki megyéhez tartozott, kiterjesztessék; kérte végül, — hogy a hajdan javadalmakban gazdag csanádi *püspökség-* és *káptalannak* a kincstári commissio által birtokba vett javai, ugy a tizedszedési jog is az egész megye területén visszaadassanak; ha azonban e kérelme teljesithető nem volna, ez esetben Ő Felsége *nagylelküségére* bizza sorsát, csak azt kérvén, hogy az erdélyi püspökség szabályozási példájára adjanak neki is kész pénzben némi kárpótlásul *általány* fizetést, hogy megélhessen; azt azonban kijelenté, hogy ama kérdésben, — miszerint főpásztori lelki joghatóságą a *temes bánáti* kerületre is kiterjesztessék — tágítani semmi esetre nem fog.

Ezen folyamodása folytán, hogy a püspök addig is, mig jogos kérelme eldöntetik, rangjához képest élhessen, 1713 évben Nádasdy László a győri káptalanban a nagypréposti és a székes-fehérváriban az őrkanonoki jövedelmet nyerte meg a királytól*) de evvel ő ki nem elégítve tovább is több izben szorgalmazta a csanádi püspökség szabályozására vonatkozó fentebbi kérelmeit. b) Végre

*) *Nádasdy Tamás* élete 69. lap.

b) Hogy a csanádi püspöknek ezen felsegélés mellett is mily szegény lehetett ez időben még jövedelme, kitünik 1716-ban tett ajánlatából. A *temesi bánság* nem volt még egészen meghódítva, III. Károly tehát nagyszerű hadjáratot indított ennek visszaszerzésére; de a kincstár üres volt. — XI. Kelemen pápa megengedte, hogy az egyházi jövedelmek tizede három éven át e célra fordíttassék. 1716-ban Nagy-Szombatban gyültek össze e végett a főpapok, és a tizeden kívül és felül még „*titulo doni gratuiti praememoratam decimalitatem trans-*

többszöri sürgetés után 1719. évi julius 7-én a *Savoyai Eugen* elnöklete alatt összeült miniszteri conferentia ülésében tárgyalás alá került a csanádi püspökség és káptalan ügye, és ebben a fentebbi két elsö kérelme a püspöknek egészen helyben hagyva, a III. pontra a püspökség és káptalan javadalmazására vonatkozólag a kamarai igazgatóság véleményes jelentése kivántatott fel azon kijelentéssel, hogy ingatlan birtok helyett az *egri*, *váradi*, *váci* és *pécsi*, ugy az *erdélyi* püspökség legujabban történt szabályozása példájára a csanádi püspökség és káptalannak is általány fizetés javaltassék és terjesztessék fel legmagasb jóváhagyás végett.

Nádasdy püspök a magyar királyi cancelláriának 1719. évi augustus 22-én kelt leiratából értesülvén a miniszteri conferentia határozatairól, ugy látszik ama örömében, hogy a bánáti rész felett is megnyerte az oly annyira sürgetett hivataloskodási engedélyt, azaz hogy óhajához képest Csanád püspöki megyének e kiegészítö része is visszakerült a csanádi püspök joghatósága alá, e feletti nagy örömében könnyen elviselé a miatti jogos fájdalmát, hogy a püspökség és káptalan javadalmazásának általa anynyiszor sürgetett szabályozási ügye — mind amellett is, hogy ő e tárgy elintézését egészen a fejedelem *nagylelküségére* bizta — ismét elhalasztatott. a)

---

cendentis." szabad ajánlatokat is tettek, mig a többiek *ezrenkint* irták alá az önkénytes adományt, *Nádasdy* csak 450 frtot irhatott alá, pedig saját egyházmegyéjének felszabadítására történt toborzás, ugyane gyülésben *két csanádi* plébános részéről is van 60 frt bejegyezve, valószinüleg a *szegedi* és *makai* plébánosok voltak ezek. Lányinál Magyar Clerus érdeme (II. 121 lap) olvasható az önkénytes adományokat elötüntetö jegyzökönyv.

a) A meghódított *Bánát* nem kapcsoltatván vissza mindjárt az anyaországhoz, azt a bécsi kormány nevében igazgató polgári kormányszék nem csak polgári, hanem egyházi tekintetben is függetlenné akarta tenni, és igy minden

A rendelet vétele után azonnal irt a temesvári kormányszéknek, hogy legközelebb — miután e tartomány is megyéjéhez csatoltatott — Temesvárra jövend és ott *Canonica Visitatiót* fog tartani; azonban az lőn neki onnét válaszolva, hogy őt mint grófot és vendéget igen szivesen fogják látni, — őt azonban megyés pöspökként nem fogják tekinteni, annál kevésbé mint ilyet elfogadni. Ezen elutasító válasz után, mi természetesen Nádasdynak uj panaszra adott okot is, jogot is, négy évig tárgyalták ujra az ügyet; végre az 1723. évi augusztus 7-én kelt udvari rendelet ujolag Nádasdy javára dönté el a *Bánátra* vonatkozó kérdést, mely a temesvári kormányszéknek azt is meghagyta, hogy Temesvárott is adjon a püspöknek (minden majorsági földek nélkül) alkalmas *residentiát*, és oda jövet öt előirt ünnepélyel fogadják a hatóságok; minek folytán gróf *Nádasdy László* csanádi püspök 1724. március 5-én, böjt elsö vasárnapján vonult be Temesvárra és ott rendkivüli nagy ünnepélyel fogadtatott*). Ugyanezen királyi rendeletben a csanádi püspökség- és káptalannak javadalmazása eként szabályoztatik:

———

áron ügyekezett akadályozni, hogy az egy magyarországi püspök joghatósága alá tartozzék; ehhez még hozzájárult az is, hogy e tartományt a *kalocsai* érsek is kérte megyéjéhez csatoltatni, és habár *Eugen* herceget e tárgyban meg is nyerte maga részére *(Katona* Hist. Disoec. *Coloc.* II. 165.) a fentérintett miniszteri conferentiában — melyben *Trautson herceg, Stahrenberg gróf* miniszterek, gróf *Szincendorf* udvari, *Illésházi* Miklós magyar kancellár, *Kohári* István országbirón kivül a nyitrai és zágrábi püspökök egyéb más udvari tanácsosokkal is jelen voltak — mégis Nádasdi László, csanádi püspök, ügye nyert győzelmet. Innen magyarázható meg a püspök nagy öröme.

*) A temesvári jezuiták házi jegyzőkönyve e fogadtatást igy irja le: „Die 5. martii 1724. in Dominicam primam quadragesimae incidente: Illustrissimus ac Rever. D. Ladislaus Nádasdy (e comitibus) Episcopus Csanadiensis Decreto Regio per totum Banatum Temesiensem, antiquo Iure ad Episcopatum Csanadiensem spectantem, (qua legitimus et ordinarius) Dioecesanus Eppus ag-

1) 1720. évi március 1-től kezdve a csanádi püspök kap évenkint minden néven nevezendő püspöki jövedelem helyett a kincstári pénztárból *két ezer forintot* a maga személyére, *egy ezer forintot* a székesegyházi készletek beszerzésére és egyházi zenére, *két ezer forintot* pedig négy kanonok fizetésére — kikből kettőt Ő Felsége, kettőt pedig a püspök fog kinevezni — ugy hogy az első 650 frt, a másik 550 frt, a két utolsó pedig 400 frt fizetést kapjon évenkint.

2) 1718. okt-től fogva a csanádi kerületből 50 öl fa fog a püspöknek kiszolgáltatni évenkint.

3) A csanádi püspöki székhely *Szeged* városában leend, hol mind a püspök, mind a négy kanonok számára alkalmas épületek a kincstár által fognak mielőbb felépíttetni, székesegyházul a *szeged*-városi *szent-dömei* egyház azon kikötéssel jelöltetett ki, hogy ezt a város a nála épségben hagyatott kegyuri jogi kötelezettségénél fogva jó karban tartani, és ebben a lelkészi hivatalt az eme jognál fogva a város által választandó kanonok fogja viselni.

4) *Temesvárott* is fog a püspöknek alkalmas lakhely minden majorsági földek nélkül kijelöltetni, és valahányszor ott hivataloskodás végett megjelenendik, mindig az előirt ünnepélylyel fog fogadtatni.

---

nosci recipique iussus, publicatus, sub Baltachinis et processuali pompa, inter maximam Officialium comitivam, civiumque omnium accursum ad Urbem Temesvariensem introductus fuit: spectante omnis generis et nationis innumera multitudine, occasione nundinarum iis diebus habitarum e longinquis etiam partibus concurrente. Eppus in temlum Jesuitarum introductus: decantato Hymno Ambrosiano, sacroque Solemni, Sacramentum Confirmationis plurimis Fidelibus contulit, et per 12 dies in collegio Jesuitarum commoratus, victuque frugali ac unico cubiculo contentus, grave suum Pastorale munus in hoc Termino Jurisdictiionis suae auspicatus est. Eius gratiosa concessione, P. Superior Domus, et Parochus principlis (Urbanus) Vicarius Generalis Eppi renunciatus fuit Hist. missionis Temesvár. Soc. J. pag. 38 et 41.

A püspökség és káptalan javadalmazási ügyében magát a kormány *nagylelküségére* bizó püspök — mind a mellett is, hogy 1719. évben már *Makó* mezöváros határából is kapott egy kis részt, a) melyért 300 fortot kellett taxa fejében fizetni a kamarai kincstárnak — hihetöleg többet várt mind maga mind káptalana számára, mint a menynyi a fentidézett udvari szabályrendelettel kiméretett; azért ujolag folyamodott Bécsbe, folyamodványában kérte a fejedelmet, hogy a legujabb szabályozás szerint

1) A *belgrádi* püspök 8 ezer, az *erdélyi* pedig 7 ezer frtot, a kanonokok pedig egy ezer forintot nyervén ott évi fizetésül, legalább a csanádi püspök is káptalanával együtt hason kegyben részesüljön.

2) Miután a nagyváradi káptalannak jószágait a kamarai kincstár nem rég visszaadta, szabad legyen neki is a püspökség és a káptalan által elöbb birt javadalmakra vonatkozó okmányokat a kir. kamarai archivumból kikeresni, és ezek alapján ama jószágok visszaadását a kamarától szorgalmazni.

Azonban e folyamodványnak semmi sikere sem volt, sem a fizetés meg nem javíttatott, sem az okmányok kikeresésére vonatkozó engedély meg nem adatott, de Nádasdy sem akarta jogait feladni; azért midön gróf *Károlyi Sándor Batida* és *Sámson* királyi adomány utján nyert jószágaiba 1723. évben beigtattatott, a csanádi püspökség részéröl az egri káptalan elött ezen, hajdan a csanádi püspökséghez tartozott javak eladományozása ellen *tiltakozás* jelentetett s igtattatott be a jegyzökönyvbe. —

Nádasdy László gr. 1730. évben Györö tt meghalván, b) utódául báró *Falkenstein Albert* grönbachi bencés prépost és campi-

a) Makó város községe urbéri ügyének vázlata 1858.

b) Nádasdi Ö Felsége által Csanádmegye föispánjává is kineveztetett, mely méltóságot utódai is viselték József császárig.

doni esperes lön kinevezve, az öt kinevező, 1731. márc. 30-án kelt udvari leirat*) mind neki, mind káptalanának ugyanazon fizetést utalványozta, minő az 1723. évi aug. 7-röl kelttel elödének adatott; — megjegyzi azonban e királyi leirat, hogy miután a csanádi püspök a Bánáton kivüli megye részének lelki ellátásáért külön volt díjazva; (értsd az 1719. évben birtokába átengedett *Makó* város határa egy részét,) a fentebb kijelölt készpénzi fizetés egyedül a temesi bánáti rész lelki ellátásáért ennek tartományi pénztárából fizettetik a püspöknek, mivel a másfél századig tartó török uralom alatt minden, az egyházra vonatkozó okmányok elenyésztek a Bánátban, és a püspökség eredeti jutalmazása többé ki sem pótolható; és minthogy görög nem egyesültek lakják nagy részben e vidéket, az ingatlan javakban nyujtandó javadalmazás több nehézséggel s zavarral is járna. Ugy látszik tehát, hogy a királyi leiratnak eme pontja válasz gyanánt tekinthetö ama folyamodványra, melyet a már ekkor sirjában nyugvó Nádasdy püspök maga és káptalana jobb ellátása végett — mint fentebb említettük — legmagasb helyre benyujtott.

Falkenstein püspöksége első évében megujult ismét közte és az esztergomi érsek között a *Szeged* város joghatósága iránt már Nádasdy alatt kezdett és a térítvény által némileg nyugvó per, e püspök ugy látszik nem akarta az elöde által aláirt térítvényt magára nézve kötelező erejünek elismerni; azért nem csak a város feletti joghatóságot, hanem a Szeged városa határából járó, s az 1714. évi nov. 9-én kelt udvari rendelet folytán az esztergomi érsekség birtokába visszaengedett tizedjövedelmet is a maga részére kérte, és e kérelmét a többi között azon indokkal is támogatta, hogy a csanádi püspökök *még a török uralom alatt is mindég háborítatlan* birtokában voltak Szegednek; ez volt kinevezett püspöki helynökeiknek szék-

(* *Fejérnél* olvasható 350 — 354)

és működési helye, holott pedig ezen püspökök nagy részben esztergomi kanonokok voltak. Gróf *Eszterházi Imre* primás esztergomi érsek végre engedett, és mind a város feletti joghatóságot, mind a várossal 1723. évi dec. 15-én kötött szerződés értelmében meghatározott tized jövedelmet — élte napjaira, vita primatis durante — átengedte a csanádi püspöknek, és csak azt köté ki, hogy az ügynek végleges eldöntéséig a kegyesrendű atyáktól ne vétessék el a szegedi parochia ellátása.

Falkenstein kérelme folytán, vagy a nélkül, nem keressük, 1738. évi május 10-én egy ujabb királyi leirat adatott ki, mely a csanádi püspökség- és káptalanra nézve *fontos* határozmányokat tartalmaz: 1) Falkenstein püspöknek kimért fizetésén felül évenkint 2000 frt *élte napjáig* kiadatni; 2) A csanádi püspöki és káptalani székhely a megye eddigi nevének meghagyása mellett Szegedről Temesvárra áttétetni; 3) Temesvárt uj székesegyház, püspöki és káptalani lakok államköltségen építteni elrendeltetik. 4) A székesegyháznál működő lelkésznek azonnal egy szoba építése, 5) A megyebeli espereseknek évenkint 100 frt jutalom kifizetése; végre az hagyatik meg, hogy 6) Addig is, míg görög egyesült püspök fog felsőbb helyről kineveztetni, *Moldován* vagy *Ujpalánkán* államköltségen szentegyház és papnövelde akként építessék, hogy az abba helyezendő 8 bazilrendű görög áldozár 12 ifjut a bölcsészeti és hittani tanulmányokban oktathasson, hogy őket fel lehessen utóbb az Ur szolgálatára szentelni. Ezen az állampénztárból fizetni parancsolt építkezés mielőbbi létesítése végett a csanádi püspök lőn egy állam-hivatalnokkal megbizva. A temesvári püspöki lak felépítésére az 1739. évi jun. 25-én kelt rendelet 5 — 6000 frtot ajánlott meg Falkensteinnak, az építkezési anyagokat fizetés nélkül engedvén át a temesvári kormányszék; de ő azt már nem foganatosíthatta, mert ez évben meghalt.

Habár jelen értekezésünkben nem a megye történetét irjuk is, — mire tán majd vállalkozik idővel nálunk ügyesb és okmányokban gazdagabb iró — az olvasó iránti kötelességünknek tartjuk mégis eme most említett királyi rendeletet megmagyarázni, hogy annak a megye székhelyét kitűző váratlan tartalma iránt magát tájékozni tudhassa.

Valamint más püspöki megyék, ugy a *csanádi* is a török uralom előtt hasonnevű székhelye után viselte nevét, ez a Maros partján fekvő, hajdan a rómaiak alatt *urbs Morisena* név alatt ismeretes *Csanád* volt, hol nem csak sz. Gellért első csanádi püspök és utódai, hanem a székesegyházi és úgy más társas káptalan is székelt. Ezen szép püspöki város — mint fentebb előadtuk — a török uralom alatt végkép elpusztult, szép templomai romokban hevertek. — Ily körülmények közt — midőn a XVIII. század vége felé a török édes magyar hazánk kebeléből mindinkább saját hona felé szoríttatott, a magas kormány Csanád püspöki megyének visszaállítását is elrendelte, és a némileg megujított, de véghelyi várul szolgáló Csanád helyett *Szeged* városát tüzte ki már *Lipót* király a csanádi püspök és káptalan székhelyének, államköltségen megrendelvén a szükséges lakoknak e városbani felépítését. *Nádasdy* püspök káptalanával együtt Szegeden lakott már, és ott mind ez, mind amaz egy kis majorságot is szerzett. a)

Láttuk fentebb, hogy a most nevezett püspök követelte ugyan vissza megyéje számára a meghódított temesi kerületet, de esze ágában sem volt a megye székhelyét Temesvárra áttenni, s ha volt volna is valamikor ez utáni vágya, az a fentebb leirt „elismerni nem akarás"-féle esemény után nem csuda, ha végkép megszünt, és ha a püspöki hivatalos teendők végett el-

a) A csanádi püspök- és káptalannak szegedi birtokáról a „Szegedi Híradó 1860. 20—22 számában bővebben értekeztünk.

ment is egyszer [illegible] vek miatt a püspöki székhely Szegedről Te- végzése után csakhamar [illegible] löttünk ugyan érdemlegesen tárgyalva

A temesvári királyi kormány[illegible]bbi közleményből igen könnyű kita- nádi püspök joghatósága alól a kiadott [illegible] v Szeged városa értesülve volt-e tartományt többé elvonni nem lehet, most [illegible] és kivánta e maga részéről oda irányzá, hogy a püspöki székhely Szegedről [illegible] vatását, ha tán folya- tétessék át. Azonban ugy látszik, hogy Nádasdy [illegible] ri körülményeket, érintett körülmény miatt elidegenítve, életében ellensulyozni [illegible] és méltányos is a temesváriak óhaját, mely csak utóda, b. Falkenstein püspök [illegible] lehetett; alatt teljesült, mit nagyon is elősegített Falkenstein püspök [illegible] lakás, ujonan épült püspöki és káptalani lakok ellen emelt [illegible] ban által; és midőn az épületeket lerombolni parancsoló királyi [illegible] u leirat is már kiadatott, a temesvári kormányszék azonnal in- kább sürgethette fensőbb helyeken a püspöki székhelynek Sze- gedről Temesvárra áttételét; 1732. nov. 16-án kelt feliratban a többi közt azzal is indokolta kérelmét, hogy Szeged a megye szélén, Temesvár annak közepén fekszik, hogy Bánátban már *50 plébánia*, *Temesvárt* jezuita, *Karansebesen* capucinus missio van; azonkivül 3 minorita s ferenci zárda, végre hogy a g. n. e. lakosok közöl legujabban nagy számmal tértek vissza az egyház kebelébe, mit Falkenstein püspöknek Temesváron léte s müködése nagyon elősegített, és ha állandóan ott székelne, a többieknek megtérése is bizvást reménylhető volna. Végre 1738. évben april 10-én kiadott királyi leirat a temesvári királyi kormányszék — s ugy látszik a vele egyetértő püspök — ohajához képest dönté el az ügyet, rendelvén, hogy a püspök és káptalan székhelye Szegedről Temesvárra tétessék által, és a szükséges épületek a kincstár költségén ott emeltessenek fel.

Ezen itt elősorolt körülmények megfejtik már ama fent- érintett udvari rendeletet, mely a most emelt szegedi egyházi épületek lerombolását meghagyá, de az uj építkezésekről hall-

gatott, mert ez időben már nagyban s tüzetesen tárgyaltatott ama kérdés, hogy Szegeden vagy Temesvárt legyen-e a püspök és káptalan székhelye. Mind a mellett is, hogy Falkenstein püspök Szegeden lakott, gyakrabban megfordult ő még a kérdés eldöntése előtt Temesvárott, legalább gyakrabban mint elődе gr. Nádasdy László, söt még káptalanát is gyakrabban átvivé magával oda. Ámbár csak 1738. évben döntetett el eme kérdés, a temesváriak azonban ugy látszik jó eleve értesülve voltak kérelmük kedvező sikeréről, mert ott 1736. évi aug. 6-án nagy ünnepélylyel letétetett az uj székesegyház alapköve. a)

a) Emlékül legyen itt feljegyezve az alapkővel együtt ez alkalommal letett irat is:

„Anno restaVratae SaLVtIs nostrae, CVIVs aera LItterIs MaIorIbVs DenotatVr, Mense Augusto, Clemente duodecimo Corsino Ecclesiam feliciter Gubernante, Augusta Caroli Austriaci Caesaris Pietas Apostolico Apostolicorum Praedecessorum Zelo, Csanadiensem Cathedram duobus ferme saeculis partim Mahomedana, partim propriis antiquitatis ruderibus sepultam, tutiori loco Temesiensibus videlicet moeniis constanti fortitudine restauratis restaurari voluit. Gloriosa Andreae e Comitibus ab Hamilton Supremi Equitatus Tribuni, et plagae totius Temesiensis gubernatoris industria, dum primum Basilicae primaevo Csanadiensis fidelium coetus Patrono Divo Georgio Martyri dicata lapidem benedixit et posuit Adalbertus e Baronibus a Falkenstein Benedictus Praesul, Magni Benedicti ex sacra Campidonensi familia filius, et Sancti quondam Benedictini Gerardi martyris in chatedra successor. Praesidiorum in urbe et provincia Francisco Barone ab Engelshoven primas tenente, ac in absentia eius laudabiliter suplente Comite Joanne Scoti, Res vere domesticas Banatus illustri virorum triade Benedicto de Neffzern, Ferdinando de Boss, et Joanne ab Hansen administrantibus: Capituli quondam duo denarii, nunc tertia ex parte reformati sacris Dei famulis Josepho de Lech, Gabrele Mayer, Carolo Keve et Mena Braun, qui lapis nunc primus, ut simul sit ultimus. Urbs isthaec et Basilica sit semper secunda."

Ezen, 1732. évben III. Károly kormánya alatt építtetni kezdett nagyszerű templom csak 1754. évben, tehát Mária Therézia alatt, készült el, és százezer forintnál többe került az állam- kincstárnak, — e két fejedelemre emlékeztet

Az okok, melyek miatt a püspöki székhely Szegedről Temesvárra tétetett át, előttünk ugyan érdemlegesen tárgyalva nincsenek, de azokat a fentebbi közleményből igen könnyű kitalálni. — Nem tudjuk ugyan, hogy Szeged városa értesülve volt-e a temesbánsági kormány ohajáról és kivánta e maga részéről a püspöki székhelynek Szegeden meghagyatását, ha tán folyamodott volna is ez ügyben, tekintve az akkori körülményeket, az áthelyezés iránti kivánat oly anynyira jogos és méltányos is vala, hogy azt késleltetni talán, de meggátolni alig lehetett; mert az akkori időben biztosbnak tünt még fel a vári lakás, mint a nyilt városi, mivel a török ez időben egyes csatákban ugyan meggyőzve, de végkép legyőzve s megsemmisítve nem volt; az építési anyagokat Temesvárról (12 mértföldnyi tá-

---

a nagyoltár mellett levő Boromei Szent Károly és Sz. Theresia colossalis de nem idomtalan szobra. 1754. évi szept. 8-án a szeplőtlen Szüz szülétése ünnepén ritka fényes ünnepélylyel adatott át a csanádi püspöknek és káptalannak. A templom boltozatján belül lévő felirat „Regnante Maria Theresia Imperatrice, Sedente Nicolao Episcopo, gubernante L. B. ab Engelshoven Ecclesia Chatedralis Csanadiensis Temesvarini rediviva" az 1836. évi meszelés által eltünt. Mind a mellett is, hogy ezen basilica püspöki és székesegyházi templomnak épült, és az alap, ugy a felirat is igy tünteti azt mindenkinek elő, Mária Therézia mégis ennek dacára 1754. évben a temesvári polgári kormányszék utján a káptalannal közölt leiratában ama akaratát tudatja, hogy e templom ne neveztessék máskép a hivatalos iratokban mint „Principalis Caesareo Regia Ecclesia."

A templom külső részén befalazott s arra emlékeztető *kétfejü sas*, — hogy e templom még az időben készült, midőn Temesvár a Bánáttal együtt Magyarországhoz vissza nem csatolva, bécsi igazgatás alatt volt — 1848. évben a káptalan s püspök akaratán kivül Vukovits Sebők, magyar kormánybiztos parancsára letétvén, a káptalan által 1850. évben nagy ünnepélylyel visszahelyeztetett, a templom belsejében alkalmazott két kisebb, amahhoz azonban mindenben hasonló cimer az illetőknek nem figyelme, hanem figyelmetlensége folytán helyén hagyatván. Kár volt e történelmi emléket megmozdítani helyéről, és anynyi kellemetlenséget okozni másoknak.

volságról) kellett Szegedre szállítani; az ily építkezés borsos is nehéz is. Nádasdy püspöknek Temesvártóli vonakodása az előzmények után megfogható, épen ugy Falkensteinnak Temesvár iránti hajlama szinte okadatolt, mert ő s kanonokjai nem magyarok, hanem az örökös tartományokból valók levén és a magyar nyelvet alig birván, Temesvárt inkább otthonosnak érezhették magukat, mint a tösgyökeres magyar Szegeden, de főok lehetett s volt is bizonyosan ama körülmény, hogy Szeged városa iránt — vajjon annak lelki ellátása a csanádi püspökhöz tartozik-e, vagy az esztergomi érseki megyéhez? ez időben a két főpap közt folytatott pör még Romában el nem döntetett, csak 1775. évben jött onnét le a döntö válasz, a csanádi püspök joghatósága alá visszaadván Szeged városát. a)

1738. évben döntetvén el a püspökség és káptalan székhelye iránti kérdés, Falkenstein 1739. évben meghalt, a káptalan csak 1740-ben vonult Temesvárra; azonban ennek egyik tagja, Lech Zacharias, megkedvelte a szegedi levegőt — ámbár ismételve fel volt szólítva, hogy Temesvárra tegye át ő is lakását — azon ürügy alatt, hogy ő a csanádi káptalannak Szegeden szerzett és át nem vihető vagyonára felügyel, Szegeden visszamaradt, és ott 1748. évben meg is halt.

A csanádi káptalan levéltárában lévö eme okmányokból, és a temesvári jezuiták házi könyvéből szedegetett jegyzetek nyomán készült értekezésből — mely az 1864. évi *Magyar Sion* 5. füzetében „Csanádi történelmi emlékek“ cim alatt bövebben

a) *Szeged* városához a váci püspökség is tartott jogot, a menynyiben 1638. aug. 24. 1721. szept 26. kelt római leiratokban *Szeged* a váci püspöki megyéhez tartozó parochiának neveztetik. Róma végett vetett az e tárgyban emelt követeléseknek. *Episcopatus Nitriensis* eiusque Praesulum memoriae. Posonii 1835. 421. lap.

mint itt leirva általunk közzététetett — ugy hiszszük — eléggé fel van ama körülmény világosítva, hogy a csanádi püspökség s káptalan székhelye hogyan, mikor s miért jutott Temesvárra. A *görög egyesült papnöveldé*nek 1738-ban megrendelt s a püspök által foganatosítandó felépítése iránti kérdés is az által nyer felvilágosítást, hogy Falkenstein Béla püspök ügyes bánásmódja által — mint a temesvári kormányszéknek felsőbb helyre tett fölterjesztéséből is kitűnik — ugy a Temesvárott működő jezuiták buzgalma által a görög nem egyesültek közől nagyon sokan tértek át ez időben az uniora; az ezek feletti főpásztori felügyelettel tehát — addig mig uj püspök fog neveztetni számukra — a csanádi püspök lön az apostoli király által megbizva.

Az 1739. szept. 27-én elhunyt b. Falkenstein helyébe 1739. évi okt. 21-én *Stanislevics Miklós* a) előbb nicopolitani püspök és ausztriai oláhországi vidék püspök-helyettese lön kinevezve csanádi püspöknek. A kinevező okiratban mind neki, mind káptalanának ugyanazon fizetés lön utalványozva, a minővel *Ná-*

---

a) Ezen főpap a megye történetében a hirneves egyéneknek egyike. Ő bosnyák barát volt s mint illyen működött az oláhországi vidéken, 1724-ben Romában nicopolitáni püspökké neveztetvén, barát-öltönyében gyalog utazott szegénysége miatt Romába, hogy ott püspökké szenteltessék fel. — 15 évig viselte a törökök közt szétszort hivei felett a püspöki hivatalt, és az ott talált 2 ezer hivő száma 1734. évben már 5 ezerre szaporodott: 300 katholikus családot Törökországból osztrák Oláhországba, 100 bolgár családnál pedig többet utóbb 1740 körül *Vinga*, *Bessenyő*-bánáti helységekbe telepitett által. — A török haragját e miatt magára vonván, mint nicopolitáni püspöknek minden vagyonát elprédálták; az Oláhországból a török előli félelem miatt vele együtt kifutó katholikus — magyar-, német- s bolgárajku — családok részére, hogy éhen meg ne haljanak, *VI. Károly* császártól annak idejében 4500 frtot, 300 mázsa lisztet, 60 mázsa sót, *XII. Kelemen* pápától pedig 2000 romai scudi ezüst pénzt eszközlött ki. Ő a csanádi püspöki megyében lévő *bolgároknak* a török részről kivezető és itt telepitő apostola.

dasdy és *Falkenstein* birt, kivéve hogy az ez utóbbinak 1738-ban utalványozott 2000 frt személyes segélypénz nem adatott meg. Ő is tehát, mint elődei, mindjárt kinevezése után jobb ellátás végett a magas kormányhoz folyamodott, és miután sikere nem volt mindjárt kérelmének, 1742. évben megujította ebbeli kérelmét, megjegyezvén ebben, hogy miután neki is — mint elődeinek — az egész megyéből törvény szerint járó tized helyett csak *két* ezer forint utalványoztatott, az elpusztult Makóból (verwüstet) 8—900 ftnyi jövedelemnél többet nem kaphat, szükségei fedezése után alig marad neki saját személyére 500 frtja; kérte tehát az apostoli trónon ülő királynét, hogy sanyarú állapotát tekintetbe véve adasson neki s káptalanának Csanádmegyének valamely félreeső helyén egy pusztát, a hol magát a világtól elvonva e félreeső helyen csekély jövedelméből éldegélhessen, és a megyét innét kormányozhassa, a temesvári residentiát maga s utódai számára feltartva. Felemlíti kérvényében, hogy a háboru folyama alatt 9 és fél katonát szerelvén és tartván fel, erre 16 ezer forintot költött, s a t. a)

---

a) A szomoru ügyet szomoru toll szokta leirni, igy szól a többi közt a püspök panasz-kérlevelében „Allergnädigste Monarchin! Die sogenannte Raczise Milicz bezieht nun mehr die grose Anzahl der Güter und Einkünften, die deroselben König Vorfahrer H. Stephanus der Kirche zu Csanád und ihren damahligen 24 Canonicis zugewendet hat. Die häufigen Zehenden werden von dem Fiscus eingehoben, welche dieser Kirche, gleich wie andern ungarischen gewidmet waren. Bei allem dem liegt dieselbe unter ihren Ruinen mit groszer Verunehrung vieler daselbst ruhenden Königen und Bischöfen vergraben. Und kann durch ihre dermahlige 4 Canonicos, und deren schlechten Gehalt nicht einmahl das Andenken ihres vohrigen Glanzes vieder gewinnen, zumahl er solche am Haupt und Glieder dergestalt entblöszet, dass sie nicht vermögend ist sich etwa durch Eröffnung eines Seminarii, oder anderweits geistlicher Verpflanzung dereinst zu erheben.“

Ezen panaszos kérvény nagy figyelmet gerjesztett Bécsben; az ájtatos szivü királyné azonnal meghagyta a temesvári kamarai igazgatóságnak, hogy a folyamodó püspök jobb ellátására azonnal valami kamarai jószágot jeleljen ki, s jóváhagyás végett terjeszszen fel Bécsbe. Valószinüleg ezen kérvény folytán történt, hogy a *makai* határnak — egy része már 1719. évben átadatván a csanádi püspökségnek — a királynö parancsára 1743. évben másik része is átadatott birtokába, melybe magát azonnal a honi törvények értelmében szokásos ünnepélyesség mellett be is igtatta.

A püspök és káptalan közt felmerült és felsöbb helyre is panaszlevél alakjában eljutott egyenetlenségek megvizsgálására 1744. évben a királynö által Temesvárra küldött *Patachich Gábor* kalocsai érsek a királynöhöz adott jelentésében kéri ezt, hogy a csanádi püspöknek jobb ellátás végett a csanádi szomszéd kerületböl kért három pusztát megadni, ugy Temesvárt *papnöveldét* is kegyelmesen felállitani méltóztassék, hogy igy a püspök szemei elött növeltetvén a papság, a kath. egyház ügye e vidéken nagyobb lendületet nyerhessen; kérte továbbá a püspöknek ama jogot, hogy káptalanának nagyprépostját ö nevezhesse ki; végre hogy a káptalan jegyzöjének 150 frt, a szentszéki futárnak is a maga díja a kamarai pénztárból utalványoztassék. *Staniszlevics* az érseknek ez alkalommal beadott jelentésében a püspökségnek összes évi jövedelmét 3800 frtra számítja, melyböl eddiglen 16 ezer frtot Ö Felsége szolgálatára adott ki, tiz lovas állitására egy ezer, ismét két lovas eltartására 106 forintot megyebeli papságának felsegélésére pedig eddig 212 frtot adott; felemlíti továbbá, hogy nem csak sok szorgalmazásába, hanem költségébe is került a temesvári püspöki lak kinyerése s átidomítása, továbbá érdemül rója fel magának, hogy a csanádi püspökség javára s számára

a makai kamarai fiskalisi jószágot felsőbb helyről kieszközölte, és nem csak az adományozási, hanem a beigtatási költségeket utódai helyett is ő maga viselte; bejelenti azt is, hogy püspöki canonika visitatio alkalmával oly veszedelmes helyeken is felkereste híveit, hová csak nyolc katona kiséretében lehetett biztosan eljutni, végre felemlíti azt is, hogy részint a török, héber, s g. n. e. vallásból 31-et térített meg ő maga; több, a törvény által halálra ítélt egyént — nyelvüket nem értö pap hiányában — önmaga kisért ki a vesztö helyre s a t.

Noha *Staniszlevics* püspök az által — hogy april 26-án 1749. évben *Csáki Miklós*, kalocsai érsek, a királynö parancsából ujra megjelent Temesvárt azért, hogy az általa tartott sz.-széki ülésben, és ez által majd a megyében kihirdesse Mária Terézia királynönek ama itéletét, hogy a bevádolt püspök mindenben ártatlannak és a benyujtott vád rágalomnak találtatott — vigasztalást nyert; mindamellett még is nagyon zokon esett neki a feladás, és miután Szeged városa is a 800 forintban megállapított tized váltságot megtagadta töle, 1749. évben az éppen megüresedett pécsi püspökségre kérte magát áttétetni. Azonban az 1750. év april 26-án bekövetkezett halála meghozta neki azon nyugalmat, melyet irigyei alaptalan vádjaikkal többé meg nem zavarhattak. — 56 évet élt ezen, az isteni Gondviselés által az egyszerü baráti kamzsát már 30 éves korában püspöki biborral felcserélö, és e magasztos méltóságban életének majdnem felét eltöltö püspök, kinek áldott emléke, — még a csanádi püspöknek *Makója*, és a Bánátnak *bolgár* lakója leend, — fennmarad a hálatelt szivekben.

1750. év végén vagrami gróf *Engel Antal*, volt belgrádi s szendröi, később udvari püspök neveztetett ki csanádmegye püspökévé, ki már 30 éves korában mint belgrádi és szendröi püspök müködött, de az 1739-ik évi békekötés

után székhelyét elhagyván, más alkalmazás hiányában „udvari püspök“ cimmel alsó austriai ös birtokán, *Fels* kastélyában, 11 évig magánzó volt, mig Stanislevics halála után öt Mária Terézia a csanádi püspökségre ki nem nevezte, ezt 27 évig kormányozván, 1777. jan. 30-án életének 76., püspökségének 50. évében meghalt. Fizetése neki is az volt, mint elödének, és részint azért mert magán birtoka is volt, részint mivel tizenegy évi magány életéből a csanádi püspöki székre meghíva a kegyes királynőt panaszával terhelni nem akarta, kormánya alatt nem találunk nyomára annak, hogy a püspökség vagy káptalan jobb ellátása végett eldödei példájára felsöbb helyen kopogtatott volna. 1754-ben beszentelvén nagy ünnepélylyel a már elkészült székesegyházat, örök emlékül annak tornyába saját költségén a legnagyobb harangot, és ismétlö órát készítetett; *Makón* a püspökség jószágában szép nagy templomot és magának lakot s más gazdasági épületeket emelt saját költségén. a)

1777. évi april hóban *Christovich Imre* c. püspök s pécsi nagyprépost lön a csanádi püspöki székre kinevezve, ugyanazon javadalom- s fizetéssel, mint elöde. Az 1779. év honunk történetében azért is nevezetes, mivel az anyahazának a töle már majdnem 200 év óta elszakított *bánáti* rész Mária Terézia rendelete folytán ez évben visszaadatott, annak területe négy részre osztatván fel, *Temes*, *Krassó*, *Torontál* vármegyék nevezete alatt, a *negyedik* az ország határát védö katonaság lakhelyéül hagyatván. A visszakapcsolási bizottmánynak elnökeül királyi biztosi cimmel gróf *Niczky Kristóf* lön a királyné által kinevezve, ki Temesvárott lakván, mind a püs-

a) 1750. év nov. 29-én már Temesvárt volt Engel püspök és *Vogthem* tábornok nejét gyermekszülés után megáldotta, illetöleg beavatta, mire a jezuiták által vezetett házi jegyzőkönyv azon észrevételt teszi *„facto antea hi non viso“* Ez lett volna tehát Temésvárt az első avatási esett???

pökség mind a káptalan szorongatott körülményeit jól ismerte; azért midőn ő ez év vége felé Bécsbe készült, mind a püspök-mind a káptalantól felkéretett, hogy Bécsbe menvén, hathatós befolyása által mindkettőjük sorsának javítását a legmagasb trónnál kieszközölni kegyeskedjék. A királyi biztos megigérte a felkért közbenjárást, és ennek lehetett tulajdonítani ama kedvezőbb állapotot, melyet az 1780. évi junius 2-án kiadott királyi resolutio a) mind a püspökség- mind a káptalanra nézve szerzett; ebben a püspöknek a szokott 2000 frtnyi fizetésen és a makai uradalmon kivül utazási költségül a kincstári pénztárból évenkint 100 arany, a székesegyház belszükségeinek fedezésére 2000 frt kifizetése, püspöki lakul a *vámháznak* átadása megrendeltetik, és a bekebelező bizottmány oda utasíttatik, hogy mind a püspökség-, mind a káptalannak b) a kincstárból kimért kész pénzi fizetések arányához képest *ingatlan javak* szemeltessenek ki, és legfelsőbb helyre mielőbb történjék ez ügyben felterjesztés. Az ezen kegyes királyi resolutio általi örömet növelte és fokozta még a nem sokára leérkezett másik kir. leirat, melyben a csanádi püspöki megye számára eddig Bécsben növelt 7 növendék száma 12-re emeltetik fel azon megjegyzéssel, hogy ezek ezután nem Bécsben, hanem a központi budai papnöveldében fognak a pécsváradi apátságnak e végből átengedett jövedelmeiből a csanádi püspöki megye számára neveltetni s taníttatni. c)

a) *Fejérnél* egész terjedelmében olvasható 421. lapon.

b) A resolutionak a káptalanra vonatkozó rendeletét majd alább a káptalan rendezésénél adjuk elő.

c) A csanádi papnöveldének eddig a fentebb már említett *Dolni*, csanád püspök 4024 frt alapítványán kivül volt már egy másik jóltevője is, puchoi *Marcibányi Lőrinc*, ki 1766-ban 10 ezer forintot a célból adott át a nyitrai káptalannak, hogy az ottani seminariumban Csanádmegye számára egy padnövendék neveltessék, a kamatból 60 frtot élelmezésért, 30 frtot pedig ruházatért számítván.

Forró hálával találkozott Mária Teréziának eme rendelete, és ennek nyilvánítása alkalmával *Christovich Imre* püspök kérte a fejedelmet, hogy a csanádi püspök és káptalan számára kiadatni igért jószágok kiszemelése- s megválasztásánál legyen kegyes tekintettel a kincstári kormány a püspökség és káptalannak török háboru előtti vagyon s birtokban dusgazdag és mostani szegény állapotára, legyen tekintettel arra, hogy annak hajdani szép birtokai most a kamara birtoka alá jutottak. Csakugyan közel volt már anynyiszor az ez előtt minden siker nélkül szorgalmazott ügy a szerencsés megoldásához, a kebelező bizottmány a *dettai* uradalmat a püspökség számára ugy javalta átadatni, hogy ennek évi jövedelmeiből a püspök káptalanának évenkint 500 frtot átadjon, a csanádi káptalannak pedig *Rékas*, *Jeszvin* és *Krivobora* szinte temesmegyei kamarai birtokokat szemelte ki a fentérintett bizottmány. Bécsből minden nap s órán várták már az illető okmányok leérkezését; azonban a pósta ezek helyett a nagynevű Fejedelemnek, *Mária Teréziá*nak, az ország és egyház valódi anyjának 1780. évi november 29-én bekövetkezett váratlan halálát hozta meg, kinek utóda, II. József, az egyházi ügyekben anyjáétól egészen eltérő nézetei miatt nem tekinté ezen adományozási ügyet oly nagyon sürgetősnek, *félre tette* és a püspökségre nézve most is félre van az téve; azon változás mégis történt *nyolcvan* év alatt, hogy (mikor és miért, nem nyomozhattuk ki) a csanádi püspöknek a most legutóbb említett resolutio szerint a kamarai kincstárból eddig fizettetni szokott 2000 frt. évi, és 100 arany utazási költsége időközben visszavonatott; a csanádi erdőből *Nádasdy* és utódainak évenkint megajánlott 50 öl fa már a legujabban idézett 1780. évi királyi resolutioból is kimaradván. Birja tehát a török háboru előtt, mint fentebb kimutattuk, javadalmakban dusgazdag *csanádi püspökség* jelenleg Makó mezővárosát, melylyel, mint „e város

urbérügyi viszonyainak jogtörténelmi rövid vázlata“ cimü, 1858. év végén kiadott kis röpirat előtünteti, a birtokba lépés óta a legujabb időkig a csanádi püspökség mindig perben állott.

II. FEJEZET.

A csanádi székesegyházi káptalan dotatioja.

1. §.

A török uralom előtt s alatt.

Minekelőtte a csanádi székesegyház dotátiójáról értekeznénk, az e káptalannál szolgáló kanonokok számát kell kikutatni s kimutatni. — Ha szent *Gellért* püspök életirójának előadása hiteles, mit *Battyáni* többször idézett munkájában kétségbe vonni sem enged, ugy sz. Gellért alatt a kanonok száma 42 volt. Gróf Chanád ugyanis az ország különböző részeiből 12 bencés szerzetest hozván, ezek közöl 7 *kanonok* 5 pedig *főesperes* cim alatt az Isten igéjét hirdették a népnek, és az iskolában tanították az ifjuságot, később a XII. fejezetben ugyanazon életirás azt adja elő, hogy sz. Gellért a tanoncok közöl *harmincat*, kik az ének- s tudományban legjártassabbak voltak, felszentelt és szinte *kanonokká* nevezett. a)

Stanislevics csanádi püspök, mint az előbbi fejezetben előadtuk, *Mária Terézia* királynőhöz intézett német kérvényé-

a) Ha valaki tán sokallaná a nagykiterjedésü Csanádmegyére nézve a kanonokoknak eme nagy számát, *Fejérre* hivatkozunk, ki az ő munkájában (Cod. Dipl. III. 387, *X*. 506. IX 597) okmányokkal igazolja, hogy a *székesfehérvári* káptalannál 1234. évben 40, az *esztergominál* 1393. évben 38, *Váradon* pedig kezdettől fogva hosszabb ideig 124 kanonok szolgált.

ben a sz. István király alatti csanádi kanonokok számát 24-nek mondja, *minő alapon*, nem irja. — A csanádi káptalan 1772. évi okt. 21-én kelt felterjesztésében az öt még 1769. évben e tárgyra vonatkozólag felhivó kir. helytartó tanácsnak azt irja, hogy részint az ország részint a külföld levéltáraiban őrzött okmányok szerint a csanádi káptalan sz. Istvánban tiszteli alapítóját (ez volt az általa alapított káptalanok közöl az ötödik,) és 24 káptalanbeli volt általa rendelve; irja továbbá, hogy e káptalan a *prépost*, *olvasó* és *éneklő* kanonokon kivül *hat főesperest* is számított kebelében, *minő okmányokra* történik a hivatkozás, nem jelöli ki bővebben a felterjesztés. a)

A legrégibb káptalani levelek 1343. és 1350. évről szólanak; b) de a kanonok neve nincs e levelekben felemlítve s kiirva; a káptalani levéltárban 1471. Szeged város levéltárában 1453. 1523. évekről örizett és 1520. évről Jankovich Miklós által c) közlött káptalani levelekben a prépost, olvasó, éneklö, ör kanonok mellett hat fö esperes (*temesi*, *orodi*, *marosontuli*, *thoronthali*, *sebesi*, *crassovai*) is felemlíttetvén, hozzá tétetik még ez is „caeterisque Dominis Canonicis et fratribus nostris in Dei Ecclesia Regi jugiter famulantibus Sempiterno“ a mi világosan arra mutat, hogy a megnevezetteken kivül még több kanonokok is voltak a csanádi székesegyházi káptalannál, és a fentérintett okmányokban a régi gyakorlat szerint azért nem neveztetnek meg, mivel különösen kijelölt hivatalaik nem vol-

---

a) 1333. évben a temesv ri sz. György-templomban *János* nevü csanádi kanonok volt a plébánus (Bárány Temesmegye Eml. 104;) lehet, hogy ő mint temesi főesperes Temesvárt lakott.

b) *Fábián Gábor* Aradmegye leirása 203. 226. lap.

c) Tudom. gyüjtemény 1833 V. füz.

tak, mint a levélben felemlítetteknek. — A tudós *Pray* a) is idéz munkájában 1469. évről egy csanádi káptalani levelet, melyben szinte csak a hivatalt viselő egyének nevei említetnek fel. — A munkának VI. fejezetében alább közlött pápai dézsmaszedők jegyzékében is a XIV. században több csanádi kanonok neve fordul elő.

Ily körülmények közt a valót leginkább megközelítő állítás az lehet, hogy a csanádi székesegyházi káptalannál a kanonokoknak sz. István alatt 42-ős számát ki lehet ugyan mutatni, de megmaradt-e ez mindég az idő folyamával igy, ép oly kevéssé lehet kimutatni, mint a *Stanislevics* püspök által vitatott 24-es számot nem lehet okmányokkal igazolni; ha csak a másik megyei két káptalan tagjait is ide nem számítjuk. Anynyi bizonyos, hogy a fentérintett *hat* főesperességen kivül Csanádmegyében még egy *hetedik* is létezett Szegeden, de ez utóbb a kalocsai megye bácsi káptalanához kebeleztetett által. b)

Anynyit azonban lehet történeti hűséggel állítani, hogy a csanádi székes káptalannál. alapitása óta a mohácsi vészig, kanonokok elég nagy számmal hivataloskodtak az Ur szolgálatában. c)

A mi a *káptalan* dotatióját illeti, a szives olvasó figyelmét a *Pray* által előszámított helységekre vonatkozólag vissza kell vezetnünk arra, amit az előbbi fejezetben a csanádi püspökség dotátiójára vonatkozólag előadtunk; itten csak ama hely-

a) *Pray* Hyerarchia Hung. (II. 288) „praesentibus ibidem laudabilibus Dominis: Paulo praeposito, Petro cantore, Alberto custode, Joanne Temesiensi, altero Joanne Orodiensi, tertio Joanne Ultramarusino, Clemente Thorontaliensi, Matheo Sebesiensi, et Ambrosio Crassoviensi Archidiaconis."

b) *Fejér* Cod Dipl. IX. 271. lap.

c) Egyébiránt annak bizonyitékául, hogy az Ur szent házábani szolgálat mellett a csanádmegyei kanonokok és a plébánusok a haza védelmére is ragadtak ez időszakban fegyvert, egyházi megyénk történetéből is hozhatunk fel példákat, 1427. évben *Danchi László* csanádmegyei kanonokot *Ros-*

ségeket fogjuk elősorolni, melyekre nézve a fenttisztelt káptalan birtoklási jogát okmányokkal tudjuk igazolni.

1357. évben Lajos király megerősíti a csanádi káptalant ama T. birtokában, melyet ez Csanádmegyében a Maros mellett kész pénzen vett magának. Minő birtok rejlik e T. jegy alatt, nehéz az embernek tájékozni is magát.

1357. évben Tamás csanádi vicarius, és Miklós csanádi kanonok levele folytán Krassóvármegye Gulvesz (Gyülvész) harmad részét kihasíttatta. a)

1412-ben Dosa Gergely, csanádi püspök *Kerekházi Lászlót* reá birta, hogy ez aug. 13-án *ménesi*, *paulisi* és *kolodvai* szőlőjét és a Maros folyón levő malmát a csanádi sz. Györgyről cimezett székesegyházban lévő boldogságos Szűz oltárának a csanádi olvasó kanonok javára oda ajandékozta. b)

gonyi István temesi gróf és hadsereg parancsnok-a (kárán) *sebesi* hadi száláson 1427. évi sz. Jakab napján kiállitott szabadsági utlevéllel azon okból ereszté fegyveres szolgájával együtt a táborból haza, mivel az Ur sz. templomában imájával többet használhat a seregnek, mint fegyverével — „qui potius in iam dicta Ecclesia Chanadiensi Deum precibus exorare debeat, quam exercitare, a praesenti exercitu generali cum uno *familiari* ipsius — tán a többi fegyveres szolgája a seregnél maradt — duximus supportatum.“ A másik példa ez: *Berendi Bach Gáspár* hires szepesi prépost 1470. évben a pápa követéhez, *Fülöp* albaniai püspökhöz, mind lelkiismeretének, mind vádlóinak megnyugtatása végett pápai felmentvényért folyamodott, így advân elő a kért felme. tvényre vonatkozó esemény okát: „Ő még mint *csanádmegyei áldozár* jelen volt a *jaicai* vár ostrománál, hol Mátyás király őt lőpor, puskák, ágyuk s egyéb hadiszertárának őréül rendelte, azután e szerek, kivált a lőpor átvitelére gyakran használta; a *husziták* ellen harcoló egyik hadvezérnek jegyzője s titoknoka levén, vezértársakhoz parancsokat s egyéb rendeleti leveleket irt, miknek következtében sok ellenség halálának közvetett oka lőn, egyébiránt is számos csatán mint *segéd* vagy rendező társ jelen volt“ *Lányi* m. Clerus érdeme 140–142.

a) Fejér Cod. Dip 33 „titulo quartae puellaris.“

b) *Pray* II. 296.

1412-ben Kerekegyházi *Lachk* család az orodmegyei *Kovácsi* helység határában fekvő *Mokrai* hegyen levő nagy *Chorva* nevű szőlőjét a csanádi székesegyházi templom Mária oltára előtt minden hetfőn az elhunyt hivekért eltartandó nagy miséért örök alapítványkép az orodi káptalan előtt *Mátyás* chanádi olvasó kanonoknak s utódainak oda ajándékozta s birtokába általengedte. a)

1421-ben Zsigmond király és császár („Novae donationis titulo") ez évben következő birtokaiban erősítette meg a csanádi káptalant: *Chanad* városban 10 jobbágytelek: torontálmegyei *Kovasz;* chanádmegyei *Megh, Szentmiklós, Zentpéter, Latorján;* orodmegyei *Bech* és pusztája, *Kenderfarki* puszta, *Maymath* és *Kovassy*; temesmegyei Zekzov, *Derse, Achad, Monyoros Zentgurgh, Telek, Kana, Zombor, Lukatheleke, Iregd* helység b.)

a) *Fejér* Cod. Dipl. X. 373. Ez az első ismert szent-misei alapítvány a csanádi püspöki megyében.

b) Ugyanott *Battyáni* 82. Egyébiránt 1459. évben már az egész *Chanad* város a káptalan birtoka volt, és hogy ez gazdag birtok volt, onnét is kitünik, mivel ez évben valamint a megye területén lévő egyéb várakat, ugy a chanádit is az ujra beütni akaró török ellen meg kellett erősíteni. A püspök fel is szolítá erre káptalanát, mint a város birtokosát, de ez azon ok miatt nem akarta a vár megerősítésére megkivántató költségeket a püspök szavára megajánlani, mivel attól tartott, hogy a püspök ezen rendelkezés által majd birtokjogot is igényel a káptalan tulajdonához tartozó városra nézve. A püspök Romában feladta e miatt káptalanát, és II. Gyula pápa egyházi büntetések közbevetése mellett szorítá a káptalant ebbeli kötelességének teljesitésére, a *Battyáni* által (98) idézett római levél a többi közt megjegyzi „ quia Capitulum eiusdem Ecclesiae quasi dominium eiusdem civitatis Chanadiensis bona ab Eppo distincta habere dignoscitur."

Legyen még itt történeti emlékül megjegyezve:

1) A püspökség és káptalan hajdani székhelye *Chanad* város a török uralom után szinte a kamarai kincstár birtokába jutott, és ezál'al a telepítés alkalmával több rác s oláh, mint kath. német lakost nyert a réginek romjain épült *Uj-Chanad* nevet nyerve. 1741. évben már rk. parochia volt, és az itt szent

1454. évben *Sadán*, temesmegyei helység is a csanádi káptalan birtokához tartozott; a káptalani levéltárban őrizett *határjárás* szerint a szomszéd helységek voltak *Acsád*, *Károly*, *Mandula*, *Kakacs*.

Gellért első csanádi püspök tiszteletére építendő kápolnára Stanislevics Miklós csanádi püspök 3000 frtot hagyott végintézétében. 1784. évben eladta a kamara e birtokot a gróf *Nákó* családnak, mely azóta birtokos abban és a kegyurasági jogot is gyakorolja, de az avval járó kötelességet a Csanádon oly anynyira szükséges, és a püspökök által anynyiszor szorgalmazott templom-építést mindeddig nem látjuk teljesítve. Azért b. e. *Csajághi Sándor* Csanádmegyének buzgó főpásztora 1857. évi april 3-án, fájdalmas Szűz napján, 752. sz. a. pásztori levelévei felszólítá püspöki megyéjének összes híveit, hogy Csanádon sz. Gellért tiszteletére általa tervezott, és építettni szándékolt nagyszerű basalica költségei fedezésére álljanak be ss. *Gellért*-társulatba s havonként minden tag 1 krt pengő pénzben adjon e céira, miután e társulat az 1857. jul. 24-én kelt római breve által is megerősíttetett, és bucsu-engedményekben is részesíttetett, — az egész püspöki megyének számos parochiáiban megalakult. De az ezen uton begyült, és nagyobbszerű adományokkal is bővített összeg alig tudott néhány ezer frtra felszaporodni, — mely most a takarék-pénztárban gyümölcsöz. — A főpásztornak 1860. évben közbejött halála és a mindjárt reá következett 1861. alkotmányos szellő elfojtá legtöbb helyen a még csak csírájában levő üdvös társulatot. Azonban e valóban nagyszerű eszme sem elejtve, sem elfelejtve nincs, legalább a *Religio* 1866. első félévi 28. számában Csanádról beküldött jelentés szerint annak kivitele sokkal közelebb látszik mint reménylhettük. Méltóságos *Bonnaz Sándor* Csanádnak a jótétemények osztogatásában fáradhatlan püspöke a tudósitás szerint a magához beidézett lelkész- s községi elöljáróságnak kijelenteni kegyeskedett, hogy ámbár ő Csanádnak nem kegyura, mind amellett is kész Csanádon sz. Gellért emlékezetére egy szép templomot a maga költségein épiteni, és pedig három év alatt azt a Nagy-Becskereken szinte általa már építettni kezdettnek alakjára el is akarja készittettni, a községtől csak a szükséges fuvart s kézi munkákat kívánva, a 600 ezer téglát pedig el nem fogadva. Isten hatalmas keze s az ő kedves szentjének, *Gellért* első csanádi püspöknek buzgó könyörgése segítse a jótékonyságban. Őt követni szerető *Utódot* ezen szép s magasztos eszmének kivitelére. Így legalább a Csanádon most is látható romokon kivül lesz egy nagyobbszerű szent emlékjel is, mely az utast a

1469. évben *Temerkény* csongrádmegyei pusztát vette meg a csanádi káptalan *Telegdy Jánostól* (ki Florencből hozta volt Mátyás királynak Bécsbe ama oroszlánokat, melyek a király halálakor megdöglöttek) és ennek árán a török fogságból szabadította ki magát az eladó. a)

---

csanádi püspökség s káptalan hajdani dicsőségére emlékeztetése. Igaz, hogy van ott már emlékjel, de ennek története, épen mint a megyéé, szomoru. 1807. évben Kőszeghy László, csanádi püspök, a mostani toronynélküli templom melletti üres téren azon helyen, hol a hagyomány szerint a régi székesegyházi templom volt, *ss. Gellért* első püspök és vértanu szobrát állitotta fel következő felirattal: „Ut memoria cath. Ecclesiae Csanad persistat, monumentum hoc exstruxit Ladislaus Kőszeghy Eppus Csanad 1807." A birtokos Nákó család ezen emlékjel által birtokjogait megsértettnek vélvén, a szobrot lerontatta, de Ferenc király által egy ujnak felállítása lön neki megparancsolva, mit nagyobb bajok kikerülése végett teljesített is, ezen felirattal akarván a senki által kétségbe nem vont birtokjogait biztosítani: „Honori S. Gerardi Episcopi et Mart. Hoc monumentum sub glorioso augusti Francisci I. Austriae Imp. et Apost. Hung. Regis Regimine evictae soli proprietatis perenni Documento futurum Comes Alexander Nako de Nagyszentmiklós GentILICIls qVoqVe IVrIbVs prоViDe prospeCtVM haberl CVpiens eXVrgere IVssit. (1816.)

2) Csanádnak honi történelmi multjából megyjegyezzük még emlék gyanánt, hogy Csanád honi iróink tanusága szerint mind gyönyörü vidéke, mind a vár erőssége és a város szépsége miatt gyakran csalogatta a magyar királyokat falai közé, hol az országnagyokkal országgyüléseket is tartának. *Péter*, *Aba Sámuel IV.* Lásló és *Ulászló* gyakran megfordultak itt, s sokáig időztek is. — Aba Sámuelhez szent *Gellért*, csanádi püspök itt tartá ama történelmileg is hires korholó beszédjét. IV Lászlónak oly annyira tetszett e hely, hogy nem csak életében örömmel tartozkodott itt, hanem holta után is itt akart nyugodni, azért 1290-ben elkészítteté itt gyönyörü nagy sírhelyét meghagyva, hogy holta után ide hozassanak és tétessenek le tetemei; a mi a reá következett évben meg is történt, a kunok elleni harcban nyervén a király keresett hős halálát. *Thurozy* 204. *Bombardi* Topographia Hung. 559.

a) *Palugyai* Magyarország leirása IV. 416

1471. évi sz. János napján *Kéry Balázs* a) a solymosi várnak Lippán lakó várnagya (castellanus) feleségének, nemes *Vorty Anastasia* asszonyságnak tudtával és beegyezésével Orodmegye következő helységeiben, ugymint *Vice*, *Kéry*, *Milyufalva*, *Sanzo*, *Nádasd* másik *Nádasd*, harmadik *Nádasd*, *Büvafalva*, két *Etre*, két *Parthi*, *Zintheri*, *Záldobos*, *Dorsz*, *Miszelec*, *Úvadry*, *Tüvösegyház*, két *Mahus*, *Horpathaka*, *Szentmiklós*, *Thelke*, tovább a következő temesmegyei helységekben *Vothe*, *Tinomtheleke*, *Megyer*, levő minden birtokait a csanádi káptalannak (pro eleemosina perpetua) örök időkre oda ajándékozta; viszont a káptalan kötelezte magát, hogy az alapítók, ezek szülei-s rokonaiért naponkint egy szent misét a székesegyházi templomban elmond, és pedig *vasárnaponkint* a Szentháromság tiszteletére, *hétfőn* az elhunytakért, *kedden* a bűnökért, *szerdán* sz. Balázs, *csütörtökön* Krisztus sz. Testének, *pénteken* kínszenvedésének, *szombaton* szűz anya Mária tiszteletére azon kikötéssel, hogy ha a soros kanonok valamelyik nap a sz. mise elmondását elmulasztaná, első izben kenyér- s vizeni böjttel, több napi mulasztásért pedig összes kanonoki jövedelmeinek elvonásával fog a káptalan által megbüntettetni mind addig, mig az elmulasztott miséket el nem végezi; ha pedig maga a káptalan e tárgyban, ugy a misék elmondásában követne el hanyagságot, és ezt igazolni is lehetne, ez esetben jogot ad püs-

a) Ezen alapítványlevél most is megvan eredetiben a levéltárban. „Datum per manus magistri Balthasaris Lectoris socii et Concanonici nostri in festo S. Joannis ante portam Lat. A. D. 1471 praesentibus Hon. Dnis Nicolao praeposito, Blasio Cantore, Alberto Custode, Paulo Orodiensi, Joanne Ultramarusino, Clemente Thoromal, Matheo Sebes, et Ambrosio Crassoensi Archidiaconis *ceterisque Dominis Canonicis in Ecclesia Deo jugiter famulantibus Sempiterno.* Az adományozó Kéry Balás ugyanaz, kit Szilágyi Mihály 1458-ban Krasso polgáraihoz küldött ama örömüzenettel, hogy Hunyadi Mátyás Magyarország királyának megválasztatott. A levelet *Fábián Gábor* közli I, 219 lapon.

pökének a káptalan, hogy a fentebbi birtokokat a püspök elfoglalja és mindaddig birtokában tartsa, mig az elmulasztott misék annak módja szerint el nem végeztetnek. Ha pedig a megyés püspök ebbéli kötelességét elhanyagolná, ez esetben a felügyeleti jog a kalocsai érsekre szálljon át, ki a püspököt és ez által a káptalant egyházi fenyiték igénybe vétele által is szorítsa az elvállalt kötelezettségek teljesitésére.

1523. évben Koppancs is a csanádi káptalan birtoka volt, legalább arra mutat a káptalannál most is meglévö idéző levél, melyben a csanádi egyház tisztelendö atyái (Reverendi Patres Ecclesiae Csanád) törvény elé idéztetnek azért, hogy csanádmegyei Koppancs helységük felfegyverzett jobbágyai vitézlö nagyfalusi *Jaksics Márk* kertjébe berohantak, és ott Barrabás Miklóst csufул megverték.

1556. évben I. Ferdinánd a csanádi káptalan tulajdonához tartozott *Martfő*, *Földvár* helységeket Szolnok megyében Czibakháza mellett Földvári István és Ochazovits Demeternek; *Csokás Koppancs* és *Dalegyház* szinte csanádmegyei káptalani jószágokat pedig Ochazovits Demeternek adta el.

1558. évben ugyanazon Ferdinánd *Magocs*, *Peres Kutas* és *Ujváros* helységekben levö csanádi káptalani birtokrészt, és két évvel később 1560-ban szinte a káptalanhoz tartozott *Saiti* helységet Magocsy Gáspárnak adta el.

1561. évben *Fábián Gábor* a) állítása szerint *Keszi* helység is a csanádi káptalan jószága volt.

Az előbbi fejezet 1-sö §.-ban a csanádi püspökségnél bővebben értelmezett *pozsonyi* kinçstári iratban a csanádi káptalan javára következö helységek vannak bejegyezve:

Seche máskép *Zithy* csanádi káptalané, most Jász Lukács birja, van 45 portája.

a) II. 27.

Magoch, máskép *Magochy*, 34 porta, elhagyatott. Káptalané, 16 portája volt.

Chanad mezőváros várral, püspöki lakhely, a káptalané, 44 portája van.

Apátfalva, *Hodul*, Széki Péter vigyáz reájuk, káptalané.. elhagyatott.

Belesz, káptalané, elhagyatott . .

Laadán, káptalané, hét portájá volt.

A. *Egy másik jegyzékben 1564. évről e helységek fordulnak elő*:

Zeche, máskép *Zithy*, van portája.

Chanad 42 portával.

Lorant másfél porta, népes hely, nem hódol.

Achad három és fél porta, népes hely, nem hódol.

Laadan, hány portáju, nem tudatik.

Megy négy és fél portáju, nem hódol.

Orodmegyében Keszi egy portával. *Milatköz* két portával — *Pöröskutas* puszta, a káptalané szinte, 16 portáju. — *Szentlőrinc* mezőváros — *Tyhand*, *Kovachzy*, *Csokásesse*,, *Mezőesse*, *Totpalota*, *Nagylak*.

B. *Egy másik papíron ez van följegyezve*:

Csanád-vármegyében prépost, olvasó, éneklő, őrkanonokon kivül főesperesek vannak *székesegyházi*, *temesi*, a jezuita atyák szolgálnak, *orodi*, *marosontúli*, *torontáli*, *sebesi*, ferenci atyák látják el, ehhez tartozik *Cáránsebes*, hol most a jezuiták hirdetik az evangeliumot, *krassói*, más kanonokokon kivül. b)

1761. évi julius 9-én azt irja Bécsből a káptalan ügynöke, hogy a cancellária bécsi s pozsoni kamarai levéltár tanusága

---

a) II. 27.

b) Mikor s ki által lőnek ezen A. és B. alatt felhozott jegyzékek készítve, nem tudatik; bővebb tájékozás végett, minthogy a káptalan jószágait tüntetik elő, célszerűnek véltük kiegészitésül ezeket is ide átirni.

szerint *Magocs*, *Serked*, *Saiti*, *Sárfü*, *Feldvár*, *Csokás*, *Kopáncs*, *Dalegyház*, *Pereskutas*, *Ujváros*, hajdan mind a csanádi káptalan birtokához tartoztak.

Chanad a káptalan birtoka, ennek és a püspökségnek székhelye a XVI. század vége felé a török által végkép földulatván és benne mint az általunk fentebb idézett ez időtájbani egyik római jegyzőkönyv magát kifejezi, minden rommá tétetvén, a csanádi káptalan is elenyészett; az általunk itt elősorolt birtokai hason sorsra jutottak a püspökségével, a menynyiben ezeket majd a török és a vele barátságban élő ujítók foglalták el, majd I. Ferdinánd ajándékozgatta el másoknak; a mind testületben, mind tagjaiban kihalt és csak 200 év mulva, 1723. évben uj életre költött csanádi káptalan nem is tiltakozhatott ez ellen. Ugy látszik, a bekövetkezett catastropha előtt a káptalan, levéltárának egy részét biztosítandó, Erdélybe az ottani káptalannak adta át őrizetül, a) onnét kerültek viszsza a még megtalálhatott és a letünt két század vas foga által meg nem emésztett okmányok — a mult század elején 1723. évben, az uj életre feltámasztott — csanádi káptalan levéltárába; és az itt talált okmányok, jegyzetek és az okmánybuvárok által más források nyomán a sajtó utján közzétett adatokból nagy ügygyel, bajjal s fáradsággal mutathattuk csak ki a csanádi püspökség és képta-

a) Az 1604. évi erdélyi országgyüléshez az erdélyi káptalan követe magyar nyelven beadott levelében a többi közt igy ir: „Az országnak egyik tárháza (a fehérvári káptalan) sok ide s tova való tékozlás, de még is anynyi levél van ott, hogy három szekeret bővségesen megrakhatnak vele. Sz. István király idejétől fogva való sok királyoknak és az egész országnak titoklevelei ott hevernek. Budáról, Pécsről, Zekes-Fehérvárról, Esztergomból Nagyszombatba hordták volt az eféle leveleket, melyekben most is az egész országnak gazsága áll; *Orodból* és *Chanadból* ide Fehérvárra hozták volt a veszedelem előtt az ország leveleit, mostan pedig senkinek anynyi gondja nem leve arra, hogy csak egy mértföldig az ellenség előtt valami részei elvitettek volna." *Schemat.* Transilv. 1838. — 1840.

lan által hajdan birt jószágokat, ugy hiszszük, hogy az esztergomi, pozsonyi, szentmártoni, leleszi, s jászoi levéltárak is rejtenek még Csanádra nézve egyház; történeti kincseket- a) a *birtokra* vonatkozó okmányokat azonban a kamarai kincstári levéltárak őrzik. — Őrökké kár, hogy az ezek megtekinhetése és átkutathatása végett *Ferenc* király által e szászad elején a káptalannak adott kegyes engedélyt az illetök mindjárt fel nem használták, mely néhány év mulva a királyi fiscus által közbevetett kérelem és tiltakozás folytán csakugyan viszsza is vonatott.

Az előszámított káptalani birtokok csak olyanok, melyeknek a káptalanhozi birtokviszonyára okmányt találtunk; tekintve a kanonokoknak nagy számát, mint fentebb kimutattuk, s tekintve azt, hogy *Benedek*, csanádi püspök 1319. évben *Miklós*, marosontuli főesperesének megerősítéseért Rómában 20 arany forintot fizetett b) taxa fejében, világos bizonyítékul szolgál ezen körülmény is, hogy a csanádi székesegyházi káptalan igen gazdag vala, és ki kételkednék arról, hogy annak a kipuhatolhatott fennebbi jószágain kivül még más birtokai is lehettek, s voltak is; nem alaptalan volt tehát a kamarai fiscusnak a levéltárak megtekinthetése iránt adott királyi engedély miatti aggodalma. De feltéve, hogy csak az előszámlált helységek tartoztak csupán a csanádi káptalan birtokához; még ez esetben is a csanádi székesegyházi káptalan egyike volt honunk vagyon- s birtokban *dúsgazdag* káptalanainak, melynek pecsétje egy 1408. évi okmányon lóháton ülő sz. György vitézt tüntet elő, a mint jobb kezében lévő lándzsájával a sár-

a) Bárcsak valaki megajándékozna minket, vagy a sajtót ezekkel.

b) *Battyáni* 25.

kányt átdőfi e körirattal: „ |– S. Capituli Ecclesiae Chanadien.“ *)

---

2. §.

A török uralom után.

Az előbbi fejezet 2. §-ban említettük már, hogy még *Dvornikovits* csanádi püspöknek 1687. évben megigérte Lipót király, hogy Szegeden mind neki, mind káptalanának alkalmas lakot fog épitetni; azonban ezen igéret csakis igéret maradt, s noha az előbb említett püspöknek utódai is hason igéretet nyertek kinevezésük alkalmával, a csanádi székesegyházi káptalan csak gróf Nádasdy László, csanádi püspök alatt lön az 1723. évi aug. 7-én kiadott királyi rendelettel Szegeden visszaállitva, illetőleg két századus hosszu álmából felköltve. Állott pedig ezen, hajdan 42 tagot is számláló uj káptalan négy tagból, az elsőnek 650. frtot, a másodiknak 500, és a két utóbbinak egyenkint 400 frt utalványoztatván a kamarai pénztárból; a két előbbit Ő Felsége a király, a másik kettőt a püspök nevezvén ki. Nádasdy püspök az öt illető dézsmának egy negyedét engedte át káptalanbeliei jobb ellátása végett.

Károly fejedelem 1724. évi januar 21-én kelt királyi engedély-levelével Nádasdy püspök kérelmére a visszaállított

---

*) Az 1498. 20. t. c. a csanádi püspök *banderiumát* 100 lovas katonában állapítja meg, fentebb láttuk, hogy 200 lovast állított ki. Ugyanazon törvény a *csanádi káptalanra* nem veti ki a *banderiumot* hihetőleg azért, mert neki a csanádi várat kellett jó karban tartani s őrizni a török ellen katonái által. *Lányi* 132.

csanádi székesegyházi káptalannak *„hiteles helyi“* régi jogát és az idők viszontagsága folytán elveszett régi, hivatalos s hiteles pecsétjének megujítását kegyesen megengedte a).

Láttuk, hogy Nádasdy püspök felsőbb helyekre küldött fölterjesztéseiben nem csak a püspökség, hanem káptalana jobb javadalmazását is sürgette, azonban mindég siker nélkül, a *Falkensteint* és *Stanislevicsot* kinevező királyi leiratok csak két ezer forintot utalványoznak a négy kanonok számára. — Láttuk, hogy ez utóbbi keserű tollal irta maga s káptalana sorsának javítása végett Mária Teréziához a folyamodást, de csak a püspök részére jött a makai határ hátra lévő részének átengedése által javítás; a káptalanbeliek száma s fizetése maradt a régi, mindamellett is, hogy az 1744. évben vizsgálatra küldött *Patachich Gábor* kalocsai érsek, a királynőhöz küldött jelentésében kérte a királynét, 1.) hogy Ő Felsége a kanonokok számát legalább egygyel még megszaporítani, és annak is a szokott 400 frtot kegyesen kiadatni méltóztassék; és miután a püspök már a makai esperest c. kanonoknak kinevezte, ezen fizetés ennek adassék ki; 2.) kérte továbbá, hogy miután ezen 400 frtban kimért kanonoki fizetés oly csekély, hogy abból el nem élhetnek, legyen kegyes Ő Felsége mindegyik számára buza, bor, fa és só deputatumot is utalványolni; 3.) ezenkivül kérte, hogy Temesvárhoz közel valami pusztát legyen kegyes Ő Felsége a káptalan részére átadatni, hogy igy gazdálkodva növelhessék különben is szüken kimért jövedelmeiket; 4.) kérte továbbá, hogy a káptalani nagyprépost kinevezési jogával a püspök ruháztassék fel és hogy e méltósággal mindjárt Lech József kanonokot díszesíthesse fel.

Ezen, a metropolita által előadott nem csak jogos és méltányos, hanem szerény kérelmek közöl egyetlen egy sem lőn

a) Fejér Codicil Iur. Eccl. 333 olvasható a kir. Decretum.

a káptalan javára egyhamar teljesítve, — és mit tesz a csanádi püspök és káptalan? — 1758. évi junius 9-én a püspök elnöklete alatt káptalani ülés tartatik, és ebben az *ötödik kanonok szék* 400 frt évi jövedelemmel, és 150 frt lakpénzzel alapítványoztatik; ezen 550 frt évi járadéknak megfelelő tőke ötös százalékkal 11 ezer forint: ezt 1758. évi nov. 18-án lefizették a temesvári kamarai pénztárba, kérve hogy annak 5% kamatjából évenkint az ötödik kanonoknak fizetésül 400 frtot, lakbérül pedig 150 frtot legyen kegyes ezután lefizetni; ezen ötödik kanonok széki alapítvány Mária Terézia által 1758. évi julius 1-én legkegyelmesebben jóvá hagyatott. De hát hol gyüjtött enynyi kincset össze a szegény káptalan? Mindjárt megfejtjük.

1) A káptalan székhelye már 1738-ban Temesvárra tétetvén át, a káptalan szegedi házáért fizetett a kamarai pénztár, s e célra átengedett . . . . 900 frtot

2.) Báró Princen Károly Erneszt, Svédországból származott pap, miután több évig tábori lelkészi hivatalt viselt, öreg napjaiban bevétette magát a csanádi megyébe és itt Fejértemplomon lelkészkedett, a megye iránti hálájából tehát átadott e célra . . . . 6440 frtot

3) Rösch János nyug. verseci lelkész hagyatékából e célra átadatott . . . . . . 700 „

4) Lech József kanonok adott . . . 900 „

5) Engel püspök adott . . . . 1000 „

6) A tőke kiegészítésére még megkivántatott 1060 „ összeget a püspök és káptalan egyaránt megosztá, hogy igy . . . . 11,000 „ alapítványi tőke kiegészítve legyen.

Ezen alapítvány jóváhagyása alkalmával Mária Terézia

báró Princen Károlyt azonnal kinevezte csanádi ötödik kanonoknak.

Miután a csanádi káptalan már öt tagból állott, illő volt, hogy annak elnöke a prépost, csekély javadalmazása mellett is valami egyházi kitüntetésben részesüljön, azért Engel püspök előterjesztésére XIII. Kelemen pápa — Datum Romae 1759 sexto nonas Octobris — kiadott apostoli leiratában a) Rossi Kelemen kinevezett csanádi nagyprépostnak és hivatalbeli utódainak az ugynevezett püspöki jelvényeknek — püspöksüveg és pálca, gyürü, cipő, keztyü s más jelvényeknek — az egész csanádi megye egyházaiban az isteni tisztelet alatti használatát a sz. mise végén adatni szokott apostoli áldással együtt megengedte.

Mind a mellett is, hogy a csanádi káptalan ez időben csak öt tagból állott, 1768. évben még is hat kanonok fordul elő a csanádi székesegyházi káptalannál, *prépost* 750 frt, *olvasó* 650 frt, *éneklő* (plébánia jövedelem) 500 frt; *őr* 500 frt; utolsó két kanonok 400 frt fizetéssel. A dolog igy függ öszsze: 1764. évben az éneklő kanonok Vuko de Branko nem élhetvén csekély fizetéséből, királyi jóváhagyás mellett kanonok székét is a verseci plébánia jövedelmével cserélte fel, hol már azelőtt is lelkészkedett. Mária Terézia meghagyta neki viselt éneklő kanonoki cimét és öt a plébániai jövedelemre szorítván, helyébe mást nevezett ki, és igy ült a csanádi székesegyházi káptalannál öt fizetéssel ellátott kanonoki székben ez időben hat egyén.

Hogy a jó fejedelemnő a csanádi káptalan sorsán az ügy további szabályozásáig is némileg segítsen, 1768. évi nov. 29-én kiadott rendeletében a nagyprépost számára ugy nevezett 4 lóadagot (szénát s zabot) és minden kanonok fizetésének növelésére száz-száz forintot kegyeskedett megajánlani, de azt, mit a csa-

a) Fejérnél 395. lapon olvasható.

nádi káptalan már előbb 1749. évben sürgetett — hogy az 5-ik kanonoki széket ha nem díjazza is, legalább állítsa fel, és ennek jövedelmeül a temesvári, most a jezuiták birtokában lévő parochiát adja át, — Mária Terézia nem teljesítette, noha már III. Károly egyik királyi levelében meg lön állapítva, hogy a csanádi káptalannak egy tagja — az ötödik — a székesegyházi, akkor még szegedi sz.-dömei plébániát birja javadalmul, Mária Terézia ugyanis az általa nagyon kegyelt jezuitákat nem akarta a temesvári parochia elvevése által megszomorítani.

Azonban a csanádi káptalannak, előbbi püspökök által kért s Stanislevics által szorgalmazott, a kalocsai érsek által támogatott javadalmazási ügye csak Mária Terézia végnapjaiban vett az 1780. évi junius 2-án kiadott kegyes resolutióval kedvezőbb fordulatot. — Ezen rendeletben tudatja Ő Felsége, hogy a már öt tagból álló csanádi káptalannál most a hatodik széket is meg alapítja, minden kanonok más káptalanok példájára évenkint 1000 frt fizetést kapván, azonkivül egy hetedik kanonoki széket is alapít, mely betöltetlenül maradván, ennek évi ezer forintját aként óhajtja felosztatni, hogy a nagyprépost abból 500 frtot, az olvasó-250, éneklő 166 frt 40 krt; az őrkanonok pedig 83 frt 20 krt kapjon évenkint; továbbá a székesegyházi szónoknak —succentor—400 frtot, a karéneklőknek (praebendarius) 300 frtot, a káptalani jegyzőnek 200, az ügyésznek pedig 150 frtot rendelt a kincstári pénztárból évenkint kifizettetni; — a káptalanbelieknek a székesegyház mellett építendő, adó- ugy más terhektől örökre mentesített házaikra egyenkint 3500, összesen 21,000 frtot rendelt e célra ugyanazon pénztárból kifizettetni; végre a bekebelezési bizottmányt oda utasítá, hogy a káptalan javára kimért készpénzi fizetéseknek megfelelöleg jövevedelmező kamarai jószágok adományozása iránt mielőbb tegyen felterjesztést. a)

a) *Fejér* Cod. Jur. 421.

Mária Terézia, ezen kegyes fejedelem-asszony, mintha érezte volna halálának közeledését, azért sietett talán a csanádi (hajdan dúsgazdag és most igazán szegény) káptalan ügyén még életében segíteni, és örök hálára kötelezni le maga iránt e megyét, mely atyjában, III. Károlyban, tiszteli másod alapítóját, mint *Thuróczy László,* honunk jeles történetirója is oly alaposan megjegyzi. a) — A püspökségnél e tárgyra vonatkozólag előadottakból láttuk már, hogy gróf Nicky Kristóf oly javaslatot tett felsőbb helyen, miszerint *Rékas, Jeszvin* és *Krivobora* adattak volna a káptalan birtokába át ama 500 frton felül, melyeket a püspök Detta jövedelméből évenkint fizetett volna. Azonban Mária Teréziának közbejött halála s II. Józsefnek az egyháziak iránt nem sokára tettekben nyilvánuló ellenszenve miatt, Istenben elhunyt *Ferenc* császár és király kormányáig a káptalan helyzete az volt és maradt, a mint az 1780. évben Mária Terézia által szabályoztatott.

Ugyanezen 1780. kir. levél a többiek közt azt is meghagyja, hogy a kanonoki szék betöltése alkalmával a püspök 3 alkalmas egyént kinevezés végett Ő Felségének fölterjeszteni tartozik, e rendelet tehát megmásítja az 1723. évi aug. 7-én kelt kir. leirattal Nádasdy püspöknek adott s utódainak is épségben hagyott ama jogát, hogy az eddig 4 tagból álló káptalannak felét Ő Felsége, a másik felét pedig mindég a csanádi püspök nevezte ki. b)

---

a) *Thuroczy* Ungar. meridionalis 204. „Csanadiensis Thyarae, prout et Capituli author est Divus Stephanus, fundator alter Carolus VI. Rex Hun. III. qui eversas Episcopatus fortunas armis vindicavit suis, exulemque per saecula Episcopum uti et Capitulum restituit."

b) Egypár év előtt a „*Magyar Sion*" havi folyóiratban (1863. évi V. füzet.) „*Csanádi történelmi emlékek*" cim alatt megjelent értekezésünkben a csanádi püspököknek a multra nézve *kik által* gyakorlott kinevezési joguit

József császár halála után *Christovich Imre*, csanádi püspök is, különösen ennek helynöke és későbben a püspöki székben felejthetlen emlékü nagynevü s érdemü utóda *Kőszeghy*

fejtegettük, melyből e helyett röviden csak azt említjük meg, hogy A) sz. Istvántól Kálmán királyig 1035—1106-ig a *király*, B) Kálmántól Zsigmond királyig, azaz a constanci zsinatig 1106—1418-ig az ugynevezett *pápai reservatio* erejénél fogva *a római szék* nevezett Csanádra püspököt, ugy hogy a más megyékre nézve ez időkben divatozott *Canonica electio* igénybe vétele s használata Csanádmegyében a római levéltárnak a magyar egyház történetére vonatkozó tartalmát nyilvánosságra hozó *Theiner* jezuita könyvéből is csak egyetlen egy esetben mutatható ki 1237. évről; de a római szék még a constanci zsinat után is ragaszkodott a mohácsi csatáig eme reservatiojához.

Helyen látjuk itt a *kanonok kinevezésének* a multban ki által gyakorlott jogáról is néhány megjegyzést közbevetni. A fentebb érintett A) pont alatti időben a püspök nevezte ki a kanonokot; a B) pont alatti időben szinte birt eme joggal, III. Ince pápa 1202. évi rendeletével csak a káptalan prépostjai kinevezéseit tartván meg magának, noha nem példanélküli dolog volt ezidőben is a római szentszék kinevezése. *Miklós*, csanádi püspök 1375. évben *Jakab István* kanonokának halála után ennek helyébe *Rudolf János* esztergomi papot nevezte ki, ez minthogy a pápai reservatiok divatban voltak, nehogy uj hivatalában háborgattassék, Rómába küldé kineveztetését megerősítés végett, mi meg is történt (Battyáni 65.). A török uralom alatt, minthogy a csanádi káptalan nem létezett, a kinevezési jog gyakorlata sem jöhet kérdés alá. Idővel azonban a Zsigmond utáni korszakban, ugy látszik Róma többé nem folyt be a kanonokok kinevezésébe, és e jog egészen a püspököt illette; erre mutat a III. Ferdinánd alatt 1638. évben tartott nagyszombati tartományi zsinat IX. pont alatt ama végzése is (*Péterfi* II. 372.), hogy a püspök által kinevezett kanonokot tartozik a káptalan is elfogadni.

Annak jeléül, hogy még a főesperességeket is azelőtt néha Rómából osztogatták, megyénk történetéből legyen felemlítve, hogy *IV. Kelemen* pápa 1345. évben a *sebesi* főesperességet Csanádmegyében, melyet előbb *Boniohannes* de *Campello* birt, ki később firmiai püspök és pápai követ lőn, *Chanadi György* — Georg. de Chanadino — csanádi kanonoknak adományozta; azt is felemlítjük, hogy már 1332. évben V. Kelemen *Miklós* nevü csanádi áldozárt (Nicolao nato dilecti filii de Sancto) a legközelebb megürülendő csanádi kanonoki székre kinevezte. *Theiner* I. 249. 682.

László, ez időben még káptalani nagyprépost, szorgalmazására a jószivű *Ferenc* császár s király elökerestette a József által félrevetett csanád püspökmegyei szabályozási ügyét, és a temesvári kamarai igazgatóságnak meg lön általa 1793. évben hagyva, hogy véleményes jelentést terjeszszen fel mielőbb az iránt, nem lehetne-e a csanádi káptalannak 10,050 frtot éven-

Viszzatérve káptalanunkhoz, ámbár az csak 1723. éven állítatott vissza, azonban Nádasdy püspök már előbb is nevezett ki csanádi kanonokot, „*Schambacs Ferenc* mint csanádi kanonok s püspöki helynök működött vele a szegedi parochián, és az ottani anyakönyvek tanusága szerint 1719 okt. 3. és dec. 3-án keresztelt s esketett is. Mint említettük, 1723—1780-ig a felség és a csanádi püspök felosztott joggal nevezték ki a kanonokokat, de ez évben csak a kijelölési jog maradt a püspöknél, a kinevezés pedig a fejedelemre szállott át, ki az 1758. évben a római sz.-széktől nyert *apostoli királyi* jogánál fogva e kinevezési jogot más káptalanoknál is a püspököktől magához vonta. (Szvorényi VI. 89. Fessler X. 274. Engel V. 332.)

A csanádi székesegyházi káptalannál *címzetes kanonokok* is szerepelnek, ezeknek száma most szinte hat mint a valóságos kanonokoké. Csanádmegyében az irományok szerint csak 1728. évben fordul elő a cimz. kanonok, a midőn Jankovics Pál, makai plébánus, a püspök által cim. kanonoknak kineveztetett. *Nádasdy* kinevező okiratában nincs ugyan megnevezve, hogy csak cimz. neveztetik ki, de miután a makai plébániát 1748-ig megtartá, annak vehető; utóda *Nedves János* 1749-ben szinte cim. kanonokká lőn kinevezve. 1772. jul. 14-én *Engel*, csanádi püspök hat kerületi esperest nevezett ki kanonokká a székesegyházban a kanoki székek mellett külön helyet jelölvén ki számukra s a valóságos kanonokok által használni szokott külső díszjelek viselését azon kikötéssel engedvén meg nekik, hogy a *mucetumot* csak a székesegyházban viselhetik. Azonban e kinevezési jogot is Mária Terézia a fejedelem jogaihoz tartozónak vélte, azért 1776. évben a két elhunyt cim. kanonok helyébe már ő nevezett ki másokat. II. Józsefnek 1788. évi dec. 8-án kelt körrendelete azonban már e kinevezési jogot világosan a fejedelmi jogok közé számítja. (*Rieder* Handbuch der Verord I. 146.)

Végre történelmi emlék gyanánt legyen még az is itt megjegyezve, hogy a török uralom előtt a csanádi társas kaptalan *egyet*, a székesegyházi szinte

kint jövedelmező ingatlan birtokot ama bánáti javakból átadni. melyek előbb a zágrábi püspök birtokában voltak. — Minő vélemény terjesztetett a kamarai igazgatóság által fel Bécsbe? nem tudjuk, csak anynyit tudunk, hogy a káptalan ugyanez évi szept. 30-án uj kérvényt nyujtott be a fejedelemnek, melyben tekintettel a káptalannak régi dúsgazdag, most a kamara birtokában levő javadalmaira, következő szabályozást kért az ingatlan birtok kijelölésénél megállapítani, hogy más káptalannak példájára a prépost 3 ezer, olvasó 2500, éneklő, 2300, őr 2200 és a két utolsó 2000 frtot, a káptalan jegyzője 400 frtot, ügyvéde 300 frtot, szónoka 400 frtot, karéneklők 300 frtot, karkáplányok 200 frtot nyerjenek évenkint az uradalmi tisztek fizetése mellett a jószág évi jövedelméből fizetésül, és igy a 10,050 frtnyi értéket 18200 frtra kérte fölemeltetni.

Noha Temesmegye is 1796. évben az országgyülésre küldött követének utasitásul adta, hogy a káptalannak e tárgyra vonatkozó kérvényét Ő Felségénél személyesen nyujtsa be, és azt e megye nevében is támogassa, a már ekkor és később is háborukba elegyedett Ferenc király legjobb akarata mellett sem volt képes ez ügyet végeldöntés alá vezethetni; hanem az ez ügyet fáradhatlan buzgalommal még mindég szorgalmazó *Kőszeghy László* — 1800. év óta csanádi püspök — kérelmére 1809. évben addig is — mig a háború megszünte után visszanyerni óhajtott áldott béke és az országnak e miatt megromlott financiális állapota a megigért ingatlan javaknak a csanádi káptalan részérei kiadathatását megengedik — évenkint

egyet: a török uralom után pedig ez utóbbi *három* püspököt nevelt a *canádi*, egyet pedig a *kassai* megye számára; továbbá a 85 csanádi püspök közől más püspöki székből átjött *hét*, más püspöki székbe átment *huszonnégy*, hivataláról leköszönt három, ezek egyike a magyar paulinusok szerzetébe lépett; végre a fentebbi 85 püspök közől az előtt *paulinus* szerzetes volt *három*, ugyananynyi *bencés*, ugyananynyi *ferenci*, *jezsuita kettő*, *dominicanus* pedig *egy*.

3000 frt segélypénz kiadását kegyes volt a csanádi káptalan jobb ellátása végett a kincstári pénztárból utalványozni; és hogy a káptalannak ez ügybeni régi türelmét megjutalmazza, 1810. évi szept. 28-án kiadott a) királyi levelével sz. *Gellért* első csanádi püspök képével díszesített nyolcszegletü, keresztalaku *arany díszjellel* ajándékozta meg a káptalan mindegyik tagját, jogot adván nekik s utódaiknak ezen *díszjel* viselésére.

Miután a most tisztelve említett püspök mindjárt püspöki hivatalának első éveiben Ferenc királytól szerencsés volt *Temesvárott* a papnövelde felszerelésére s megnyithatására megkivántató költségek nagy részét, ugy a tanárok fizetéseit és a papnövelde egyéb költségeit is a vallás-alaptárból kinyerni, 1821. évben szerencsés volt még ama örömnapot is megélni, hogy káptalana számára három temesmegyei helység, *Ságh*, *Parác* s *Sztancsova* Ő Felsége kegyes adománylevele folytán a kamarai pénztárból eddig mind a káptalanbelieknek, mind a segéd-személyzetnek, ugy a *székesegyháznak* is kijárt, — mely ezután szinte kanonoki stallumnak tekintendő — de most már megszüntetett készpénzi fizetések helyett a kamarai igazgatóság által átengedtetett, és a csanádi székesegyházi káptalannak a szokott ünnepélyességgel birtokába átadatott.

Említettük fentebb, hogy a hajdani csanádi káptalan kiegészítő részét tevé a megyében létezett hat főesperesség is, u. m. *temesi*, *torontáli*, *marosontuli*, *orodi*, *sebesi*, és *krassói* is; a káptalan által kiállított hiteles levelekben a kanonokok nevei után ezeké is mindég felemlítetnek. Hogy a csanádi megyében a főesperesség nem puszta cím, hanem szép javadalomhoz kötött hivatal volt, onnét is kitünik, hogy 1319. évben *Benedek*, csanádi püspök — mint fentebb említettük — Miklós

a) Fejér többször idézett munkájában egész terjedelmében olvasható 490.

nevű főesperesének megerősitéseért Rómában 20 *arany forintot* fizetett taxa fejében. — Egyébiránt minő birtokaik voltak, okmányok hiányában kimutatni nem tudjuk.

A fenttisztelt áldott-emlékü Köszeghy László püspök megnyerve káptalanának azt, a miért ez egy évszázadig a magas trón előtt siker nélkül kérelmezett, a csanádi káptalannal a mohácsi vész után együtt eltemetett *hat főesperesség* feltámasztása iránt is megtette a szükséges lepéseket; azonban ezen ügyben ép oly kevéssé volt szerencsés, mint szinte a megye közjava iránti gondoskodásban hozzá sokban hasonló nagynevü *Lonovics József* csanádi püspök sem volt képes 1840. évben a hat főesperesség visszaállítása és azoknak működési díjaul a vallás-alaptárból 400 frt fizetésseli ellátása végett legmagasb helyre nyujtott kérvényének kedvező sikert szerezni.

Miután a szóban levő főesperességek uj életre költését mindég a számukra kért fizetés buktatta meg, Csanádnak igen-igen korán sirba szállt, felejthetlen emlékü püspöke, *Csajághy Sándor* 1859. évben a megye hagyományos s történelmi jogai iránti tiszteletből — habár fizetést nem tudott is számunkra kieszközölni, sem azt a püspökség akkori gyér jövedelmeiből nyujtani — Ő cs. kir. apostoli Felségének a cultus-ministerium utján 1859. szept. 1-én 13446 sz. a. nyilvánított beegyezése folytán apostoli buzgalommal feltörte a háromszáz éves koporsót, és az abba eltemetve volt főesperességeket e cim alatt: *székesegyházi*, *orodi*, *torontáli*, *Marosontuli*, *caránsebesi* és *krassói* visszaállitá, és az esperesi kerületeket köztük felosztá. Az 1859. évi dec. 13-án 2392 számu püspöki körlevél szerint dotátiójuk a *Reverendissimus* cim és a kanonoki küljelvényül szolgáló vörös papi *sapka* és *mozetta*.

III. FEJEZET.

A székesegyházi káptalanon kivül e megyében levő más káptalanok.

1. §.

A Megváltóról nevezett csanádi társas káptalan.

Battyáni Ignác gr. s Erdélynek nagyhirü egykori püspöke, általunk már többször idézett munkájában történeti okmányokkal igazolja, hogy Csanádmegyében a székesegyházi káptalanon kivül volt még egy más tarsas káptalan is „*SS. Salvatoris de Chanad*“ cim alatt. A római jegyzőkönyvekben ugyanis 1438. évről ez olvasható: „ Péter, a Megváltóról nevezett csanádi káptalan prépostja, csanádi püspökké neveztetvén ki, *Blasi János* szintén ezen Megváltóról nevezett csanádi káptalan kanonokja által a közszolgálati díjt amannak nevében megigérte.“ Söt már elöbb is nyomára találunk ezen káptalannak; az 1333. évi pápai tizedszedők lajstromában a többi fizetök közé *Máté*, csanádi megváltói prépost is be van jegyezve, világos jele ez annak, hogy e káptalan a XIV. század elején már létezett.

Mikor s ki által lön e társas káptalan Csanádon alapítva, okmányok hiányában nehéz biztosan meghatározni; nem csalódunk talán mégis, ha annak keletkezését 1219. évben jeleljük

ki. *Vituchuban* a) fekete barátok *) laktak, apátság volt, az apát s a barátok a szerzetesi szabályokat megvetve egyéb kihágásaik közt a zárdafalai közt az egyház ékszereiből pénzt csináltak, b) ugy látszik napvilágra jött e sajátságos foglalkozásuk; azért hogy mind az egyház mind a király büntetését kikerüljék, az apáttál együtt megszöktek, és a kolostor ugy az egyház értékeit is magukkal elvivék. Miután nem voltak kéznél más szerzetesek, kiket amazok helyébe küldhetett volna a püspök, Honorius pápa és András király tudtával s beleegyezésével kanonokokat helyzett oda be, C... székesegyházi kano-

(a Csanádmegye területén volt, de hogy mely vidéken s most ismert helyen, nem tudhatni.

*) Hogy az érintett *fekete barátok* „bencések" voltak, a római levéltárak világosan igazolják; 1336. évben *XII. Benedek* pápa a magyarhoni fekete barátok apátjának kötelességévé tette, hogy szerzetüknek Rómában átvisgált s módosított szabályait a legközelebbi bencés rendi gyülésben, mely az esztergomi s kalocsai tartományban fog tartatni, felolvassák és szigoruan megtartsák. *Theiner* Vet. monum. Hung. I. 611. 618.

b) *Horváth Mihály*, honunk kedvelt történetirója (1. 125.) felemlíti, hogy II. Endre, magyar király, a szent földre készülvén, minthogy pénze nem volt, előbb az egyház kincseit foglalá el, ezután az ország több vidékein *pénzverdéket* állított, és a réginél roszabb pénzt veretett, és ezeknek beváltását zsidók- s izmaelitákra bizta. Lehet hogy *Vituhuban* is volt a király által hason pénzverde felállítva, és hogy a szerzetesek II. Endre elől az egyház kincseit megmentsék, *pénzt* készítettek azokból, mi természetesen nagy büntetés alatt tiltva volt. Hogy a II. Endre által felállított pénzverdékből a csanádi püspök-megye területén is léteztek némelyek, onnét lehet következtetni, hogy a csanádi püspök ez időtájban Rómába folyamodott azon jogért, hogy e pénzverdék is fizessenek neki tizedet. Ugy látszik, ott kedvezőleg dőlt el kérelme, de ebbeli jogától csakhamar elesett, mert III. Honorius 1221. évi leiratában tudatja a hozzá e tárgyban folyamodó esztergomi érseket, hogy Ő jogait sérteni nem akarja, és a csanádi püspök engedélyét semmisnek jelenti ki. *Fejér* C. D. III. 347.

nokját prépostjuknak nevezvén ki az oda behelyzett kanonokoknak; és minthogy ott az egyházi hivatalos teendőket igen híven elvégezték, székesegyházi káptalanának beegyeztével a püspökséghez tartozó néhány helységet és tizedeket engedett át Desiderius, akkori csanádi püspök: nevezetesen átengedte nekik *Jani*, *Popi*, *Ivance* féle püspöki egyházakat és birtokokat a hozzá tartozó jövedelmekkel együtt. *II. András* Magyarország királya nem csak helybenhagyta a csanádi püspök eme intézkedését, hanem ő s vele más főpapok is folyamodtak még Rómába Honorius pápához, hogy ezen secularisalt apátságnak ily módon káptalanná történt átidomítását jóváhagyja, mit a pápa örömmel teljesített is. a) Igen valószinű tehát, hogy e Megváltóról nevezett káptalan a vituhui apátság helyén 1219. évben a csanádi püspökség által lön alapítva, és a székesegyház káptalanának tagjai közöl benépesítve, ekkor nyerte mostani nevét.

1390. évben Kereszturi Lőrinc Csanádmegyében fekvő *Keresztur* nevű faluját végintézetileg a Megváltóról nevezett csanádi káptalannak hagyományozta, e káptalan *Miklós* nevü prépostja *Zsigmond* királyhoz folyamodott a szokott beigtatási parancs kiadása végett. Zsigmond Visegrádon (feria II. proxima post Festum Dorotheae Virg. Mart.) 1390. évben kiadott s a csanádi székesegyházi káptalanhoz intézett beigtatási parancsában ennek meghagyta, hogy tudós Habay László, vagy Bornemisza Ferenc vagy Kereszturi Fábián királyi emberek egyikével a kiküldött káptalani tag a helyszinen megjelenjék, és a Megváltóról nevezett csanádi káptalant s annak prépostját Keresztur birtokába bevezessék; és ha ellenmondók jelennének meg, azokat a szokott határidőre megidézzék. A megbizott káptalan szinte *Miklós*

a) Az okmányok olvashatók *Fejér* C. Dipl. III. 314. VIII. 98.

nevü tagját bizta még e királyi rendelet foganatosításával, ki a legutóbb nevezett királyi emberrel, *Kereszturi Fábiánnal*, a helyszinén megjelenvén s ellenmondókat nem találván, az érintett káptalant s prépostját törvényesen bevezette Keresztur birtokába a).

1453. évben, miután *Chak Ferenc* ö nagysága *Kőkanizsán* lakó jobbágyai által a fentebbi birtokot néhány év elött erőszakkal elfoglalta, *László*, Magyarország királya *Sebestyén*, a Megváltóról cimzett csanádi káptalan prépostjának kérelmére az orodi káptalannak meghagyta, hogy a fentérintett káptalant nem csak ezen elfoglalt kereszturi birtokba helyezze vissza, hanem a káptalan által idöközben szerzett más jószágaiba is, nevezetesen *apadáki* pusztá, *kolbor* és a mellette lévő hét *halastó*, *nádasrét*, ugy a Keresztur mellett lévő s ehhez tartozó *Kerekfeőfoka*, *Maldkhuser*, *Kisekend*, *Melléke*, *Nagycseü*, és *Ketthessok* vizfolyásos helyek birtokába is törvényesen vezesse be. b).

1458-ban a káptalan csanádmegyei kereszturi birtokából köteles volt évenkint a szegedi várba jobbágyai által bizonyos adományokat, termesztmény- u. m. bor, zab és más élelmi szereket beszolgáltatni; *László* király 1456. évben kérelme folytán felmenté a káptalant ezen adójától, és *Mátyás* király utóbb *Átilla*, csanádi megváltói prépost kérelmére a László által kiállitott felmentvényt szinte megerősíté.

1483. évben *Báthory István* országbiró és temesi vajda, ugy *Kinisi Pál* temesi gróf és a seregnek országos főkapitánya

a) Ezen eredeti okmányok megvannak a käpt. levéltárban.

b) Szinte megvan eredetiben. Királyi embereknek a beigtató parancsban kijelentvék: Chüczked Jakab, Tamás, Mátyás vagy János; Pordami Zenthy Benedek, Thaady János, Theresdi Péter, Kereszturi Bedecs Miklós.

szinte megerősiték a káptalannak a fentérintett királyoktól nyert felmentő levelét.

Ámbár e káptalan társas-káptalan volt, ugy látszik még is, a székesegyházi káptalannak alá volt rendelve s attól függött. A *Fábián Gábor* által b) 1411. évről idézett okmány arról tanuskodik, hogy a csanádi székesegyházi káptalan Rozgonyi Simon országbiró által az orodi káptalan javára Benke Péter ellen kiadott megkeresö levele s igtató parancsa folytán káptalani bizonyságul orodmegyei *Segh* helységbe nem saját kebeléből, hanem a csanádi társas-káptalanból *Pál* nevü kanonokot küldött ki.

A mohácsi vész után e káptalannak javait is ama sors érte, melyre a püspökség és a székesegyházi káptalan birtokai jutottak, a ki bírta, az elfoglalta. Igy olvassuk a káptalan levéltárában fentlévö okmányból, hogy 1543. évben Hodosi *Radics Radoca* békenfalvi jobbágyai által a fentérintett káptalannak csanádmegyei *Jenő* birtokában találtató füvét lekaszáltatta, szénáját erőszakkal elhordotta, ugy a káptalan földjeit erőszakkal is szántatta; *Izabella* királyné szegedi *Zákán Gáspár*, a csanádi Megváltóról nevezett káptalan prépostjának kérelmére ugyan Chanadvármegye tisztikarának megparancsolta, hogy a káptalan igaz ügyét mielőbb tárgyalják s védjék; lett-e azonban e parancsnak óhajtott sikere; nem tudjuk, csak anynyit tudunk, hogy ezen káptalan is nem sokára elenyészett az élők sorából, és az egyházi feltámadás; minden reménye nélkül most is aluszsza háromszázados álmát. — Hány taggal bírt e káptalan; az általunk felfedezetteken kivül volt-e még más birtoka is? mind oly kérdések, melyekre biztos s elhatározó feleletet okmányok hiányában nem adhatunk; te-

b) I. 249.

kintve azonban az anyakáptalan számos tagjait, és azt hogy ezen Megváltóról nevezett káptalan élén szinte prépost állott, a monostori testületeknek a XIII. századbani állapotát is számításba véve alaptalansággal alig lehetend vádolni abbeli nézetünket, hogy e társas-káptalan is legalább 10—12 tagot, és minden bizonynyal több birtokot számított tulajdoni jogához, mint a menynyit kimutatni képesek voltunk. — *Hol vannak ezek s ki birtokában most?*

---

2. §.

Az orodi káptalan.

A hires orodi, szintén társas-káptalan székhelye, *Orod* mezöváros, a mostani Arad várostól *Thuróczy* számítása szerint 3000 lépésnyi távolságra esö, azon helyen feküdt, hol most *Glogovác*, a kamara birtokához tartozó igénytelen német helység vagyon, a káptalani szentegyház sz. *Márton* hitvalló tiszteletére volt felszentelve, és habár ez egy késöbbi okmányban (1377) *Vomuc* helységben lenni állíttatik, az ügy az által egyenlíthetö ki, hogy Orodot vagy e néven is nevezék utóbb, vagy pedig e nevü helység Oroddal egyesítve volt.

Orod a II. *Vak Béla*, magyar király alatt 1132. évben kebelében tartott hirneves országgyüléséröl honunk történetkönyvében is szerepel, az itt történtek elösorolása nem hozzánk tartozván, inkább azon, minket közelebbröl érdeklö kérdést tüzzük ki: ki s mikor alapítá az *orodi káptalant?* melyröl a fent-

hivatolt *Thuróczy* is azt mondja a) „praeposituram cum insigni sacerdotum collegio habuit.“ ?

Vannak némelyek, kik az orodi káptalant *II. Béla* király és *Ilona* királyné által alapítottnak vélik, és azt hiszik, hogy a fentérintett országgyülésen kivégzett magyaroktól elfoglalt birtokok is e káptalannak adományoztattak. Mások *III. Béla* király idejére teszik át a káptalan születése idejét, és ennek első prépostjában vélik Béla névtelen jegyzőjét feltalálni.

Mind ezen véleményeket megcáfolja egy, a csanádi levéltárban lévő okirat, mely szerint *Imre* király 1177. évben Richard, orodi prépost kérelmére az orodi káptalant *Asceu*, *Nepe*, *Cuculieu* nevű birtokban megerősíti; jele tehát, hogy a hirhedt orodi gyűlés előtt az itteni káptalan már létezett, melynek prépostjai kitűnő országos hivatalokat viseltek, és a káptalanétól elkülönített birtokkal is voltak javadalmazva.

II. Endre alatt Godefrid, *IV. Béla* és *V. István* alatt Benedek nevű orodi prépostok *alkancellári* hivatalt viseltek a király oldala mellett, ez utóbbi a váci püspök és csanádi prépost társaságában a tatárok beütése elöl Bécsbe futó királynét Ausztria határáig is elkiséré. b) Ugyan ezen *Benedek* orodi prépost, később budai prépost és esztergomi érsek lőn c) valószinűleg azért, mivel sikerrel járt el a királytól 1271. évben nyert megbizásában, s Pál veszprémi püspök társaságában Ottokár cseh királyhoz Prágába utazván, kedvező békét kötnie sikerült. d) — 1225. évben is egy *Fülöp* nevű orodi kanonok lőn a királytól Honorius pápához követségben küldve, mi ügyben? az ugyan nem tudatik; de a pápának a királyhoz küldött válaszleveléből

a) 207, lapon.
b) Rogerii Carmen miserab.
c) Katona hist. crit VII. 656.
d) *Pauer* Egyházi rend érd. I. 98.

kitűnik, hogy a legjobb sikerrel végezte Rómában a királynak reá bizott ügyét. a)

De nem csak a magyar királyok ajándékozták meg az orodi prépostokat bizalmukkal, Róma is kitüntette *Berendi Márton* orodi prépostot 1342-ben azáltal, hogy Rudolf váci püspök halála után öt azért küldé Vácra, hogy maga mellé vevén három váci kanonokot, az elhunyt helyébe főpásztort válaszszon. b)

Miután *III. Ince pápa* 1202. évben, a káptalanok prépostjait az érseki joghatóság alól kivonva a római szék alá rendelte, *III. Honorius* pápa 1225-ben az orodi káptalannak Rómából küldött *Capucinus János* személyében prépostot, de mire ez Magyarországba ért, az esztergomi érsek a megürült préposti székbe *Adalbert* nevü egyént ültetett be. c) A béke ugyan utóbb a két prépost közt létrejött; Adalbert, hogy az uj kinevezést vagy uj olasz érkezését feleslegessé tegye, 1246. évben az esztergomi érsek joghatóságát elismerte, és engedelmességet igért; Róma is tágított később és 1295. évben VIII. Bonifác a magyarországi prépostokat ujolag az esztergomi érsek joghatósága alá adá vissza. d)

Hogy az orodi prépostnak a káptalanétól elkülönített birtokai voltak, onnét is kitűnik, hogy *II. András* király 1221. évben — mi okból, nem tudhatni — az orodi prépostot minden javaitól megfosztotta; ez *Honorius* pápához fölebbezte ügyét, ki *Tamás* egri püspöknek szivére köté, hogy amenynyiben a

a) Ugyanott I. 87.

b) Lányi m. Cl. érd. 167.

c) Az esztergomi érsek 1235. évben a nem általa beruházott orodi prépostot engedetlensége miatt egyházi fenyíték által is akarta ugyan a prépostságtól elriasztani, de ennek folyamodványára IX. Gergely pápa a kimondott egyházi fenyíték alól az orodi prépostot azon ok miatt menté fel, mivel a orodi prépostság királyi prépostság ugyan, de a pápa lelki joghatósága alá trtozik. *Theiner* I. 138.

d) *Fábián* 101—105.

pápa által megbizott *veszprémi* és csanádmegyei *egressi apát* — kik az orodi préposton elkövetett rablás ügyébeni vizsgálat és az elvett birtokbai visszahelyezése végett voltak kiküldve — siker nélkül működnének, közbenjárása által egyengesse a királynál az orodi prépost utját, hogy ez a király kegyét és a fiscus által elfoglalt birtokát ismét visszanyerhesse a). Ugy látszik a bonyolult ügy szerencsésen kiegyenlítetett, mert két évvel későbben ugyanazon Honórius az esztergomi érseket bizta meg, hogy *Chanád Gergelyen*, — ki az orodi prépost javain elkövetett károkért 100 márka tiszta aranyat és 120 darab juhot igért kárpótlásul — ez összegét vegye meg: *Jolántha* királynét pedig külön levélben felkérte arra, nézve, hogy az orodi templomról, melyet ő szenteltetett fel — *consecrandum curavit* — vagyoni tekintetben is gondoskodjék b).

Az orodi préposték mind a mellett is, hogy külön voltak dijazva, más káptalanokban is tártottak kanonoki széket; igy *Miklós* orodi prépost 1380. évben esztergomi kanonok is volt egy uttal, azonban végintézetében esztergomi birtokát minden épületeivel és a szent Erzsébet tiszteletére épített kápolnával együtt az esztergomi káptalannak hagyományozta c).

De térjünk vissza az *orodi* káptalanhoz; hogy ez *hiteles* helyi joggal is fel volt ruházva, már fentebb kimutattuk, a midőn 1453. évben a csanádi Megváltóról nevezett társas káptalant a királynak hozzá intézett igtató parancsa folytán birtokba vezette, sőt még a káptalan jobbágyai is *Károly* királytól 1329. évben oly kiváltságlevéllel voltak ellátva, hogy csak a káptalan tisztjei biráskodhattak ügyeikben. d)

a) *Schmid* Series Epp. agr. 125. *Fejér* III. 354. 382.
b) Fejér 461.
c) *Pauer* 180.
d) *Fábián* 231.

Fábián Gábor többször idézett munkájában a) felemlíti, hogy Imre király Richard, orodi prépost kérelmére az orodi káptalant a Dunától a Tiszáig — hol a Körös folyó a Tiszába folyik — szétszórva fekvő birtokaiban megerősíté. — *Vomur*, *Itelaka* egészen, és csongrádmegyei *Zeleven* helységnek negyedrésze szinte a káptalané volt, b) *Orod* mezővárosnak fele 1388. évben a prépost és káptalana közt történt egyezés szerint, ugy az *Azunlaka* féle orodi erdő is, melynek hosszaságát és szélességét 3 nap lehetett bejárni, a prépostnak engedtetett át holta napjáig, vagy addig, mig magasb méltóságot nyerend; ezután a káptalan birtokába esik mind az erdő, mind Orod fele is vissza, annak másik fele különben is a káptalanhoz tartozott. *)

I. Ferdinánd alatt királyi segélypénzt — minden porta után egy frt 10 denárt — e vidéken beszedő Földvári Istvánnak 1561. évi összeirása szerint az orodi káptalan tulajdonához tartozott még *Orodmegyében* Bálványosi, Szentgyörgy, papok Fejéregyháza, papok Szeghy Monostorlaka, Szentistván, Csikold, Csychiel, Bathia, Mikelaka, Kiskér, Ivancs, Erynth puszta, Novák; *Zarándmegyében* Gyula Varsány, Kisbárd, Barsmegye egy része; c) *zarándmegyei* Köbörnyes pedig az orodi préposté vala.

Ugyanazon *Kéri Balázs* Anastazia nejével, ki mint fentebb előadtuk, a csanádi székesegyházi káptalamnak 1471. évben ott

a) 230 lap.

b) 230. 226.

c) Ugyanott 21. lap.

*) Ezen egyezségnél mint jelen levő tanuk felemlíttetnek: *Miklós* byzerei apát, *Demeter* a fejéregyházi szűz Mária-egyház lelkésze, Gellért csanádi káptalan küldöttje s mások többen a csanádi megyéből.

elősorolt számos birtokait örök alapitványkép átadta, az orodi káptalannak is következő birtokait hagyta maga s neje halála után: *szombathelyi* egész birtokát *Fehéregyház*, *Botegyház*, *Három-oltárom*, *Kamarás* orodmegyei pusztáinak felét. a)

Segh, orodmegyei helység szinte az orodi káptalan birtoka volt, melybe Rozgonyi Simon országbiró parancsára a csanádi székesegyházi káptalan 1411. évben Kelked Pál királyi ember jelenlétében az orodi káptalant bevezette, Benke Péter s mások tiltakozása dacára. b)

Vomuc kerekegyházai puszta mellett, ugy *Itelaka* (máskép Mikelaka), mint már fentebb említettük, az orodi káptalan birtokához tartoztak, midőn 1343. évben a székelyek vezére László, e birtokokat elfoglalni akarta a káptalantól, ez ellen *János* orodi prépostnak *Petheü* nevü megbizottja 1343. évben a csanádi káptalan előtt tiltakozott, és hivatkozva a királyi adomány-levelekre, kérte a királyt, hogy mind a székely vezért, mind másokat e foglalástól tiltson el; és miután ennek dacára a székely vezér fiai 1350. évben Mikalakát elfoglalták, ez évi Lukács evangelista napján *András*, orodi kanonok ujra megjelent a csanádi káptalan előtt, az orodi káptalannak e foglalás elleni tiltakozását jegyzőkönyvbe kérvén igtatni. c)

Ily erőszakos elfoglalások után lehet, hogy kénytelenség, lehet hogy biztosítás végett az orodi káptalan *Mikelaka* birtokát, kétezer darab aranyért *László*, erdélyi vajdának és Zolnoki

a) A végintézet, melyben a kinyert királyi engedélyre hivatkozik, 1455. évben Lippán, a minoriták házában (in Claustro S. Ludovici ordinis FF. minorum) készült, a többi aláirók közt *Mihály* lippai plebánus is előfordul. *Fábián* 254.

b) Ugyanott 250.

c) Ugyanott 203. 226.

grófnak zálogosítá el; azonban 1387. évben ugyanez tekintve az orodi sz.-mártoni káptalan s prépostjának szegénységét, visszaadta a birtokot, az előlegezett összeget elengedte s a zálog-levelet megsemmisítette. a)

Annak bizonyítékául, hogy az orodi hirneves káptalan tagjai közt gazdagabb családbeliek is voltak, egyebeken kivül felemlítjük azt is, hogy *János* diák, orodi olvasó kanonok tothsolymosi Miklós fia, Tothsolymos ura Sárosban 1352. évben Tamás országbiró előtt megnyerte perét Abajdoc Mihály ellen, ki őt hamis levelek nyomán birtokában háborgatta. b)

1457. évben *Cibak Oszvald* az általa Orodmegyében birt *kisfaludi*, *sopronyi*, *mathustornyai* helységeket és *cserteleki* pusztájának fele részét szinte az orodi káptalannak adományozta. c)

A fentebbi okmányok nyomán elősorolt szép helységek tartoztak tehát az orodi káptalan s prépost birtokához, azonban a XVI. század elején még a mohácsi vész előtt nem egyszer lőn a káptalan részint adomány, részint hagyomány, ugy vevés által szerzett javai békés birtokában megzavarva. Igy olvassuk, miszerint 1510. évben Besenyei Ferenc olvasó, Ezeki Vitus és Chezth Rafael orodi kanonokok a csanádi székesegyházi káptalannál megjelenve tiltakoztak az ellen, hogy György brandenburgi markgróf Simánd, máskép Apasnak nevezett káptalani birtokot minden per nélkül erőszakkal elfoglalta, és annak birtokába tolvajkép magát éjjel beigtattatta; d) 1511. évben *Zombathely* nevü birtoka foglaltatott el a káptalannak, melynek egy részét Kéri Balázs hagyományozta a káptalannak,

a) Ugyanott 247
b) Lányi 168.
c) *Fábián* 257
d) Lányi 179

de melyben az orodi káptalan már 300 év óta szinte birt egy részt, először a kolotavai paulinusok-, utóbb Jaksics Marknak lőn eladva Zombathely, mi ellen az orodi káptalan mind Csanádmegye előtt 1511. évben, mind Orodvármegye előtt tiltakozott. a)

A *Magyar Sion* 18 6. nov. füzetében *Balássy* Ferenc szinte alaposan értekezik az *orodi káptalan* birtokairól és az egri káptalan levéltárában 1643. évről talált okmány után következő birtokokat jegyez az orodi káptalanhoz:

Orod városa az egyházzal s várral, ma *Glogovác* alatt ismeretes *Szent-Geörgy* Arad város szomszédságában volt, ma már nem létezik.

Baccya máskép *Batthia*, *Bachd*, Arad mellett volt, ma már nem létezik.

Ciottha máskép *Csihold* Arad mellett, most ismeretlen, *Szent-Iván* máskép *Ivancs*, Szeged mellett van most egy hasonnevü hely *)

Papok Fejér-egyháza, *Mikelaka*, ez utóbbi most is megvan Glogovác mellett, az előbbi ismeretlen, ugy *Novák* is.

Segh máskép *Papok Szeghy*, *Séga* név alatti külvárosa a mostani *Aradnak*, melyet azelött a váradi püspökkel együtt birt az orodi káptalan.

Wereth máskép *Erint* ma ismeretlen.

Kisker ma ismeretlen, Mikelaka mellett volt.

Nagy és kis Bard, *Barra* oláh falu most is van Krassó megyében, *Balványos*, *Monosthoroslaka* ma ismeretlen, *Gerebenes* máskép *Köbörnyes* **)

---

a) *Fábián* 235.

*) Ezen most érintett helységeket, mint pusztákat Rákóczy Zsigmond, erdélyi fejedelem Arad városával együtt 1606-ban a rácoknak adományozta.

**) Az orodi prépost birtoka volt s nem a káptalané.

Továbbá részbirtoka volt az orodi káptalannak e helyeken: *Boros-megyer* vagy *Borosmegyes*, valószinü, hogy a mai Boros-Jenő Arad megyében rejlik alatta. *Szombathely*, e falu iránt 1517. év táján pört folytatott a káptalan a *kladovai* kolostorral, aradmegyei *Szabadhely* név alatt most is létezik.

Kurta Feieregyház már a fentérintet *Papok Fejéregyházával* ma ismeretlen.

Gyula-Varsán, ma Gyula-Varsánd név alatt ismeretes.

Illijes máskép *Eljes*, ma ismeretlen.

Iber puszta, ma ismeretlen.

Végre az orodi prépostsághoz tartozott:

Bucsvidéke, mely kerületben 28 helység;

Szent-András vidéke Lippa és *Theömösvár* körül, szinte 24 faluja volt az orodi prépostságnak; ez utóbbi most is temesmegyei *Sz.-András*, az elöbbi vidék *Bulcs* krassómegyei helység név alatt most is ismertetik.

Thorda erdélyországi város mellett *négy* *) falu az *Aranyas* folyó partján, melyek közöl a fő *Bábolna*, és *Thorda* város mellett egy kis falu sz. Lélek tiszteletére épült templommal.

Ezen helységeket az aradi prépost s káptalan — melynek tagjai 1551. évben az Aradot elfoglaló török által részint leölettek részint elszélesztettek — 1566. évig a gyulai vár elfoglalásáig békésen s minden ellenmondás nélkül birta.

Végre a mohácsi vész után a káptalan összes javait *Horváth Mihály* a vele együtt szinte az uj tannak hódoló *Ja-*

*) A meg nem nevezett 3 helység volt *Fugád*, *Magyar Bagó*, *Ispánlaka*. Ezen faluk a már 1197. évben az orodi prépostság birtokában levő *Asszonynepe* (asszonynépe) helység közelében voltak Erdélyben, ennek nagy határában 1197-ben mega a káptalan által benépesitve.

xics Péter özvegyének segedelmével mind elfoglalá. a) A káptalan *Egyházfalva* erdélyi birtokát 1552-ben a király számára foglalták el. b) Az 1544. évi erdélyi országgyülés felkérte ugyan Izabella királynét, hogy az elfoglalt egyházi javakat se el ne adja, se el ne zálogolja, az eddig eladott vagy elzálogositottakat pedig vegye vissza, kölönösen az *orodi káptalan* javait Horváth Mihály kezei közöl vegye ki és adja vissza a káptalannak; átaljában arra kérik a királynét, hogy az egyházi javadalmakat érdemesekre ruházza át. Izabella azonban az 1556. évben ujra ülésező karok- és rendeknek azt felelte, hogy majd tanácskozik övéivel, vajjon ezen egyházi javakat visszaadja-e azoknak, kiktől elvétetett, vagy pedig megtartja magának. c)

Az orodi káptalan tehát a csanádiéhoz szinte hasonló sorsra jutott; az orodi prépostok a káptalan elpusztulása után csak cimét viselék hivataluknak és más egyházi javadalomból éltek. *Oláh Miklós*, esztergomi érsek az 1557. évi aug. 1-jén Nagy-Szombatban tartott zsinat elébe minden, az érsekség joghatósága alá tartozó prépostokat, és igy az *orodit* is személyes megjelenésre megidéztette, hogy ott a zsinati biróság elött minden prépost viselt hivatalára nézve magát igazolja. *Evchylich* Péter, vagy *Kruchich* Péter, — mint öt Lányi nevezi — ez idöbeni orodi prépost, nyitrai föesperes szinte megjelent az idézés folytán a zsinaton és a választmány elött azt vallotta, hogy ö az orodi prépostságra, mely Draskovics György, volt jászói s mostani pozsonyi prépost lemondása folytán ürült meg, Ö Felsége által lön kinevezve, megerösítve egyházilag nincs ugyan még a prépostságban — melyet a mostani zava-

a) Fábián 100.

b) *Lányi* II. 141.

c) *Lányi* Magyarföld egyház története I 74.

rok miatt még birtokba sem vehetett — de nem is tudta, kitől kérje a megerősítést; most azonban ezt az érsek urtól kéri. Minthogy az orodi prépostság a török által van elfoglalva, oda lakni még át nem mehetett, és a nyitrai főesperesség jövedelméből kénytelen éldegélni, mintán az orodi prépostságból kevéset, ugy szólván semmit sem kap. A zsinati visgáló biróság megelégedve a nyilatkozattal, őt egyházi megerősítés végett ajánlotta a primásnak, mit tőle meg is nyert. a)

Az 1562. évi nagyszombati zsinatra az orodi prépost is meg volt hiva, de nem jelent meg, miért, nem tudjuk.

Hazai történetiróink (Thuroczy, Bél, Palma, Hormayer) felemlítik, hogy az orodi káptalan látva a közelgő vészt, a pusztitólag s dulólag mindinkább Orodhoz közeledő török elől a káptalan levéltárát, ugy az egyház kincseit is egy föld alatti sirboltban rejtették el; az 1837. évi „*Jelenkor*“ magyar ujság 8-ik számában is azt tudatja valaki, hogy a glogováci lakosok közt elhirlelt hagyomány szerint a török vész előtt a káptalan archivumát a földbe elásták, és hogy ez mai napig is még a föld gyomrában hever; azonban ezen hagyományon alapuló előadásnak csakis az egyház *kincseire* vonatkozólag lehet alapja, mert az orodi káptalan levéltára, mint fentebb a csanádi székesegyháznál előadtuk, szinte emezével együtt Erdélybe vitetett át.

A fentebbiekből kitünik, hogy a hires orodi káptalannak s prépostjának szép birtokai voltak, ugy hiszszük, ezek számát még jóval szaporitani lehetne, ha a hagyomány által emlegetett föld alatti kriptát meg- s tartalmával együtt épen lehetne találni; minden irományt ugy is alig vihettek át annak idejében Erdélybe. E káptalan is aludni ment, 400 éves korában és már

a) *Lányi* 143. 148, *Péterfy* 1. 17.

300 év óta minden remény nélkül várja feltámasztását. *Hol vannak azok, s ki birtokában most?* a)

a) Az orodi templomnak — mely a régi építkezés szerint keresztalaku volt — romjai most is láthatók, kár hogy annak még néhány év előtt fenállott falait a glogováci lakosok építkezési anyag nyerés végett szétbonták és elhordták, ennek meggátlásn végett mltgos *Bonnaz Sàndor* csanádi püspök néhány év előtt örök áron megvette a községtől e templomtért és saját költségén fakorlátokkal körül kerítteté. Bár csak jeles magyar egyházi archeologusunk, *Ipolyi* kanonok ur megtekintené ezen hajdani dicsőségünk szomoru romjait, és találkoznók *maecenas*, ki az ásatásokra megkivántató költségeket kegyes volna megajánlani. Mi is erősen hiszszük számtalanokkal, hogy a föld gyomra itt az anyagiak mellett szép szellemi kincseket is rejthet még magában.

Végre legyen még itt *Orod* történeti multjára és nevezetességére feljegyezve, hogy e káptalan nem csak *hiteles volt*, hanem ezen felül hajdan még ugy nevezett *tüz s viz* féle biráskodási hatósággal (judicii ferri candentis et aquae bullientis) is birt, vagy legalább az ily biráskodások előtte is folytak, bizonyitja ezt a váradi Registrumnak 247-ik pontja, mellyben a következő kitétel áll „. . . iudicio ferri candentis Orodini fuissent condemnati“ (Magyar Sion 1866 821. lap.)

IV. FEJEZET.

Csanádmegyei prépostságok és apátságok.

1. §.

Csanádi székesegyházi prépostság.

A csanádi székesegyházi káptalannál az első kanonoki szék a mohácsi csata előtt is *prépost* cim s nevezet alatt fordul elő az okmányokban, ennek emlékeűl Mária Terézia kormánya alatt a római apostoli sz. szék a visszaállított csanádi káptalannál az első kanonoki széket is *prépostságnak* rendelé, és mint fentebb láttuk, az ezen egyházi méltósággal járó küljelvényekkel diszíté fel. A káptalannak nagyprépostja azonkivül, mi káptalani széke után jár, s mit annak helyén részletesben előadtunk, semmi külön javadalommal nem bir. A különbség közte s a többi cim. prépostok közt az, hogy még ez utóbiak csak különös királyi decretum, és az illető püspök által arra reá iratni szokott investitura megnyerése után élhetnek a préposti jelvényekkel, — amaz mihelyest a fokozat utján a fejedelem vagy most ujabban a concordatum értelmében a római pápa által kineveztetik, azonnal birtokába lép a préposti jelvényeknek is, melyek közöl még a *pastoralet* (püspök pálca) törvényszerüen használja az isteni tisztelet alatt, az utóbbiak itt-ott nem anynyira törvény, mint bevett vagy eltűrt

szokás erejénél fogva viselik azt, több megyében mai nap sem lévén annak használata náluk divatban.' 1423. és 1800. évben *Marcali László* és *Kőszeghy Lászlóban* Csanád-megyének jeles püspököt adott e prépostság.

2. §.

A Megváltóról nevezett csanádi prépostság.

Nem akarván ismétlésekbe esni, hivatkozunk e prépostság keletkezésére nézve mind arra, amit az előbbi fejezet 1. §. a *Megváltóról* nevezett *csanádi* társas-*káptalan* keletkezésére nézve az idézett okmányok nyomán előadtunk. Volt-e a prépostnak a káptalantól elkülönített birtoka? meghatározni nem tudjuk, ha csak abból, hogy a pápai tizedszedők jegyzékébe *Máté* prépost külön van beirva, nem következtetjük, hogy külön birtoka is volt. — 1438. évben *Péter* nevű prépostja csanádi püspökké neveztetett ki. *Cimét* a prépostságnak, melyre — valamint a többire — most is a csanádi püspök adja az investiturát, az apostoli fejedelem szokta valamelyik honi káptalan tagjának adományozni.

3. §.

A Sz. Mártonról nevezett orodi prépostság.

Az orodi káptalannál előadottak böven felvilágosítják az olvasót e prépostság születésére és káptalanával együtt tör-

tént halálára nézve, mind történeti nevezetesség mind birtoka tekintetében egyike volt az ország legnevezetesb prépostságainak; a prépostságnak emlékül még most is fentlévő *cimére* nézve megujítjuk a 2. §-ban előadott észrevételünket.

4. §.

Vituhui apátság.

A Megváltóról nevezett csanádi káptalannak történetében (III fej. 1 §.) előadtuk körülményesen ezen apátságnak halálát, mert hogy mikor s ki által alapíttatott? semmi biztost mondani nem lehet, a most idézett helyen felemlített okmányok szerint *fekete barátok* — (Ecclesia nigrorum Ordinis Monachorum) mint fentebb kimutattuk, *bencések* — éltek Vituhuban apátjuk vezénylete alatt. Megfutamlásuk után 1219-ben helyükbe a Megváltóról nevezett csanádi társas káptalan lépett. Cime sincs, többé fenn a vituhui apátságnak, legalább a hivatalos megyei névtárban a megyében egykor létezett apátságok sorában elő nem fordul.

---

5. §.

Világosvári szüz Mária apátsága.

Ezen apátság *Világosvár*, aradmegyei helységtől vette nevezetét, az okmányokban *abbatia B. M. V. de Lucentia*, és de *valle lucida* nevezet alatt fordul elő, Bombardi Mihály a) az ő jeles munkájában Világosvárat „*Castellum lucidum*"nak nevezi, felemlíti továbbá azt is, hogy az ő idejében még három, majdnem egymás mellett levő templomnak romjai láthatók voltak,

a) Topographia R. Hung. 567.

de még most is láthatók azok. — A felejthetlen emlékü *Pázmány* bibornok b) a *cisterciek* birtokához tartozónak mondja ezen apátságot, és születése idejét 1190. évre tüzi ki anélkül, hogy alapítóját s egyéb javadalmazási körülményeit megnevezni tudná. Hihetöleg ez is a török uralom alatt pusztult el a többivel együtt; a Fejér (*C.* D. VII. 281) által idézett egyik okmányban is elöfordul ez apátság „Abbatia Cisterciensium B. M. V. de Lucentia, alias Világosvár." c)

6. §.

Bistriai sz.-András apátsága.

Több *Bistria* nevü helység van ugyan Magyarországban, azonban hogy a *bencés* szerzetesek ezen apátsága a csanádi megye területén létezett, az alább elöadott szomoru esemény tanusítja. 1236. évben *Basil* máskép *Bulchu* néven is említetni szokott püspök kormányozta a csanádi megyét, s ugy látszik a püspök olyasmit követelt az ápáttól és ennek monostorától, mit ez teljesiteni nem akart, s a pápai követ itélete szerint nem is tartozott. Ezen megtagadás következtében a püspök emberei betörtek a zárdába és az apátot 32 szerzetessel együtt börtönbe vetették és a püspök nevében a pápai követ által már elöbb a zárdából kiutasított *Cornél* nevü szerzetest helyezték be az apátságba. — Igy adta elö Romában ügyét a szabadságától s hivatalától megfosztott apát. —IX. Gergely, római pápa a sz.-*mártoni* és *szekszárdi* bencések apátjait bizta meg az ügy megvisgálásával, utasítván öket, — hogy a körülményekhez képest az apátot s szerzeteseket fogságukból kiszabadítva az apátság birtokába visszahelyezzék, ezeknek eröszakos táma-

b) Pétery 1275.
c) Fuxhoffer II. 128.

dóit kiközösítsék, és őket felmentvény nyerés végett, a püspököt pedig a történtekröli felelet s maga igazolása végett a római szék elébe idézzék meg. — A kiküldött visgálók által Romába terjesztett jelentésből kitűnik, hogy az ügy nem épen ugy állott, mint az apát elöadta, és a püspöknek az apát s szerzetesek ellen többnemű kifogása s panasza volt; mind a mellett is a pápai visgálók kérték a püspököt, miszerint az elkövetett hibát az által tegye jóvá, hogy az apátot s szerzeteseket ereszsze vissza a zárdába, és onnét távolítsa el annak mostani birtoklóit. De a püspök nem állott reá a pápai visgáló birák ajánlatára, minek folytán ezek a püspököt — miután a szerzetesek ellen ujólag fenyegetözött, és kiközösített udvarnokait sem akarta magától eltávolítani — hivatalától felfüggeszték és Romába személyes megjelenésre idézék, hová az apát személyesen el is ment, de a püspök ujabb idézésre sem jelent meg, sem magát nem védelmezte Romában: tehát a püspököt arra itélték, hogy az elfoglalt zárda jövedelmeiből az apátnak kárpótlást fizessen. — Nem sokára — ugy látszik — a püspök foganatosítá az itéletet, mert közte s a hivatalába és birtokába visszahelyezett apát közt a megzavart béke helyre állott, mely azonban igen kevés ideig tartott; mert a püspök emberei ujólag fegyveres erövel a kolostorra rohantak, és az apátot megölték. Ugyanazért a pápa a *váradi*, *pécsi* és *veszprémi* szinte bencés apátokat bizta meg ez ügy visgálatával, meghagyva nekik, hogy nem csak a gyilkosokat, hanem azokat is, kik a bűn elkövetését akár tanács akár más segély által elömozdíták, az egyház kebeléből kizárják, és e kiközösítést az esztergomi érsekség, ugy a kiküldöttek által választandó más helyeken is vasár- és ünnepnapokon égő gyertyák s harang szó mellett azon kijelentés mellett hirdettessék ki, hogy a kiközösítetteket mindenki addig — mig az apostoli

szék kellő elégtétel után őket ezen egyházi büntetés alól fel nem oldja — kerülje; azért addig azon helyeket is, hol ezek tartozkodnak, egyházi tilalom alá helyezzék „ecclesiastico interdicto supponatis.“ a)

Ugy látszik *Fuxhoffer* a püspököt is gyanusítja, az apát meggyilkolását az ő parancsának tulajdonítván. — Menynyire terhelte a bünrészesség vádja a püspököt? nem tudjuk; de hogy e vád alól tökéletesen kitisztázta magát, onnét is kitünik, mivel ezen esemény után még 20 évig kormányozta a csanádi megyét, és Róma is két izben megtisztelte őt bizalmával, a midőn az erdélyi püspök és kolostormonostori apát közt fenforgó peresügyben IX. Gergely pápa őt pápai itélő birónak nevezte ki; utóbb pedig azon fontos megbizást kapta ugyanezen pápától, hogy *Bánfi Lukács* elhunyt esztergomi érsek élete folyama felett visgálatot tartson, mert a pápa ezt a szentek sorába akarta igtatni b). — Mindez arra mutat, hogy ő Rómában tökéletesen még a gyanu alól is igazolta magát. Egyébiránt hogy e püspök apostoli buzgalmáról Rómában ismeretes volt, kitünik abból is, hogy 1232. évben IX. Gergely pápa által avval lőn megbizva, hogy az esetben, ha a *nándor-fehérvári* és *Brandusi* bolgár püspökök a kath. egyházhoz s tanaihoz vissza nem térnek, püspöki megyéjök ellátását bizza a csanádi püspök a pápa nevében s meghagyásából a sirmiai püspökre. *Theiner* I. 103.

De mind e mellett is öszintén be kell vallanunk, hogy nagyon is szomoru idő volt az, melyben ily borzasztó események történtek; még szomorubb, hogy a tényezők — a támadók ugy a megtámadottak is — az egyházhoz oly közel álló egyének

a) Fuxhoffer Monasterologia I. 192 — 195 Battyáni 12.

b) 1858 évi csanádi névtár.

voltak. Itt igazán alkalmazni lehet ama latin közmondást: „bonus quoque persaepe dormitat Homerus."

Mikor keletkezett ezen bistriai apátság, ki által s minő javadalmakkal alapítva? a fentebbi szomoru eséményt előadó *Fuxhoffer* sem tudja meghatározni, ugy annak megszüntetési idejét sem; valószínű azonban, hogy a néhány év mulva hazánk földére bevonult tatár vagy török csorda okozta ez apátságnak is halálát, melynek gazdag birtokaira onnét lehet következtetni, hogy az apáton kivül harminckét szerzetes lőn elfogva s bebörtönözve; pedig talán még a püspök által kinevezett *Cornél* nevü uj apátnak is voltak szerzetesei?

---

7. §.

A szőreghi apátság.

Ezen apátság egykori létezését azzal igazoljuk, hogy a tudós *Fejér* által idézett okmány szerint b) *IV. Béla* magyar király 1247. évben *Leontius Zewrwgi* apátnak meghagyta, hogy a hozzá intézett királyi levél erejénél fogva *Szeged* lakóit (hospites de Zeged) *Thapey* (Tápé) helységnek, ugy a *vártói* halastónak birtokába bevezesse, a mint be is vezette. Ki kételkednék arról, hogy a fentebbi „Zewrwg" név alatt a régi irály után itélve a mai *Szőregh*, Tápé s Szeged városával határos torontálmegyei helység rejlik, hol a határban régi romokat is vél még feltalálni a szorgalmasan kutató utas, és ezekben a hajdani apátságnak helyét szereti kijelölni. Minő szerzetbeliek lakták ez apátságot? annál kevésbé lehet gyanítani, mivel ezen apátságnak sem bölcsőjéről, sem temetéséről honi okmányaink meg nem emlékeznek. Okmányok hiányában megkisértjük még is

b) C. D. IV. 454.

alapítóját felkeresni legalább tájékozás utján. Sz. Gellért életírója felemlíti, hogy midőn *Chanad* Achtum pogány fejedelemnek sz. Istvánhoz szökött és itt megkeresztelt vezére a király seregeit volt fejedelme ellen vezérelve a Tiszán átkelt, és seregét *Kwkyni* és *Zewreg* füzeseiben és *Canysa* körül elhelyezte volna, *Chanad* vezér maga egy *hegyen* táborozott, de akkor éjjel nem aludt, hanem imádkozott, győzelmet kért az Istentől Sz. György martyrnak kikért közbenjárása által megigérve, hogy az éji imádság helyén az ő tiszteletére monostort fog építetni. Egy kissé elszenderedvén oroszlán jelent meg álmában a vezérnek, mely őt az ütközet elfogadására inté s a győzelemről biztosítá. Másnap csakugyan maga *Achtum* is életét veszté a *Chanad* által megnyert ütközetben, serege pedig részint leöletett, részint elfogatott. Bemenvén azután *Morosvárba*, (ez a vezértől később *Chanad* nevet nyert város) az ott talált és meg is hagyott görög szerzetesek apátját néhány taggal magához véve kijött ama helyre, hol az oroszlán neki álmában megjelent, és ott kijelelte ama helyet, hol sz. György martyr s vitéz tiszteletére igért monostort felépíteni fogja, s midőn az felépült, ugyanazon apát- s szerzeteseknek adta át. Az életiró azt jegyzi még meg, hogy Chanad vezér e helyet *Oroszlámosnak* nevezé később.

Battyányi megjegyzi, hogy az itt érintett hegy nem egyéb egy nagyobbacska *dombnál*, mely *Oroszlámos* mai nap is meglévő s a Battyányi család birtokához tartozó helység határában a síkságot tekintve csakugyan hegynek mondható. E domb *Szőreghez* is igen közel fekszik, mely maga is emelkedettebb helyen vagyon. Nem elvetendő tehát azon tájékozás, hogy a Chanad vezér által alapított fogadalmi apátság és monostor miért, miért nem? elveszté utóbb Oroszlámos nevét, s honi okmányainkban *Zewreg* név alatt említtetik fel; tán az időben,

midőn a görög szerzetesek helyét mások foglalák el; vagy a Chanad által *Oroszlámosnak* keresztelt hely *Zewreg* határához tartozott és e néven inkább ismeretes volt elöbb is utóbb is; vagy az is lehet, hogy Oroszlámosról — mely a Tisza kiöntéseinek jobban ki van téve mint a szinte nagy dombon épült Szőregh — ide költözött utóbb át az apátság, ezen utóbbinak határában találtató romok is támogatják tán ebeli véleményünket.

Ha e tájékozás, vagy inkább okmányok hiányában a sürü sötétbeni tapogatás a történelmi való magaslatára tudna felvergödni, már azon tekintetből is nevezetes nyeremény volna; mert igy a megyebeli számos apátságok közöl ez idejére nézve *legelső*, söt még a püspökség- s káptalannál is *idősb* volna, mint a melyet sz. István a *Morosvár — Chanad* városban ezután alapított csak. *Battyányi* 320.

---

8. §.

Battai bold. Szüz apátsága.

Ezen apátság az okmányok szerint Krassómegyében, a Maros folyó mellett feküdt; ki és mikor alapította és minö szerzetbeliek hivataloskodtak ez apátságban? okmányokkal ki nem mutatható, valamint eltünési idejét sem lehet meghatározni. *Batta* nevü, kamarai birtokhoz tartozó helység most is van. Krassómegyében; melynek valamint az alább nevezett apátságoknak cime most is adományoztatni szokott még Ő Felsége által valamelyik káptalani tagnak; ellenben az 5. 6. 7. §. alatt érintett apátságok cime is eltünt, és igy a megyei névtárban sem fordulnak azok elő többé.

9. §.

Bizerei vagy kizerei bold. Szüz apátsága.

Ezen apátság emlékét is csak Pázmány Pétor bibornok menté meg az utókor számára, az 1628. évi nagyszombati zsinat irományai közt az általa készített s a bencések által birt apátságok sorába bejegyezvén a bizerei b. Szüz apátságát is, mely Orodvármegyében volt. Ki által s mikor, minő javadalmakkal alapíttatott? okmányok hiányában meghatározni nem lehet, ugy eltüntének idejét sem. *Fábián* a) a mostani aradmegyei *Csicsér* nevü helységben véli ez apátság régi helyét feltalálni. *Fuxhoffer* b) azt jegyzi meg ez apátságról, hogy ez hajdan hires prépostokat nevelt, kik a magyar királyok udvarában is nagy tiszteletben részesültek, most ugymond csak a puszta falak vannak még fenn az apátságból; igen valószinü, hogy ő ezen Orodmegyében feküdt apátságot a hires orodi prépostsággal zavarja össze. Valóban csodálni lehet, hogy e jeles okmánybuvár figyelmét a hires orodi káptalan s prépostság kikerülte; mert sehol sem emlékezik meg erről, és itt is ezen bizerei apátság növeltjeinek mondja a királyi udvarban egykor kancellári és követségi hivatalok viselésében magukat kitüntető orodi prépostokat.

a) 105. 233.
b) 220.

10. §.

A csanádi sz. György vértanu apátsága.

Pázmány Péter előbb hivatolt jegyzékében is előfordul ezen apátság, és az mondatik róla, hogy sz. István király alatt *sz. Gellért* első csanádi püspök által lőn alapítva. Két egyház volt tehát Csanádon sz. György vértanu tiszteletére szentelve: a székesegyházi és ezen apátsági templom; alapítási idejét 1035. évre lehet tenni, de a hozzá kapcsolt javadalmakat meghatározni nem lehet; sz. Gellért életirója után csak anynyit tudunk, hogy midőn a sz.-györgyi monostor elkészült a), sz. István azt javadalmakkal megajándékozta és szűz Mária tiszteletére oltárt emeltetett abban, és elébe ezüst tömjéntartót helyezett, kötelessége lévén az oltár előtt imádkozva virrasztó két egyénnek éjjel-nappal arra felügyelni, hogy e jó illat az oltár előtt szakadatlanul áradozzék. Ezen templomban állított Mária-oltárról*) és a sz. Szűz iránt tanusított fogyhatlan buzgó tiszteletről

a) Lehet, hogy a görög szerzeteseknek volt apátsági zárdájuk, — kik mint fentebb láttuk, a *szőreghibe* vitettek által — idomíttatott át, vagy nagyobbíttatott meg, s már a görögök birtokában is *sz. György* nevet viselt e zárda.

*) Itt ez oltárnál szokott sz. Gellért naponkint, de különösen *szombaton* hosszas ideig imádkozni, és ez napon a bold. Szűz tiszteletére bővebb alamizsnát a szegényeknek kiosztani. *Katona István* történetkönyvében (I. 424) igen alaposan jegyzi meg, hogy a pogány török eltörlé ugyan később e helyet, de nem törölheté el a magyaroknak szent Gellért által behozott, és az egyház jóváhagyása folytán átalánossá lett *szombati* tiszteletet a *sz. Szűz* iránt, és ezen buzgó tiszteletüknek jeléül *nagyasszonyuknak*, *patronájuknak* nevezvén őt; főbb ünnepeiket, ugy az év két hónapját is nevére keresztelték át, és országunkat *Mária országának* nevezék. — Sirban nyugvó őseinknek szép buzgalma térj vissza a multból, és szállj le most az unokákra!!!

ezen sz. György tiszteletére épült apátság utóbb *Chanadi bold. Szüz*, ugy sz. Gellért-apátság név alatt is említtetik fel az okmányokban. Ismét ezen apátságban a bold. Szüz iránt kezdetét vett tiszteletből származtatja Fuxhoffer is b) még a későbbi magyaroknál is feltalálható ama őszinte bizalmat s tiszteletet a sz. Szüz iránt, hogy azt országuk *királynéjának* és *nagyasszonyuknak* nevezék, és valahányszor Mária nevét kimondák, vagy megnevezni hallák, mindég süvegüket leemelték fejükről.

Sz. Benedek fiai szolgáltak az Urnak ezen apátságban, sz. Gellért halála után *Mór*, csanádi püspök és Fülöp csanádi apát elmentek *Endre* magyar király udvarába a csanádi püspökimegye számtalan főnemeseivel és kérték őt, miszerint engedné meg, hogy sz. Gellértnek Pesten egy Mária-kápolnában 7 év óta eltemetett sz. testét elvihessék Csanádra, és ott ez apátság templomába eltemethessék, mit megnyervén, a sz. testet nagy tisztelettel el is temették.

Hogy ezen apátság még Nagy Lajos király alatt a maga épségében megvolt, és akkor még a sz. vértanu teste is ott nyugodott, bizonyos; mert az özv. királynő — Lajosnak anyja — betegségéből sz. Gellért segítségül hivása mellett meggyógyulván, hálából 1361. évben ez apátságot nemcsak megbővítette, és drága ékszerekkel megajándékozta, hanem a sz. test számára ezüst koporsót is készíttetett. *Mabillonius* ugyan azt irja, hogy a sz. püspöknek teteme még 1400. évben elvitetett Velencébe mint származási helyére, és ott sz. Donát egyházába tétetett le; azonban ezen állítás ellenkezik a történettel, mer II. Lajos királynak 1526. évi bizonyítványából tudjuk, hogy ez évben még Pesten a ferenciek templomában nyugodtak a szent férfiu tetemei, — de már ekkor a nagyértékű ezüst koporsó eltűnt.

b) 109.

Ezen apátság is vagy az 1514-ben az e vidéken dühöngő Dózsa-féle parasztlázadás, vagy a nemsokára reá következett török dulás által eltűnt minden hátramaradt emlék nélkül, csak cime maradt fenn.

---

11. §.

Chanádi sz. Bernát apátság.

Honi okmányaink ezen apátságról mélyen hallgatnak, ez az oka, hogy még a tudós *Pázmány* bibornok is kihagyta ezt jegyzékéből. *Battyányi* Erdély nagynevü püspöke fedezte ezen csanádmegyei apátságot fel a római jegyzőkönyvekből. VI. Sándornak általa 1493. évről idézett és a csanádi püspökhöz intézett leveléből tudjuk meg azt, hogy Csanádon sz. Bernát apátsága is létezett, és benne sz. Benedek fiai működtek; miután a töröknek e hozzá közel eső vidékre gyakori beütései s pusztításai által a csanádi püspökség jövedelmei nagyon leapadtak, a fentérintett pápa a bencések eme sz. Bernát nevét viselő apátságát (miért? nem tudni) megszüntetvén és eltörölvén, annak *minden birtokait* és jövedelmét a csanádi püspökséghez csatolta — „mensae Episcopali Canadiensi perpetuo aplicamus et assignamus — a bencések által üresen hagyott zárdát a minorita szerzeteseknek engedvén át a).

Miért viseli ezen apátság *sz. Bernát* neve mellett még sz. *Gellért* nevét is, ép oly kevéssé tudjuk megmagyarázni, mint azt, hogy ki, mikor s minö javadalmakkal alapítá ezen apátságot, melynek emlékül szinte felmaradt máinapig cime.

---

a) Fuxhoffer 110. Battyányi 115.

12. §.

Egresi b. Szüz apátsága.

A *Csanád* városhoz három mértföldnyi távolságra esö *Egresen* volt ezen, a *Bisterciek* birtokában lévö gazdag apátság elhelyezve. *Battyáni* a) ezt is a *bencések* tulajdonának állítja; azonban épen ugy téved, mint midőn ez apátságot 1493-ban az elöbbivel együtt a csanádi püspökséghez csatoltnak mondja, a római levél csakis a sz. Bernát-féle csanádi apátságot szünteté meg, és csakis ennek javait csatolá a püspökséghez. 1179. évben épité III. Béla király ezen nagyszerü apátságot, és oda a belgiumi hires *Hugó* nevü apát vezénylete alatt a cistercieket helyezé be, mely egyebeken kivül a tekintetben is nevezetes, hogy késöbb a váradmegyei *kerci*, pécsmegyei *szentkereszti*, veszprémmegyei *dézáni* és még egy negyedik is az országban, és ennek határain kivül az *orlési* és *landolai* cisterci monostorok is az egresi apátságból népesítettek be.

II. András magyar király, miután 1235. évben nejét, Jolantha királynét a bibornok-érsek s több püspök jelenlétében itt az egresi apátság templomában nagy ünnepélylyel eltemetteté, — önmagának is itt választá ki csendes nyughelyét; azért ezen apátságot még életében nagyszerü javadalmakkal gazdagon megajándékozta, ugy hogy itt-ott a honi okmányokban ö mint ezen apátság *alapítója* is említetik. Az 1235. évben elhunyt II. András is itt lön eltemetve Thuroczy szerint, és ha a budai kronica azt állítja, hogy ö Váradon sz. László mellett nyugszik, ezen két ellenkezö állítás az által nyer kiegyenlítést, hogy testének egy része ott, másik része pedig ide van eltemetve.

---

a) 116 lap.

Ezen apátság, mint valamely vár bástyákkal volt megerősítve, ugy hogy a berohanó tatár csordának is *Thuróczy* előadása szerint nagy fáradságába került a bástyát környező sáncokat lerontani, és a körülvett apátságnak birtokába nem ostrom általi bevevés, hanem — azon igéret nyerés után, hogy a várban lévők élete épségben hagyatik, — önkénytes feladás után jutottták a tatárok birtokába; azonban néhány szabadon bocsájtott szerzetes kivételével a várban lévők mind leölettek, ezek száma pedig jó nagy volt, mert a vész elől már nagy számmal eltávozott szerzetesek helyébe a katonákon kivül nők is igen nagy számmal menekültek e biztos helyre.

II. Endre halála után ennek fia IV. Béla miért? nem tudhatni, az apátságtól némely birtokot elvont, de később a pápa közbenszólására visszaadta.

A tatárok által ejtett sebekből csakhamar kiépült ez apátság, és ujra virágzott egész a mohácsi vészig, a midőn a török által végkép elpusztíttatott. A hajdani hires apátságnak romjai ma is láthatók *Egres* oláh faluban a Maros mellett. A romokon kivül csak az apátság cime maradt még az utókornak fel. a)

13. §.

Bulcsi sz. Márton apátsága Solymos mellett.

Mikor, ki által s minő javadalmakkal lőn alapítva? nem lehet meghatározni, *Fuxhoffer* bencések tulajdonának állítja; hogy 1233-ban már megvolt, a *Pray* által (II. 58) idézett okmányból kitűnik. II. Endre királytól 5000 darab sót kapott évenkint az

a) Fuxhoffer II. 115.

*) Az *egresi* apátokról a római leiratok is megemlékeznek; igy 1220. évben az egresi apát s orodi prépost *III. Honorius* pápa által megbizattak,

apátság. A Radna mellett omladékaiban még most is meglévő solymosi várhoz nem messze eső, hajdan Arad- most Krassómegyéhez tartozó *Bulcs* helységben látható nagyszerű romok helyén volt hajdan ezen apátság felállítva. 1817. évben e romok közt találtatott a föld gyomrában egy 464 fontot nyomó és sok ezüstel de kevés ércel vegyített anyagból készült harang, melyen e felirás olvasható: „Dominicus abbas in gr. Michael † D.D. MCCCLXVIII.“ Ezen oláh nyelvű, de róm. kath. hívek temploma tornyában lévő régi kis harangon kivül csak ez apátság cime maradt fel számukra. a)

14. §.

Pankotai boldogságos Szüz apátsága Világos mellett.

Pankota hajdan zaránd-, most aradmegyei helységben volt ez apátság; ki által, mikor és minö javadalmakkal alapítva? nem lehet meghatározni; hajdan város és vár is volt Pankota. *Béél* b) az ö magyar földleirásában felemlíti, hogy a hajdan nagyszerü apátság, vár s város hajdani fényéből oly anynyira ki van vetköztetve, miszerint a királyi fiscus egyszerü közönséges falui közé soroztatott, *Fuxhoffer* c) bencések tulajdonának állítja. Egy régi okirat szerint 1217-ben már létezett ez apátság, a

hogy a váradi püspököt a *csanádinak* fizetendő kárpótlásra szorítsák, az előbbi ugyanis római utjában *Pápia* városában G. és J. polgároktól pénzt kölcsönzött fel és irást is adott, de ugylátszik nem fizette meg adósságát; azért midőn utóbb Dezső, csanádi püspök, római utjából visszatérve Pápia városon keresztül uta-

a) Fuxhoffer 207. Fábián 109.
b) Compend. Georg. 27 9.
c) I. 228.

pankotai lakosok ugyanis ez évben *Lőrinc* s *Roland* nevű határos szomszédaikat a pankotai apát elött bevádolták, hogy ezek nekik két marka ezüst kárt tettek, de az apát felmenté a vádlottakat. — Hihetöleg ezen apátság is a mohácsi vész után a török által lön elpusztítva, ki itt gyógyerejü fürdöket is talált és használt, melyek forrását azonban távoztakor betömte, ujabb idöben a mostan birtokló, b. Dietrich család költségén helyreállíttatott a fürdö. — Az apátság romjai most is láthatók, az emlékül megörzött és most is adományozni szokott cimhez *Világos* azért csatoltatik, hogy az országban több *Pankota* nevü helység közöl az apátság régi helye kijeleltessék. a)

zott, a fentebbi polgárok elvették tőle pénzét, kocsiját, lovát s mindenét, átadván biztosításul neki a váradi püspök kötlevelét; — a csanádi püspök e miatt panaszt emelt Rómában és a fentebbi apát, s prépost lőn a kármentesítés ügy elligazításával megbizva; továbbá 1230. évben IX. Gergely pápa az egresi apátnak meghagyta, hogy Váradra menvén, közölje ott a püspökkel a pápa ama ohaját és parancsát, miszerint a hozzá folyamodott S. áldozárnak s Becisi volt főesperesnek — ki elkövetett vétkéért már eleget téve felmentvényt is nyert — rövid idő alatt egyházi javadalmat adjon; végre 1222. évben az *egresi* apát is fel lőn a pápa által szólítva, hogy az alárendelt népet oktatva tiltsa el attól, hogy az országgyüléseken a király vagy ennek szolgálatában lévő főnemesek ellen izgassanak vagy lázítsanak. *Theiner*: Monum. Hung. I. 26, 91, 36 lap.

a) Fábián 113. Fenyés M. O. Geogr. III. 192.

V. FEJEZET.

Csanádmegyei szerzetesek.

1. §.

A török uralom előtt s alatt.

I. *Szent Benedek* fiai (bencések) a csanádi megye kebelében laktak, mint fentebb előadtuk, a *bisztriai*, *bizerei*, *csanádi* szentgyörgyi, *csanádi* sz. bernáti, *bulcsi* és *pankotai* apátságokban.

II. *Cisterciták* a világosi és egresi apátságot birták.

III. *Trinitariusok* (keresztes barátok): *Taucz*, aradmegyei helység határaiban most is látható sáncos zárda-omladékot egykoron az itt lakott keresztes barátok zárdájából fenmaradt romoknak vélik többen a); ugyanezeknek a török uralom végnapjaibani müködéséről alább lesz szó.

IV. *Fekete barátok* „nigri Monachi“ Vituhuban laktak, a Megváltóról nevezett csanádi káptalannál bővebben szóltunk rólok.

V. *Paulinusok* aradmegyei *Halodva*, temesmegyei *Boldogkő* és *Gatthal* (Gattája) helységekben épített zárdákban laktak b).

VI. *Dominicanusok Pauer* előadása szerint c) Szegeden is, Temesvárt is birtak zárdával, de többet róluk mondani nem tud. Szegeden *Pázmány* bibornok bizonylata szerint 1319. évben

a) Lányi II. 142.

b) Ugyanott 142. Magyar egy. tört. III. 182. — *Péterfy* II. 283.

c) Egy. rend érdeme. 64.

lőn számukra a convent építve a). A *temesvári* dominicanusokról *Péterfy* b) után azt tudjuk, hogy az ö templomuk Temesvárt sz. László tiszteletére volt szentelve, melyben 1323. évben Benedek, csanádi püspök az egri püspöki megye számára „*canonica electio*" utján választott *Chanad* nevü püspököt, miután a sz. György tiszteletére emelt temesvári templomban egyházilag megerösítette, másnap a dominicanusok sz. László templomában a metropolitától nyert engedély folytán püspökké fel is szentelte.

VII. *Ferenciek* Pázmány Péter elöadása szerint nemcsak *Szeged* városában 1468. év óta, hanem *Orsován* a vaskapu mellett is birtak zárdát c); söt a *Tudományos gyüjteményben* (1837. VIII. 25) megjelent értekezés a bolgártartományi ferencieknek *Caransebesen, Lippán, Krasson, Szlatinán* és *Mehadián* is jelel ki ez idöszakban zárdákat. *Radnán* 1553. év óta laknak szinte a ferenciek.

VIII. *Minoriták*, mint fentebb láttuk, a megszüntetett csanádi sz. Bernát apátság lakhelyeit nyerték 1493. évben *Csanádon*; *Szegeden Palugyai* d) már 1301. évben szinte jelel ki számukra lakhelyet, *Caransebesen* Pázmány tanusága szerint szinte volt zárdájuk e); *Lippán* 1325. évben helyezte be öket *Károly*, magyar király, ugyanott kolostort és nagyszerü templomot építvén számukra, a templomot rokonának, szent Lajos tolosáni püspöknek tiszteletére szenteltetvén fel. Ezen templomnak Erzsébet királyné 1380. évben drága gyöngyökkel kirakott arany kelyhet hagyott végintézetében f).

a) Hist. s. ord. praedicator. 551.
b) II. 74. II. 279.
c) Péterfy II. 281.
d) II. 232.
e) Péterfy II. 281.
f) *Schmid* Series Epp. Agrien. 134. *Griselini* Geschichte des Banat I. 23.

IX. *Jezuiták Temesváron* és *Caransebesen* is birtak residentiával, mint alább a VI. fejezetben a vallási viszonyok tárgyalása alkalmával látni fogjuk a).

Ha ezen, a csanádi egyházmegye területén működő szerzetesek által birt javadalmakat okmányokkal kimutatni nem tudjuk is, azirant nem foroghat fenn kétség, hogy az őket alapítók illő ellátásukról is kellőleg gondoskodtak annak idejében.

---

2. §.

A török uralom után.

A török uralom alatt az előbb itt lakott szerzetesek házaikkal s birtokukkal együtt nagy részben elpusztultak, a török uralom után következő szerzetesek működtek a csanádi püspöki megye területén:

I. *Ferenciek* (Megváltó-tartományiak) Szeged városában a török uralom alatt mind ez, mind az uj hitűek által történt háborgatás dacára kolostoruk birtokában megmaradtak, és abban az uralom megszünte után is meghagyattak, a tőlük elvett parochiát csak 1789. évben kapván vissza.

Ugyanezen tartománybeli *ferenciek* 1718. évben Temesvár városába is helyeztettek, és ott a már török uralom előtt meglévő, de ez által török mecsetté alakitott *sz. Katalin* templomát kapták át a magas kormánytól parochiával együtt, miután azonban Mária Terézia alatt a vár más alakot nyert, és ezáltal mind a zárda mind az egyház leromboltatott, 1755. évben a várban épitetett a magas kormány számukra zárdát és sz. Katalin tiszteletére egyházat, mely 1807. évben városi parochialis

a) *Griselini* 125.

egyházzá, zárdájuk pedig iskolává alakíttatott át, ők felsőbb parancs folytán Temesvárról szomorú szivvel távoztak el*). Hogy számos tagokkal birt e zárda, onnét is kitűnik, mert az 1739. évbeni pestis alkalmával 12 áldozár és három fráter halt el közőlük a).

Sz. Ferenc bosniai, később *capistrán*-tartományinak nevezett fiai is kaptak Temesvárt 1716. évben egy török mecsetet b); 1736. évben építették templomukat, mely — miután ők II. József császár rendelete folytán innét távozni voltak kénytelenek — az 1788. évben sz.-Annáról ide átköltözött piarista atyáknak adatott át, kik azt mai napig is birják.

Ugyanezen tartománybeliek *Radnán*, Aradmegyében szinte már a török uralom alatt 1553. év óta laknak, valószinüleg a török által elpusztított s szétűzött lippai barátok gyűltek e hegyen akkoron össze, és ott maguknak idővel szép zárdát és templomot is építettek, a parochiát mint azelött, ugy most is a török uralom után ők kezelik ezen, a bucsusok által nagyon látogatott s szép regényes fekvésű helyen. Ugyanezen szerzetbeliek számára az 1764. évben épült *aradi* várban is 1765-ben emeltetett a mult században zárda s egyház; a legujabb idők-

---

*) Régi templomuk s zárdájuk helyét az ugynevezett gyárvárosi kapun kivül felállított emlék, *obelisk* jeleli, melynek három szegletén következő felirások olvashatók: I. Trophaeum solo aequatae sacrae aedis Catharinensis, in qua sacrificare Deo florente Eugenio Carolo VI. Dominante signo reformatos fratres coepisse minores. II. Sed Maria Theresia apostolici regni coronata Regina hos in praesidio locat et patrocinio ambit. III. Defunctis quorum hic cineres et ossa recondo, aeternam requiem ore et corde precare viator.“ *His Societ.* Jesu és *Griselini* Geschichte des Banats.

a) *Hamer* Gesch. der Pesth 23.

b) *Griselini* szerint (I. 153. *Lugos* s *Cáránsebesen* is volt ezeknek missioházuk, hibásan nevezik őket *bolgár* barátoknak.

ben azonban a számukra alapított parochia megszűnvén, s ennek teendői a várban állomásozó tábori lelkészségre ruháztatván át, onnét szintén eltávoztak.

Bolgár-tartománybeli ferenciek, miután a Stanislovics püspök által, mint fentebb említettük, Mária Terézia alatt Bolgárországból kivezetett bolgárok *Vingán*, temesmegyei városban, letelepültek, 1741. évben zárdát s templomot nyertek, és azóta a lelkészi hivatalt mai napig is kezelik a).

Ugyanezen *bolgár* barátok 1742. évben *Krassóban* is letelepedtek felsőbb engedély mellett, és miután zárdájukat is felépítették, ezt az általuk viselt lelkészi hivatallal együtt felsőbb parancsból nem sokára a csanádi püspökségnek adták át b), azóta megyei papok lelkészkednek Krassóban.

Capucinus ferenciek is működtek a török uralom után *Cáránsebes* határőrvidéki helyen, legalább az 1732. évi nov. 26-án a temesvári kormányszék, midőn a püspök székhelyének Szegedről Temesvárra lett áttételét felsőbb helyen szorgalmazta, kérvényében a többi közt azt is felemlíti, hogy Cáránsebesen a capucinus ferencieknek is van zárdájuk, és ott 1725. év óta a parochiát ellátják, azonban akár capucinus, akár bolgár és bosnya barátok voltak is ezek, ők is nemsokára felsőbb parancsból mint a krassóiak, a csanád megyei világi papoknak adták át a parochia kezelését.

II. *Minoriták*, miután 1739. évben a törökök elfoglalták Szerbiát, a minorita atyákat is Belgrádból kiköltözni kényszerították, ezek egy része tehát visszajött *Szegedre*, régi lakhelyére és 1742. évben Mária Terézia alatt és ennek engedélye mellett a városi hatóság lakhelyül tág telket méretett ki felsővároson

a) 1852. évben a *bolgár-tartományi* ferenciek, egyének hiánya miatt, a kapistrán-tartománybeliekkel lőnek törvényesen egyesítve.

b) *Griselini* I. 176.

számukra, melyen az atyák roppant sz. egyházat és egyemeletes nagyszerü kolostort építettek, utóbb 1789. évben a szeged-felsővárosi parochia ellátása is reájuk bizatván c).

Ugyanezen szerzetbeliek *Arad* városában, Krassómegye székhelyén *Lugoson* és a Határőrvidékben is *Pancsován* a XVIII. század első felében már letelepedtek és a plébániai hivatalt látják el azóta, és a két előbbi helyen a lelkészet mellett még oktatással is foglalkoznak, az elsőbb említett helyen 8 osztályu, Lugoson pedig 4 osztályu tanoda levén jó sikerrel reájuk bizva. Mind a három helyen szép templom- s lakhelylyel birnak.

III. *Ájtatos rendüek Szegedre* az innét 1716. évben Nagybányára átköltözött jezuiták helyét foglalták el, és az iskolai ifjuság tanitása mellett a szegedi nagy parochiának ellátása is 1720. évtől fogva reájuk volt bizva, mig a pörnek — Szeged a csanádi vagy esztergomi megyéhez tartozik-e — Rómában 1775. évben vége nem szakadván, — 1789. évben a parochia ellátását a csanádi világi papságnak adván át, azóta egyedül tanítással foglalkoznak, 8 osztályu tanoda van gondjaikra bizva. Aradmegyei *Sz.-Anna* mezővárosban is működtek a *Bibics Jakab* által ott alapított ájtatos rendű atyák,*) és szinte tanítással foglalkoztak; azonban 1788-ban József császár rendeletéből *Temesvárra* költöztek át, és itt — mint fentebb említettük — az innét eltávolított bosnyák barátok házát és templomát kapván át birtokukba, azóta a már előbb távozott jezuita atyák helyett neveléssel foglalkoznak. Hat osztályu gymnasium volt 1848-ig kezeikre bizva, és miután *Lonovics József* csanádi püspök 1841. évben a temesvári lyceumot is megalapítá, melyben egypár évig a *bölcsészet* csanádmegyei áldozárok, a *jogfolyam* pedig világi egyének által láttatott el; azonban a forradalom utáni időben több évig az ájtatos rendüek látták el; mig utóbbi időben az ujabb

c) Palugyai II. 232.

*) Bíbics Jakab 15,000 frtot tett le alapítványul, özvegye sz.-annai *nemesi convictusra* 300,000 frtot, ez József császár alatt eltünt. *Religio* 1851. 61.

iskolai rendszer szerint csak a négy alsóbb osztályban tanítnak, a négy felsőbb osztályban pedig csanádmegyei áldozárok működnek mint tanárok.

Ugyanezen ájtatos rendü atyák Torontálmegye székhelyén is *Nagybecskereken* két évtized óta a négy osztályu gymnasiumban oktatják és az előbb említettekkel együtt tudományra tanitják ismert jó sikerrel az ifjuságot, a haza jövő reményeit.

IV. *Irgalmas rendüek.* 1735. évben tétetett le alapja Temesvárott az irgalmasok korházának és zárdájának, mely a szeplőtelen szüz Mária és nep. sz. János pártfogása alatt Temesvárt alakult ájtatos társulat szeretet filléreiből és adományaiból épült fel a). Eleinte *hat* egyén volt behelyezve, kik közöl a pestis dühöngése alatt négy elhunyt. 1756-ban Mária Terézia zárdájuk megbövítésére és a már 1748. évben építettni kezdett templomuk befejezésére hat ezer forintot utalványozott nekik, és a hat egyén eltartására szükséges alapítványi összeget a kincstári pénztárból biztosította számukra. Egyházuk 1758. évben készült csak el egészen, mit annak emlék-felirata is tanusít: „Haec Ecclesia stat firma fundo M. Theresiae Imperatricis augustae nostrae matris in honorem s. Josephi patrocinantis (1757). Azóta

a) Ezen, Nádasdy püspök által még 1724. évben egyházilag jóváhagyott társulatnak most is eredetben fentlévő szabályai ezek voltak: A felebarát jó hirnevének védelmezése a megtámadók ellenében, jó erkölcs megőrzése, irgalmas tettek gyakorlata. A társulat első elnöke volt a temesvári vár első tábornoka gróf Vallis Ferenc. E kis ájtatos társulat 11 év folyama alatt anynyi pénzt gyüjtött, hogy mind a kórház, mind az irgalmas barátok lakhelyének építéséhez hozzáfoghattak. II. József császár alatt e társulat is a többieknek sorsában osztozva eltüntetett. Az uj épületi alapkő alá ezen emlékirat van betéve: „In nomine ss. Trinitatis et Dei parae Virginis pietatis Lapis angularis constituitur ex benigno et laudabili affectu proximi Xenodochium s. Joanni in urbe constituitur, fundamenta Congregatio ex votiva beneficentia posuit. *Hamer* 99. His. miss. Jesuit.

állandóan Temesvárt működnek, és szerzetesi fogadalmaik szerint tulajdon kórházukban a betegeket minden vallási és nemzetiségi külömbség nélkül ápolják. A zárdai egyének száma az 1866. évi névtár szerint nyolc.

V. *Jezuiták Szegeden* már 1715. évben laktak, *Matyasovszky László*, nyitrai püspök és királyi kancellár 50 ezer frtnyi alapitványt tett számukra és itt az iskolai ifjuság növelése lőn reájuk bizva; azonban minthogy ez időben még a büszke török hatalma csak meggyengítve de megtörve nem volt, és igy Szeged városa is még biztos menhelyül nem szolgálhatott, 1716. évben Nagybányára tétettek át.

Jezuiták Temesvárra mindjárt a várnak török kézbőli visszavételekor behelyeztettek 1717. évben, a ház főnökének 50, három áldozárnak 40, egy laicus tagnak 20 frt havi, öszszesen 2280 frt. évi fizetés utalványoztatván, melyből házukat s magukat eltartani kötelesek voltak, 1718-ban három kis török házat nyertek a nagy *moschea* mellett a) lakhelyül, miután *Nádasdy László* csanádi püspöktől lelki joghatóság levelet és igy működési engedélyt is nyertek a temesvári hivekre nézve, 1718. évben a nagy *moscheát* b) kapták át III. Károlytól parochialis joggal együtt a barátok tiltakozása dacára, Nádasdy püspök a jezuiták házfőnökét e mellett még püspöki vicáriusnak is kinevezé, mely hivatalt utóda alatt is viselték mindaddig, mig a püspökség székhelye Temesvárra át nem tétetett. 1730. évi május 30-án méretett ki nagy ünnepélylyel nekik 44 öl hosszú és 40 öl széles hely a *moschea* mellett, és ott

a) A mostani papnövelde kertjének a kaszárnya oldalára néző részében.

b) A mostani papnöveldei templom helyén azelőtt létezett templomot, mely *Mária Serena* nevét onnét nyerte, mivel a vár ostroma alatt másutt mindenfelé, de a várban nem esett az eső. *Thuróczy* 203. *Bombardi* Topografia 557.

építtetett fel tűzmentesség végett erős boltozattal ellátott lakházuk. Egyébiránt a jezuiták Temesvárt nem csak lelkészettel hanem tanitással is foglalkoztak, 1726. évben nyitották meg *három* osztályu tanodájukat, melyhez 1744-ben a negyedik, 1763. évben pedig az 5. és 6-ik osztály is csatoltatott, „temesvári jezuiták gymnasiuma" név alatt volt ismeretes; 1773. évben e szerzet megszüntettetvén, 8 áldozárt és két társtagot számított, tanodájuk már elöbb cs. kir. gymnasium nevet nyerve; eltávozásuk után német föelemi oskolákká alakíttatott át. — Házukat s templomukat, mely utóbbi csak félig látszik kiépítve lenni, a temesvári parochiát távozásuk után ellátó világi papság vette át birtokába; azonban 1807-ben papnöveldévé alakítatván át a ház, ez is elhagyá azt, és az ugyanez évben a sz. Katalin templom s zárdából eltávozott ferenciek helyébe költözött át a parochia a). A jezuiták volt temploma tehát az, mi most a papnövelde birtokában van, volt házuk a mostani papnövelde, mely 1807. évben elöször, 1841. évben pedig másodszor alakíttatott át a reá épített *temesvári lyceum* végett; a szóban lévő jezuiták templomára, mely a régi török mecset helyén épült, Mária Terézia 8 ezer frtot ájánlott meg, 1754. évi pünkösd napján *Engel* püspök szentelte fel s tette le helyére az uj templom alapkövét; azonban az építés megakadt és csak 1769. évben folytattatott, 1773. évben — a jezuiták eltöröltetvén — a már eddig felépült és tető alá vont templomrész bensöleg elkészíttetett, annak másik része sem akkor sem azután többé mai napig ki nem építtetvén, azért van e mostani papnöveldei templomnak oly különös alakja.

VI. *Trinitáriusok*, máskép *redemptoristák*, vagy *fogolyváltó keresztes barátok*, ha a török uralom után nem laktak

a) Hist. miss. Soc. Jesu — *Hammer* 95.

is állandóan itten a csanádi megyében, mint az előtt, de mivel *Szegeden*, is, *Temesvárt* is és igy a megye kebelében több izben megfordult az érintett szerzetnek egy vagy más tagja, keletre utazván vagy onnét jövén foglyaival, hálából rólok is s működésükről is megemlékezünk. A török kiűzése után sok török fogoly lett s maradt nálunk, valamint ő is sokat elcipelt magával a mieink közöl honába, a fent nevezett barátok tehát a XVII. század végén, és az ezt követő elején, miután a magyar főpapok pártfogolása mellett az *illavai* birtokot megkapták, ennek jövedelméből és a főpapok ugy más jótévők adakozásiból megtöltve erszényüket a török előtt nagyon kedves *arany pénzzel* utnak indultak, de nem maguk, hanem a honunkban maradt fogoly törököket, — leginkább ezek közöl olyanokat, kiknek honukban számos és birtokos rokonaik voltak, csekély pénzen összevásárolták, — vivén magukkal; ily caravannal Szeged-, Temesvár- s Belgrádra gyakrabban leutaztak, a hol t. i. a török fővezérrel találkozhattak, és a magukkal vitt foglyokat a török fogságban szenvedő magyarokért cserélték ki, és ha néha öt, hat törököt is kellett az okmányok hiteles előadása szerint adni egy magyar fogolyért, ök avval nem gondoltak, valamint vallását sem kérdezték a magyar fogolynak, az ő feladatuk volt, magyar foglyokat kiszabaditani a török fogságból, és édes magyar hazájuknak ugy a megszomorodott családnak visszaadni; ha elfogyott már a török fogoly, kész pénzen vásárolták a magyar foglyokat a törököktől. — 1699. évben P. *József* nevü atya ugyanaz, ki már előbb megyénk említett vidékén is megfordult, Constantinápolyba, 1713. évben pedig *Dienes* társával Tatárországba is elutazott, 1720. évben pedig *András* atya utazott hason célból Törökországba. Naplójukban levén működésük bővebben irva, szánalomra méltó, a mit a szegény keresztény foglyok állapo-

táról, különösen a gályarabokról irnak. „Emberalakot láthatál zörgő láncba füzve, testéről alig néhány daróc rongy logg, a sápadt, sovány, nap pörkölte ábrázat egész rémváz, étke néhány darab derce kenyér s rothadott sajt, fekhelye takaratlan keskeny deszka.“ Képzelhetni, hogy midőn az emberi nyomornak ezen kinzuglyában mutatkozott a Megváltó szerzetes, azt vélted volna, hogy nem emberi kétségbe esésnek zordon panasz kiáltása az, mi ama gályákról rimánkodik feléd, hanem darabra vágatott állatnak ordítása, éden napját deríté fel a szerencsétlenekre, ha csak távol reményt s kevés alamizsnát is nyujtott a jámbor szerzetes neki.

Egyébiránt hogy az olvasónak legyen ama örömről is fogalma, mely a kiszabadított foglyokkal visszatérő keresztes barátok látásánál mindenütt nyilvánult, röviden leirjuk, miként fogadtattak 1714. évi sz. Iván napján Kolosváron a fentérintett József és Dienes atya, kik csak az elöbbi évben tértek tatár földről haza foglyokkal, most 1714-ben uj, 72 tagból álló szálitmányal érkeztek Kolosvár alá; a jezuita atyák ünnepélyes processióval mentek eléjök, nemes urak, deákok, polgárok, hölgyek lobogók alatt üdvözlék a jövevényeket, sz. menet alakult, melynek élén *Dénes* atya vivé a megváltás nagy zászlóját mely máskép a társzekerek egyikén föltüzve lobogott, utolsó rendben a foglyok, s utánuk ment a *Megváltó* atya kezében az emberi megváltás szent jelét viselve. — A város kapuinál a kolosvári jezuita főnök a szent irás ama szavain „kik ezek s honnét jönnek?“ magyar beszéddel fogadá a megszabadítottakat, másik beszédet — minthogy a tengernép a város kapujában öt nem hallhatá — a templomban mondott. — Az 1720-ki szállítmány *kilencvennégy gyermek*, kiket az 1718. évi török háboru alatt Erdély és a hozzá közel eső vidékből loptak ki a tatárok — 16 férfi- s 10 nöbül állott, kiket András atya sza-

badították ki a fogságból, *Mártonfi György* erdélyi püspök kolozsvári káptalanával maga fogadta egyházi menetben ezen valóban a felebaráti szeretet által a kisdedek miatt is szentnek nevezhető *caravánt*, asztalánál maga szolgált az általa megvendégelt kisdedeknek. — Negyvennapi öröm veszteglés után Debrecen felé tartottak, a *nagykárolyiak* magukhoz hivák a sereget, és gróf *Károlyi* földes uruk kiséretében ezrenkint omoltak eléjökbe a mezőre, a gróf mindanynyi gyermeket meg akarta tartani, de a Megváltó atya csak 24-et engede át azon feltétel alatt, miszerint jól neveltesse fel s a kath. hitben tartsa meg őket, miről a gróf 1720-ban sz. Terézia előestéjén Károlyvárban kötelező irást is ada. — Ez *tizennegyedik* megváltás vala. — jegyzi még a keresztes barátok iratait átolvasó tudós *Lányi* a) és *ötszáz öt*ven embernek adá vissza a szabadságot s vallást.

Nincs ugyan kezünknél okmány, mely után állíthatnók, hogy egyházi megyénk kebelében is hason ünnepélylyel fogadtattak volna e fogolyváltó keresztes barátok, de kétség vagy kérdés alá sem vonható, hogy midőn ők itt e megyén kelet, vagy onnét haza felé átutaztak, a legszivélyesb öröm kiséré itt is őket, a *felebaráti szeretetnek* ezen igazi s valódi *apostolait.* *)

VII. *Nőszerzetesek.* Hogy e nagy kiterjedésü püspöki megye területén akár a török uralom előtt s alatt, ugy azután is valaha *nőszerzetesek* laktak volna, sem megyénk évkönyveiből, sem más honi levéltárakból eddig kikutatott okmányok

a) M. Clerus, érd. II. 147, — 154.

*) A magyar haza szebb *hálaemléket* nem emelhetett ezen barátoknak, mint midőn az 1715-ki országgyülés alkalmával arra kérte a királyt, hogy a *keresztes barátokat* is törvényesen cikkelyezze be, az 1715. 102. t.c.-ben a király kijelentve azt, hogy erre királyi hatalmánál is volna joga, engedett készséges örömmel a karok s rendek óhajának, és törvénykönyvbe igtattatá azok óhaját óhajuk sikeresitését.

által kimutatni nem lehet, az utolsó évtized e tekintetben is dicséretes kivételt képez; a kezdeményezés, habár nehéz, de dicsö s egyuttal örök hálára kötelezö müve *Csajághi Sándor*, Csanádnak korán elhunyt püspökéé a).

A. Temes-belvárosi anyaház.

Miután Temesvár városa a városi leány-iskola épületét a a püspök kérelmére e célra átengedte, *Csajághi Sándor* 1858. év elején a leány-iskola töszomszédságában lévö házat 16,400 pfrton megvette, és e kettöt saját költségén egygyé alakítva *Münchenből*, Bajorország fövárosából, meghivott *szegény iskolanénéknek* anyaházul, egyuttal convictus- és tanodahelyül 1858. okt. 10-én ünnepélyesen átadta, káptalanának néhány tagjával egyetemben e szerzetes rendnek a csanádi megyében fönnállta biztositására 10 ezer frtnyi alapítványt tett b). Hat szerzetesnö kezdette meg ez intézetben a nevelést s tanítást, azonban az eleinte elég bönek mutatkozott intézet a buzgó szerzetesnök üdvös s eredményteljes müködése folytán csakhamar szük és

a) 1854. év elején ily cim alatt *„Vegyes házasságok és az uj polgári törvénykönyv“* kiadott müvünk elöszavában felemlítve azt, hogy a t. föpásztor hiveinek lelki javát elösegíteni, a *devotus foemineus sexus* névvel felruházott nönemnek kath. menhelyet, és jó anyáknak nevelésre biztos alkalmat nyujtani ugy a vallásosság és erkölcsiség országát terjeszteni óhajtván, idövel Temesvárra *apácákat* akar behelyezni. Ezek javára irtuk és nekik ajándékoztuk mi ezen saját költségünkön kinyomatott dolgozatunk jövedelmét (tamquam primitias frugum,) mely a jótékony célt tekintve 320 frtra nött fel. Ugyan az ö javukra irtuk és adományoztuk 1859 végén a fentisztelt püspök ur költségén kinyomatott *Acta Synodalia* cimü értekezésünket is.

b) *Religio* 1858. évi I. félév 8. II. félév 40. szám. Magyar hazánkban ezen Münhenben 25 év elött keletkezett s ott föanyaházat biró *szegény iskolanénék* nöszerzeteseknek ezen temesvári ház az elsö kolostora, de fennállása óta ez már a 121. uj telepítvény, hová tagokat szállított, *Amerikában* szinte már 21 házat népesített be a müncheni föanyaház.

szorultnak tünt fel, azért a szerzetesnők részint a szerzetbe felvétetni kivánkozók, részint a tanintézeti növendékeknek örvendetesen gyarapodó száma miatt anyaházuk üres terén egy uj épületet emeltek, melynek tizenkét ezer forintra rugó költségeit kölcsön vették fel, melynek letörlesztésére *Bonnaz Sándor* csanádi püspök ur őmg. mindjárt püspöki hivatalának átvétele után 1000 frtot ajándékozott azon, a nénikéket méltán megörvendeztető igéret mellett, hogy a lehető legrövidebb idő alatt a hátralévő összeget is ő fizetendi le a).

Ezen anyaházban, — mely az alább felemlítendő megyei leány-fiók-házakat is ellátta tagokkal, — 1866. évben 7 nénike és 11 ujonc működött, és ezek 272 növedéket oktattak, kik közöl 76 idegen (azaz nem temesvári) 24 g. n. e. és 10 héber vallásu volt. Az intézeti convictusban lévők száma (280 frt évi fizetésért) 42 volt, fentisztelt *Bonnaz Sándor* csanádi püspök ur őmlga hat szegényebb növendék számára fizette le most is mint a fentebbi években az előbb érintett 280 frt összeget.

B. Temes-gyárkülvárosi fiókház.

A Temes-belvárosban sikerrel müködö nénikék által előidézett vallás-erkölcsi nevelés nagy szellemi nyereményiben a Temes- külvárosban lakó polgárok osztozni akarván, Csajághi Sándor püspököt addig ostromlák*) kérelmeikkel, mig e külvárosi

a) *Idők Tanuja* 1865. évi II. félév 185. szám. *Csajághi* püspök ur ez intézetet eleinte egyedül s kizárólag kath. vallásu tanoncok számára alapitá, azonban a más vallásu szülők többször megujított kérelmének engedett, s azóta nemcsak görög nem egyesült, hanem még *héber* vallásu növendékek is nyernek a nénikéknél oktatást.

*) Boldog-emlékü Csajághy püspöktől, kinek oldala mellett mint titoknok több évig szolgálni szerencsém volt, gyakran hallottam, hogy csak egy apáca intézetet birjon megyéjében rendszeresíteni, majd szül az többet önmaga.

két osztályu leánytanoda részére is töle a nénikéket meg nem nyerék, 1860. évi okt. hó 22-én adatott át véglegesen nekik a kétosztályu leány-iskolával együtt a *kisdedovoda is*; azonban itt is az történt, mi a belvárosban, a kétosztályu tanhelyiség a tanoncok befogadására rövid idö mulva elégtelennek mutatkozott, és az ismeretekben tanusított dicséretes siker egy uj osztály megnyitását is csakhamar szükségessé tevé. Nem volt tehát más hátra, mint építés által az intézetet megbövíteni, mire fentisztelt *Bonnaz Sándor***) püspök ur *négy ezer* forintot ajándékozott, mely költségen a föl'dszinti helyiségre egy emelet építetvén, jelenleg háromosztályu nötanodában összesen 246, a kisded-óvodában pedig 190, és igy összesen 436 tanonc nyer a nénikéktöl, kik *nyolcan* müködnek, oktatást, ezek közöl 40 idegen, 46 g. n. e. és 18 héber vallásu.

C.) Temes-József-külvárosi fiókház.

A Temes-Józsefvárosi polgárok is egyének hiánya miatt mindjárt nem teljesíthetett óhajuk és régi vágyuk birtokába jutottak 1864. évi márciushó elején, a midön m. *Bonnaz Sándor* püspök ur *háromezer* frtot meghaladó saját költségén kijavítatván a tanhelyiséget, ugy a nénikék lakhelyét is berendezvén, a leánytanodák vezérletét nagy ünnepélylyel az érintet iskola-nénékre bizta; öt nénike müködik itt, kik közöl kettö ujonc, és az 1866. iskolai évben összesen 242 lányt oktattak, kik közöl 9 idegen, 20 g. n. e., 2 ágostai és 10 héber vallású.

**) *Religio* 1860. évi II. félév 39. szám.

D.) Perjámosi fiókház.

1860. évi oktob. 22-én *Perjámos* község is ünnepélyesen kebelébe fogadá az egyedül szent hivatásuknak élő szerzetesnőket, hol a község áldozat készségéből épült, s a helybeli esperes, főt. *Kögl Károly* által szép összeggel felszerelni segített célszerű lakhely és kert adatott át nekik használatul téres tanhelyiséggel együtt. Mint másutt, itt is csakhamar uj fensőbb osztályt kellett rendezni s szervezni, mert a tanoncok szaporodása rövid idö alatt itt is oly rendkivüli lőn, hogy az elöbb félig üres helyiségek már alig képesek a környékből is oda sereglö leánykákat befogadni. a)

1866. évben hat nénike 400 növendéket — kik közöl 22 idegen, s 2 más vallásu — oktatott, azon kivül a vasárnapi iskolában járó 232 felserdült leánykát is tanított, s végre nevelő intézetükben 12 felnőtt leányt a tudomány minden ágaiban oktatva nevelöi pályára készített elö.

E.) Lippai fiókház.

1862. évi november 2-án méltoságos *Bonnaz Sándor* ur a Maros melletti szép fekvésü *Lippa* mezővárosba helyezte be az iskola nénéket, hol számukra már elöbb (10,500 frton) egy kényelmes szép házat vásárolt meg saját költségén, és azt célszerüen fölszerelve az említett iskola-nénéknek adá át, kik a község készséges beegyezése folytán a leánykák tanítását is magukra vállaltak. Azonban a Maros partján levö nénikék intézet-házát csak e folyam választván el a bucsusok által igen

a) *Idök Tanuja* fentidézett számában megjelent tudósítás.

látogatott *Radna* mezővárostól, az innét átözönlött tanoncok s a Lippáról oda bejárók számára csakhamar szükké vált a téres tanhelyiség, és itt is csakhamar mutatkozott az építkezés általi terjeszkedésnek szüksége, miről értesülvén az áldozatkész főpásztor, az intézet melletti házat megvásárolta *(ötezer frtért)* a kamarai kincstártól, és ennek egy részével a nénikék kertjét növelvén, a másikon ujra saját költségén igen célszerü, szép uj tanodát emelt s szerelt fel számukra. 1866. évben öt nénike 264 növendéket — kik közöl 38 idegen, 31 g. n. e. s 10 héber vallásu, — oktatott.

F.) Verseci fiókház.

Versecen a volt tanító-képezdei — elhagyott állapota miatt már romlásnak indult — épületet a felkért hatóság egész készséggel átengedvén m. *Bonnaz Sándor* püspök urnak e célra, miután azt 4—5 ezer frtra rugó saját költségén zárdai iskolává átalakította, 1864. évi november hó 1-én a verseci hiveknek nagy örömére bevezeté s behelyezé oda is az iskola-nénéket, kik a nőtanodák III. és IV. osztályaiban, és egy azóta létrejött párhuzamos-(parallel) osztályban az 1866. évben összesen 358 növendéket, — kik közöl 20 idegen, 50 g. n. e., 8 héber vallásut — oktattak. Összesen öt nénike lakik e fiókházban.

G.) Oravicai fiókház.

Midőn Oravica a többi bánya-helyekkel együtt másfél tized előtt eladatott a magas kormány által a francia vasuti társaságnak, egy kincstári ház ez alkalommal *iskolai célokra* tartatott fel; azonban 1863. évig *rendőri* és *pénzügyőri*

katonaság lakott benne; többszöri hivatalos sürgetésre három év elött végre kiürítetvén, m. Bonnaz Sándor csanádi püspök ur költségén (*10 ezer frt*) zárda-iskolává alakítatott át, és szereltetett fel. 1864. évi december hó 13-án vezette a fentisztelt püspök ur oda be a nénikéket, és a hívek kérelmezése folytán a leányok oktatását reájok bizta. Az itt müködö hat nénike az 1866-iki iskolai évben 276 növendéket — kik közöl 26 idegen, 6 ágostai, 16 g. n. e. és 4 héber vallásu — tanított a kezelésükre bizott nyilvános nötanodában.

Hogy a Bajorországot elhagyó s itt nálunk uj hazát keresö nénikék, ugy tanoncaik is a magyar nyelvet annál könnyebben elsajátíthassák s ennek ismereteiben magukat tökéletesithessék, fenntisztelt Bonnaz Sándor püspök urnak határt nem ismerö bökezüsége Oravicán, Lippán, Versecen és Temesbelvárosban egy magyar nyelvet tanító nöt már több év óta 200 frt évi dijjal tart a nénikék s tanoncaik számára.

Összesen ezen *egy anya-* és *hat fiók*házban 42 nénike 11 ujonc vezénylete alatt a mult $186^5/_6$ iskolai évben 2492 leány nyert oktatást, kik közöl 2135 r. kath., 187 g. n. e., 10 ágostai, 60 héber vallásu volt, 231 idegen látogatta ez intézeteket. A kezünknél lévö hiteles adatok szerint a leánytanodákat látogató tanoncoknak az iskola-nénikék müködése elötti száma aránylag ezeknek müködése alatti számához legtöbb helyen ugy áll, mint 1 a 2—3-hoz, az idegeneké, ugy a másvallásuaké mint 1 a 3-hoz. Az illetö községi pénztárak az iskola-nénikéknek csak azon évi összeget fizetik, minöt azelött a leányosztály tanítóinak fizettek vala.

H.) Paulai sz. Vince lednyai.

1854. évi nov. hó 1-én Szeged város ugynevezett községtanácsa beegyeztével, különösen az akkor itt királyi biztosi hi-

vatalt viselt csongrádmegyei fönök, *Bonyhády István* ur sürgetésére *paulai sz. Vince* leányai nagy ünnepélylyel helyeztettek be Szeged városába,*) hol a városi korházban lévő betegek ellátása s ápolása lőn reájuk bizva. Nyolc egyénből állott e kis társulat, melyet *Brandisz Leopoldina* grófnö, mint e szerzetnek főigazgatója, kisért le Grätz városából Szegedre. Hat évi szeretettel-jes önfeláldozással párosult dicséretes müködésük után 1861. évben — midőn a jogaiba visszalépett alkotmányos tanács és polgárság a városnak az előbbi rendszer alatt eszközlött sebeit orvosolni vágyott, némely tulhajtók az őket ide behozó fönök személye iránti gyülölségnél fogva azt is sebnek nézték, mi anyagi és szellemi tekintetben alatta s általa jó s üdvös ez időszakban történt — a nénikék a támadt viharral sem megbirkozni sem megbarátkozni nem akarván, sokaknak fájdalmára minden, panasz-szó nélkül elhagyták Szeged városát, hová nem hivatlanul, hanem a községtanács kérelmére jöttek volt hét év előtt és eltávoztak oda, hol őket, mint a felebaráti szeretetnek önfeláldozást tanusító apostolait, tárt karokkal fogadták. A kórház ellátására vezetésük alatt Szeged városa az 1861. évi febr. hó 8-án kiküldött alkotmányos választmány által megvizsgált költségvetésben csak 5478 frt 7 krt volt kénytelen a városi pénztárból utalványozni; ugy hiszszük ez összegnél nagyobb leend most a városi pénztárnak a kórház irányábani terhe. Mi tehát örömest hallgatunk ott, hol tények beszélnek. E pontot is csak azért említettük fel röviden munkánkban, hogy a megye területén müködő *nőszerzetes* cikk történeti szempontból kiegészítve legyen.**)

*) Az Idők Tanujának fentidézett számában a csanádi megyében müködő nőszerzetesekről értekező *szegedi polgár* azon forró ohaját nyilvánítja, vajha a püspöki megyének magyar részeiben is, különösen *Szeged*, *Arad*, *Makó* váro-

**) Egy másik kimutatás szerint 1858. évi kórházi kiadás volt a nénikék alatt 17,462 frt 25 kr.; 1864. évi kórházi kiadás pedig 32,550 frt 79 kr.

VI. FEJEZET.

Csanádmegyei vallási viszònyok.

1 §.

A török uralom előtt.

A csanádi egyház-megyének területén ez időben a *magyarokon* kivül *kunok*, *görögök*, *rácok*, és *oláhok* is laktak, e három utóbbiak a szakadár görög valláshoz tartoztak, egyébiránt honunk történet-könyvéből tudjuk, hogy a Tisza s Maros folyam közti téren 1239. év körül és ama folyók partjain letelepedett *kunokban* a) sem volt az egyháznak nagy öröme. —

sokban is mielőbb üdvözölni lehetne a megyének már 7 helyén dicséretes buzgalom-s eredménynyel működő *iskola-nénikéket*. A szegedi polgárnak ez ohaját, különösen *Szegedre* nézve, igen sokan osztják, s mind azok magukévá teszik, kik ha Szegeden nem laknak is, de e városnak a vallásos növelésben hiányait az e miatt panaszra fakadó szegedi jó anyákkal együtt érzik. Eddig talán a nénikéknek magyar nyelvű egyéneik hiánya volt e vágy nem teljesülésének főakadálya; örömmel jelezzük, hogy m. *Bonnas Sándor* csanádi püspök urnak — a nénikék apostoli bőkezűségű pártfogójának — a magyar nyelv tanítása és tanulása iránt tett üdvös rendelete által ez akadály maholnap megszűnik, és ha az előjelek nem csalnak — melyekről ugyanazon hirlap hasábjain egy másik szegedi polgár is a mult évben szinte megemlékezett — ugy hisszük nem messze az idő, midőn a vágy s ohaj teljesültével meg fog szüntetettni a szegedi jó anyáknak a nénikék utáni sohaja is. Azonban ugy tudjuk, hogy mint másutt, ugy itt is ez ohajnak más uton kell nyilvánulni, de tudjuk azt is, hogy a Szegedre behelyezendő iskola-nénikék ügye akként s oly módon lesz szabályozva, hogy a különféle szinű politikai pártok alakulásával uralomra lépő hatósági közegek vagy pártvélemények kegyelmétől létük, vagy nemlé-

a) 1399. évben Csáki Miklós és Marczali Miklós temesi grófok a királyi oklevelekben *kunok* biráinak is neveztetnek. — *Bárány* Temesvármegye emlék. 161. — Emlék okáért felemlitjük, hogy a temesi gróf fényes hivatalát 1333. évben egy *Miklós* nevű csanádmegyei pap is viselte. *Lányi* 1. 117.

A *magyarok* leginkább *Temesvár* vidékén laktak, a pápai dézsma-szedőknek alább bővebben felemlitendő jegyzékébe Temesmegyéből száz magyar helységnél több van bejegyezve, *Torontál* vidékéről csak huszonöt község említtetik, mert itt, ugy *Lippa*, *Krassó* és a Tisza vidékén görögök, rácok s oláhok laktak. a) Ezeknek megtérítése ötletéből már az 1215. évi laterani zsinat meghagyta volt a kath. püspököknek, hogy görög nyelvet értő kath. papokat küldjenek ezek területére, kik anyanyelvükön oktassák őket a hit dolgaiban, megtérésüket *Lajos* magyar király anynyival inkább szorgalmazá, mivel ámbár országában laktak, még is nem hozzá, hanem a görög császárhoz vonzódtak inkább. Lippa vidékén sikerült is azoknak megtérítése, kiknek számára *Dalmátországból* hozatott s helyezett be

tük többé ne függjön. Szegednek sok fia szolgál a csanádi püspöki megyében, a lelkészek legnagyobb része itt nyerte szellemi kiképeztetését; nem hiszszük, nem hihetjük, hogy ez utóbbiak hálából, az előbbiek pedig e mellett még szülő városuk iránti kegyeletből, — ha a nénikék ügye a *tervből kibontakozva* a várva várt *valóság* felé közeledni szerencsés leend — főpásztori felszólításra örömmel nem járulnának szeretett filléreikkel e nemes célhoz. Mi, kik szinte régen várjuk s ohajtjuk kedves szülővárosunkra nézve e nagy szerencsét, minden szűk körülményeink dacára is néhány száz frttal örömmel járulnánk e magasztos eszme létesüléséhez, és örömmel mondjuk „*Vivat*, *qui sequitur.*“ De ismerjük mi Szeged egy más szülöttét is, ki annak nemcsak díszpolgára, de régi jótevője is; napjai megszámítvák ugyan, mert már közelebb áll *gyémánt*, mint *aranymiséjéhez*, de ha régi ohajához képest az általa nagyon is kedvelt, kegyelt Szeged szülővárosában az iskola-nénikéknek behelyezését; még megélni szerencsés lehetne: biztosan tudjuk s igy állítani is merjük, hogy e sz. célra egypár ezrest szivesen adományozna. Szegeden egy, e végből szerzetesi nőtanodává átalakítandó házban öt nénike elég volna a kezdeményezésre; erősen hiszszük, hogy mint más helyeken, ugy itt is nem sokára az intézet bővítésének szüksége állana be, és a *szegedi* ház maholnap, mint a temesbelvárosi, *anyaházzá* nőné ki magát, mely a csanádi püspöki megyének magyar részeiben szinte fiókházakat népesíthetne be, mint a temesbelvárosi.

Adja a jó Isten, hogy vágyaink, ohajaink s az ezekhez kötött reményeink is mielőbb teljesülhessenek.

a) A torontáli és krassói görögök s rácok Servia despotájának egy ideig tulajdonához tartozó vidéken laktak. (Bárány 140.)

anyanyelvüket értő kath. papokat, hanem a *krassói* vidéken lakó szakadárok megtérítését papjaik, kiket Lajos e miatt meg is büntettetett, megakadályozták. c) A kath. püspök ezen szakadár vallásban maradók által birt földek terményeiből is ki akarta a dézsmát venni, azonban az 1481. 3. 4., ugy az 1495· 45. törvénycikk azon ok miatt is, mivel ezen szakadárok még nem keresztények, felmenti őket az egész országban a követelt püspöki dézsma alól. (innét nyeri talán ama, még mai nap is divó magyar közmondás „vad, pogány rác“ magyarázatát d).

Nagy számmal laktak-e a csanádi megyében e korszakban a kath. hivek; és hitéletük minő volt? okmány szegénység miatt igen gyér tudósítást adhatunk, a pápai dézsma-szedők jegyzékében felemlített számos kath. parochia azt gyaníttatja velünk, hogy a csánádi megye ez időben kath. hivekben dusgazdag volt, azonban már a mohácsi vész előtt a töröknek a megye területére gyakori berohanásai, és az általa, ugy az e vidéken 1514. évben dühöngő *Dózsa*féle paraszt lázadás által — melyben Csáki Miklós csanádi püspökön kivül 40—60 ezeren estek el — véghez vitt pusztítások s vérengzések miatt jól leolvadt a csanádmegyei keresztények száma. a)

A most érintett pápai dézsma-szedők b) jegyzékéből kö-

c) *Lányi* 1. 45. *Horváth Mih.* II. 56.

d) *Fessler*. V. 369.

a) *Griselini* I. 58.

b) Már a *viennei* zsinatban 1312-ben el lőn határozva a Szentföldnek pogány kézbőli kimentése, és e célra a tizednek egy része felajánlva. *Lányi* szerint (136) minden egyházi férfiu jövedelme huszadát a szentföldi hadjárat ra tartozott odaadni. Ezen, a római pápa engedelmével szedetni szokott, többször parancsolt egyház-jövedelmi tized, szentföldi bajnokok számára szánva, *pápai szedvény* (collecta papalis) név alatt is fordult elő, melynek egy harmadát Robert Károly magyar király — csak igy engedvén meg annak szedését e hazában — 1339-ben magához vette, — 1345. évben VI. Kelemen pápa az esztergomi érsekhez irt levelében ujra három éves jövedelmi tizedet rendelt ho-

vetkező helységeket lehet kiolvasni: *Orodi főesperességben*: Vinga, Oyczevsági, Alba ecclesia, Apacha, Zadarlaka, Sceleos, Oyoveresd, Zehen, Symand, Monustrin, Leypna, Helyas de rotunda Ecclesia, Arnulaka, Makalaka, Sewdy, Zolevos, Mok, Mekilaka, Gerlatfalva, Byzere, Fenlak, Popi, Morant, Meruse Zomborkel, Conasi, Kaza, Galadna, Paululese, Panád, Monostre; továbbá szinte e főesperességnél említ egy másik jegyzék következő helységeket: Makala, Zumbathely, Vinga, Keresztur, Bok, Mesesság, Popy Kéér, Kiv, Zehumpauli, Haladua, Cholch, Pees, Meause, Pollák, Chala, Ellensfalva, Lippua, Rend, Árky.

Chanadi főessperességben: Ensens, Hornad, Magnavilla, Fingud, Hewreg S. Petrus, Zarafalva, Prianius, Foci, Kanisa, Voras, Zoras, Felgedus, Harangud, Veresegyháza, Ruchuncha; —

nunkban szedotni. A római pápa ezen dézsma beszedésére 1332. évben *Berengari Jakab* s *Bonnofacto Raymondot* küldötte Csanádmegyébe, kik a magyar nyelvet nem értvén, elferditve néha nem is értve jegyezték a désmát fizető helységek papjait fel. A jegyzék 1332—1337 adányokat tartalmaz. A *kalocsai* érsek 2000. *pécsi* püspök 3400 frt. a *csanádi* 900 frt. a marosontuli főesperes pedig 20 arany frtot fizetett e pápai dézsmák helyett, egyéb iránt mint a római jegyzőkönyvek tanusitják, már 1192. évben fizettek több csanádmegyei egyházak s monostorok „titulo communium servitiorum" évenkint bizonyos összeget, a csanádi püspök az egész megyéjétől évenkint e néven 800—900 arany frtot tartozott Romában fizetni. (*Magyar Sion* 864 IV. füz. — *Fejér* C. D. VIII. 124. X. 309.) Emlék okáért feljegyezzük a jegyzékben előforduló csanádi kanonoki adányokat: *Miklós* kanonok fizetett 1 markát, 28 banalist, 32 solidust, 45 garast. *Péter* csanádi plébánus 10 gr. 1 ban. *István* és *Péter* kanonokok *medium fertonem* — *Petrus Paduanus Lector de Kuvo* kanonokságától 30 köből buzát, a csanádi egyházért pedig 20 garast — *Máté* Megváltói egyház prépostja 8 pensas — *Máté Valentin* 30 garast — *András Domokos* kanonokságától 8 pensas — *Nicolaus* Canonicus dictus de Varad 19 garast — *Domonkos Miklós* sz. *Gellért* apátja fél *marcát*, — *Pál* krassói főesperes 8 pensas, — *Pál* főesperes s *Miklós* orodi főesperes 15½ pensas — *János* kanonok s temesvári plébános öszesen fizetett 23½ pensas. — Lector Can 25 gr. *Mathias* praepositus, 20 gr. *Nicolaus* custos 14 gr. *Nicolaus* abbas decem gr. *Stephanus Crispus* Canon 4 gr. 2 ban. ismét *Pál* krassoi főesperes 5 gr. *Valentinus* de canonia et plebania 7 gr. — Ecclesia cathedralis 3 marcas, 23 gr. — *S. Salvatoris* 2 marcas et fertonem. *Thomas* Succentor 9 grossos.

Ucha, Armad, Kenéz, Byssenis, Toti, Benda, Varias, Ture, Gedus, Noglochu, Chiremeches, Rewkanus, Ravafalva, Byssonis.

Torontáli főesperességben: Chanbul, Jeebec, Beche, Burdas, Galas, Achac, Bunagi, Anlankahida, Babato, Aracha, Bochkerecki, Chezerek, Hurusi, Luas Modus, Tharnuk, Baka, Hurchhida, Ittebew, Gallov, Ivankahida, Racha, Ach, Bosorhida, Tharhus, Harhida, Chavas, Sel, Vosvár, Bechereki, Arad, Huraszy, Zere, Burdas, Helasi, Huiankayda, Cheztreg, Babata, Kytebew, Gatád, Fel, Wosuar Zebereky, Chumbul, Luar, Hymonkayda..., rreg, ... alad, .. atha, Bursa, Thymes, Sien, Adriau, Bezon Vynep, Hoslau.

Marosontuli főesperességben: Tharmuh, Villa, Buken, Latriand, Tembes, Bazarak, Verefmorchie, Waraschel, de Sancto Rege, Sombur, Tarnuk Makofalva, Pokfalva, Naylak, Pél, Apacha, Bok, Vinga, Sullák, Mezenzák, Kynged, Ku, de rotunda Ecclesia, Chold, Chala, Zechen, Kuasz, Itelesfalva, Zowdy, Mokolaka, Kéri, Arumlaka, Paulilese, Zumbachel, Mibela, Dembes, ItoldPeck, Tormuk, Bubenfalva.

Sebesi főesperességben: Sebus, Zerep, Foci, Dobos, Korosa, Lucas, Chery, Karasso, Hudus, Dubasz, Euzni, Illuk.

Krassói főesperességben: de S. Georgio, Zacha, ... isieu, Paulense, Chold, Popy, Mezewsomlava, de S. cruce, Vanch, Kasa Albaecclesia, Hellcus Ku, Zechen, Machalaka, Helyas, de Rotunda Ecclesia, Kynged, Poly, Monostor, Kuasi, Panad, Menisse, Zombochel, Bock, Kézi, Gerolthaza, Morian, Sancto Georgis, Hermin, Vodd, Dend, Musfalva, Vuia, Paráz, Bay, Elyad, Haram, Semlos.

Temesi főesperességben: Zombor, Kama, Keer, Jenev, de S. Petro, Gaswar, Tyvanteluky, Evsen, Kerini, Deg, Chuka, Kurtuleus, de S. Andrea, Zeldes, Achad, Monija, Kenes, Kene, Pyfki, Żarodd, Kakvot, de S. Thoma, Itetre, Popd, Nemici,

S. Kurat, Hucnon, de S. Martino, Moros, Miklóskereky, Hinand, Ruda, de S. Michaele, Sagad, Hurussy, Chevz, Utven, Tesuld, Verbech, Vaga, Demes, Scolla, Huzban, Peckkereky, Iwfev, Beseneo, Jeno, Peturd, de S. Cruce, Hetre, Nempey, Tot, Dag, Sadan, Achad, Kenéz, de S. Jacobo, Jaske, Sarad, Zendes, Parkas Chag, Josula, Ruda, Hutiven, Sorag, Huruszi. Michaele, Zephel, Kosa, Zamar, Waja, Somus, de Sancto Rege, Jeneu, Sabuar, Keer, Chena, Chama, Bezenev, Savad. de S. Andrea, Temesvar, Teremi. Kenes, Tessew, Pokdh. Petrerd, Nemethy Bórukzo, Garimád, Pysky, Pechkereki.

Ugyanezen *temesi főesperességben: a két folyam közt*. Chák Uruszi, Maras Wybech, de S. Rege, Chorze, Ruda, de S. Martino, Kesold, Redhel, de S. Michaele, Boya, Utwen, Miklóskereki,

Ugyanezen *temesi főesperességben, Temes és Borza között* Zandura, Talvid, Dolch Besd, Wech, Tebag, Opacha, de villa Adriani, Petra, Hetyndacz, Hinsunep, Mera, Sculd, Peturlada, Huhud, Gunad, Zago, Fanthalakha, Mura, Seruld, Vaytech, Kan, Sereri. Rago, Mera, Guad, Haynep, Soruld, Besd, Tolneyd, de S, Petro, Virodvár, Pocha, Mura, Rumdure, Huad, Ewzin, Bechkereky, Hyens, Kurmelet, Chuka, Németi, Chena, Sarad, Deg, de S. Jakobo, Ponfew, Petred, Bérsen, Achad, Tormaz, Popd, Chama Kér, Temesvár, de S. Thoma, Chewe, Machodomia, Tesola, Hurusy, Moraz, Huttnen, Sad, Mykoskerekü, Wtucen, Huduarkak, Rephel, Hyvand, de S. Martino, de S. Rege, Sewruo.

Végre minden kerület megjelelése nélkül mindjárt a *kanonokok adányai* után ezek olvashatók: Reche, de S. Michaele de S. Martino, Beezd, Canas, Petree, Oslar, Fantalaka, Béren, Zoroka, Zago, Jobaag, Suanad, Vyteli, Huhad, Zonderen, Dech, Zorult, Fegwrd, Parcas Vindwnr, Mora. a)

a) E jegyzékben igy fordulnak elő az adányok beirva: *Nicolaus Sacerdos de Beren 20 ban. Georgius Sacerdos de Hornand 17 banales.* — *Pe-*

sem volt még rendes papnövelde, hol nevelték s honnét nyerték-e török uralom elötti korszakban a plébániák számára a lelkészeket?

Ugy látszik, a csanádi püspöki megye alapitásának első idejében s még később is a híres *csanádi iskolában* neveltettek a megye számára a papok, *sz. Gellért* püspök életirója szerint a hires *féjérvári* anyaiskolából hozatott a sz. püspök az általa Csanádon alapított iskola számára tanítókat, miután öt Csanádon előbb már megkérte harminc ujonan keresztelt magyar nemes ur, hogy magzataik tanításáról gondoskodnék. *Walther* kanonok állott a híres csanádi iskola élén, hová számos nemes s fő ur elküldé fiait, de a szent püspök különös gondot fordított a szegény nemesek gyermekei nevelésére is. Ezen iskolában a tanítás és tanulás buzgalma oly nagy volt, hogy az éjjeleket is nappalokká fordíták. A csanádi iskola oly nagy hírre vergődött, hogy a honunkba beyándorlott németek, csehek, s olaszok is Gellérthez folyamodtak, s tehetségükhez képesti alkalmazást nyertek is nála. Az ország minden tájairól egybegyűjtött tudósokat a csanádi ispán saját kocsiján vitette Csanád városába; ugymint Pécsváradról *Istvánt* s *Anzelmet*, Zalayárról *Konrádot* s *Albertet*, Bakonybélből *Ulrichot* s *Valthert*, Zoborból *Kratot* s *Tádot*, Pannonhalmáról *Fülöpöt*, *Henriket*, *Lenardot* s *Conciust*, összesen 12 szerzetes áldozárt, ezek voltak tehát a csanádi káptalannak első tagjai, egyuttal az ottani iskolának tanárai is.

Azonkivül valamint más megyékben, ugy bizonyosan ezen megyében is, minden apátsági monostor mellett mindenütt tanoda is volt, nem csak az egyházi vagy monostori egyének, hanem más szegény iskolások képzésére is. A tudós *Lányi* állítása szerint a nagyobb plebánia-helyeken is voltak már ezi-

dőben más iskolák, melyekben a szegény nép gyermekei „hit-oktatás,- olvasás,- ének- s számadásban bevezetést nyertek.

A magyar főpapoknak 1309. évi zsinata szerint minden székesegyházi káptalannál volt egy *scolasticus* hivatalt viselő kanonok, ki a megyei papnövendékeket, ugy a szegény iskolásokat a püspök s káptalan költségén ingyen tartozott tanítani. Minden prépost tartott egy káplányt, minden kanonok egy papnövendéket, ezekből az isteni tisztelet egy énekest, a nép pedig utóbb lelkészt nyert. *Antal* nyitrai püspöknek 1494. évi végzése szerint még a plébánusok is tartoztak *kis papot*, legalább *diákot* tartani „ki a mise alatt felelgessen s kivel zsoltárokat mondjon“; e papnövendékeknek nem volt szabad sem keresztény oktatást tartani, sem keresztelni, mik csak áldozárt illetnek; az 1515. évi veszprémi zsinatban a fő- s alespereseknek meg volt hagyva, hogy zsinat határzati könyvük legyen, mely szerint a plebánusokat s kispapokat igazgatni s oktatni tudják.

Mint más püspöki megyékben, ugy a mienkben is tehát e korszakban részint a csanádi püspöki, részint a monostori tanodákban nyerék kiképezésüket a papnövendékek, és áldozárokká felszenteltetésük után a plébánia hivek lelki ellátására kaptak a püspöktől működési helyet s hatalmat; a gazdagabbak pedig külföldi egyetemeken taníttatták fiaikat (*Lányi* 24,51,59).

2. §.

A török uralom alatt.

A mohácsi vész után, hol a megyei püspök is hős halálát lelte, szomoru szint öltött a csanádi megye. — A kath. községek nagy része lelkészeik, élén biztosb helyekre futott a

török elől, csak *Lippa*, *Krassó* és *Caránsebes* vidékén maradtak meg a kath. községek, minthogy e vidék a törökkel tartó erdélyi fejedelemhez csatoltatván, ennek védelme alatt állottak; c) *Arad-* s *Zaránd*megyében már a mohácsi vész előtt a katholikus községek jó nagy s leginkább magyar-ajku része *Brandenburgi György* őrgróf, *Masia Imre*, *Jaxits* özvegye és *Petrovics Péter* lippai várparancsnok működése s az erdélyi fejedelmek támogatása folytán az uj hitre csábíttatott el, ugy hogy a török uralom végnapjaiban, midőn innét szétfutottak és helyöket a beköltözött oláhok elfoglalák — ezek 66 elpusztult reformatus templomot találtak csak Arad vármegyében d). — A katholikus templomokat a török, hol azokat az ujítók még el nem foglalák, mindenütt *mecsetté* alakítá át. e)

A Csanádmegyéből el nem futott keresztény községek is püspök s papok hiánya miatt csakhamar s már azon indokból is könnyen csatlakoztak az uj evangeliomhoz, mivel ennek elfogadása egyuttal a török zsarolás s üldözés elleni biztosítás is vala.

Arad vidékén már szóltunk fentebb annak ki által történt hirdetéséről.

Lippán s vidékén, mint szinte említettük már, *Petrovics Péter* várparancsnok terjeszté az uj hitet; az át nem térő kath. papokat üldözte, javaiktól fosztotta meg, és ha még most sem akart áttérni, tüzes forró vassal bélyeget süttetett arcára, vagy pedig fejének börét a tonsura helyén nyuzatta le; a) ezen barbar kegyetlenség kikerülése végett némelyek futásban, mások az uj hit elfogadásában kerestek menedéket, hol jó alkalmazás

c) Grieselini I. 82.

d) Ugyanott 83. *Fábián* 158. *Timon Imago* Hung. 151.

e) *Grieselini* I. 82.

a) *Lányi* egy tört. I. 60.

mellett szép asszonyt is nyertek a missionariuskodó várparancsnok urtól. A csanádi várból Martinuzzi hadvezér által kiutasított *Szegedi* nevü praedicatort Petrovics Temesvárra is elküldé, hogy ott is szerezzen az uj evangeliumnak tagokat, de ugy látszik itt nem sok proselytát nyert; azért visszatérve Lippán és környékén müködött inkább. A *lippai* várban, *Szegeden* és a később szinte az uj tannak hódoló *Csanádon* is híres collegiummal is birtak nem sokára az ujhitüek b).

Temesvár- s vidékén *Perényi Péter* temesi gróf — ugyanaz, ki a mohácsi vész után az egri püspök jószágait foglalta el, és hogy visszaadni ne legyen kénytelen, első pártolt át a mágnások közöl az uj hitre — hirdette az uj tant, buzgó segédje vala *Siklósi Mihály* udvari papja — ki azelőtt Sátoralja-Ujhelyen kath. plébános volt — ennek segélyével a temesi kerületben, és számos jószágain nagy számu hivőket nyert vala meg c). *Losonczy István* temesi gróf, az előbbinek a várparancsnokságban is utóda, három év mulva elüzte ugyan a temesi kerületből mind Szegedi, mind Lippai *Kristóf* nevü predicatorokat, de mint alább látni fogjuk, maradtak még e vidéken elegen az uj tannak nem csak vallói, hanem hirdetői is.

Csanádon s vidékén 1544. évben a már többször említett *Szegedi István* volt az uj tan hirdetője.

Szegeden s vidékén *Abádi Bene* buzgólkodott az uj evangelium mellett, és mivel a cs. katonaság fővezére *Svendi Lázár* is meg volt már nyerve az uj tannak, annál nagyobb bátorsággal és sikerrel kezdett müködni, és miután a szegedi török basát is aranyaival megszédítette s magának lekenyerezte, már a híres *szegedi* sz. ferenciek templomát is — melynek egy

b) *Lányi* M, Clerus érdeme 87.

c) Lányi egy. tör. I. 49.

része már ugy is át volt nekik adva — 1541-ben majd nem egészen birtokába kerítė, de egy szerény szerzetes frater furfangos kérdésére nem tudván a basa előtt tartott hittani vitatkozáson kellőleg megfelelni, nem érhette el célját. a)

Ezekből láthatni, hogy a csanádi megyének majd nem minden részében megjelentek a predicatorok, hogy a török elöl meg nem futott, vagy a futásból visszatért kath. községek hiveit az uj tannal boldogítsák. Említettük azt is, hogy a szegény kath. lelkészek *Petrovics* lippai várparancsnok kegyetlenségét vagy futással, vagy áttéréssel kerülhették csak ki; említettük azt is, hogy a törökkel nagy barátságban élö *ujhitüek* a hozzájuk áttért községeknek a török basánál is az adó- s más terhekben könnyítést eszközlöttek ki. b)

És mind ezen ingerlö csábszerek mellett sem sikerült nekik mindenütt sikerre vergődni; e szomoru korszakban ha virágzó nem volt is, de legalább a megye több helyein nem halt még ki a keresztény kath. hitélet, ennek üdvözítő tana eme sok akadályok közt is hirdettetett Csanádmegyében a török uralom alatt is; az *apostoli sz. szék* és megyei *püspökök* atyai gondoskodása mellett a *jezuiták* és *sz. ferenci* szerzetesek érdeme az, hogy Csanádban a zsarnokoskodó félhold, és szinte hatalommal fellépö uj hit nem irthatta ki egészen e vidéken az uralom előtt itt virágzásban volt kath. egyházat.

Midőn XIII. Gergely pápa 1573. évben *Melegh* Boldizsárt csanádi püspökké megerősíté, — ámbár a római jegyzökönyv azt jegyzi meg ez időben az ujonan kinevezett püspök megyé-

---

a) Ordinans „Szegedi havi b. a.-templom leirása“ 66.

b) Miért hozták ősapáink az 1525. évi rákosi országgyülésen ama nevezetes törvényt „*Lutherani comburantur*“, erről az 1863. évi *Religió* 7—8, és *Idők Tanuja* 1863. 8. számában bővebben értekezünk *Őseink bölcsesége* cím alatt.

jéről, hogy ez egészen a török uralom alatt és minden romban van — a hozzá intézett iratban mind a mellett is meghagyá ennek „ut religionem violatam in tua dioecesi restituas, nostramque curam ea in parte alleva, ac siquid tuum studium nostra opera adjuvari posse intelligis, fac nos certiores“ a). Ugy látszik, a püspök csakugyan folyamodott is Rómába papokért megyéje számára, és hogy onnét csakugyan küldöttek is papokat megyéje számára, kitünik a temesvári tanács és választott polgárságnak 1582. évi március 8-án a romai pápához magyar nyelven irt kérleveléből. *)

a) Battyáni 156.

*) E levelet Fábry Ignác kassai püspök ur ő exja 1841. évben Romában lévén, a Vaticani levéltárban találta; eredetiéből önmaga másolta le, és Ponori Tewrek József az 1843. *Hirnökben* közhirré tette, — történeti érdekességénél fogva mi is közöljük egész terjedelmében: „Beatissime Pater! post humilem pedum osculationem, suae Sanctitati Salutem et pacem in Dno Jesu!

Mi keresztények, kik itt Temesvárot lakunk, és egy szivvel adunk hálát az Istennek, Te szentségedért. Szentségedtől igen jó néven vettük, hogy Te szentséged minket meglátogattál a te tanítóddal és apostoloddal, és igen nagy jó kedvvel vettük ő tőle is, de menyiben volt minekünk örömünk az ő vételében, anynyival inkáb volt minekünk bánatunkra az ő halála, mert ha az Ur Isten őket ki nem viszi vala e világból, Ő mi nekünk mint keresztényeknek nagy sok igéreteket s fogadásokat tett vala, hogy te szentségedtől kilett volna mind mi nekünk mind a szegény kereszténységnek előmenetére és üdvösségére, hogy egy scolát vagy egy tanuságnak helyét csináltatna Te szentséged költségeddel, mivel hogy a gyermekeink tanulnának, és valami gyökeret verhetnének, hogy a *sok lutherségeknek* és tévelygéseknek vége lehetne és kitisztítója, hogy Istennek segítségéből oly nevekedne közülök, ki pap méltóságot vinne és a juhokat táplálná. Mert *ha a papok volnának itt a tartományban*, netalántán még se áradott volna elanynyira a hitetlenség, de mind ott közöttünk csak három pap vagyon, az egyik ki köztünk vagyon, az is Debronszky hiják fr. Dominicusnak, de az is *nem tud magyarul* predikálni, mind az által még is egynehány gyermeket tanít, meit igen szegény nép vagyon

A római Sz. Szék ez időben honunkban a török uralom alatt szétszórva lakott kath. hivők lelki vezérletét a bosnya tartományi *ferenciek* közöl választott *apostoli helynökökre* bizta, kik miként viselték gondját a csanád püspökmegyei hiveknek, kitünik ama dicséretes bizonyítványból, melyet gróf Nádasdy László csanádi püspök 1722-ben a szerzetnek adott a). Egy ily apostoli helynök *Fr. Jacobus Honcarpy* 1643-ban Szeged városában is tartózkodott néhány napig, ki himeriai cimz. püspök és a magyar hazánk négy folyama közti megyéknek török uralom alatti részeiben lakó keresztények kineyezett apostoli helynöke vala. b)

---

köztünk, az idegen fejedelmek igen megszegényítik és megnyomorítják a földet. Azért nem lakhatnak a gyermekek, mert sem tanítójok nincs, sem fizethetnek az ő tanítójoknak, sem ételek sem italok sem ruházatjok nincsen, kivel az atya vagy anya ruházhatná. Azért nem tanulhatunk, hanem szentségedtől kérvén segítséget, és ezt a mit kérünk Szentségedtől hiszszük is, hogy megadod, mint jó lelkipásztor az ő juhainak. Ezt is tudtára adjuk Szentségednek, hogy *jőnek ide mi közünkbe oly hitetők* az ő rendek szerint, kik a szegény községet igen *megháborítják az ő tévelygő tudományával*, kiért kérjük Szentségedet, hogy a mi nyelvünkön is küldjön Szentséged tanítót, ki állhasson ellenök az ő *hamis tudományuknak*. Egyebet nem kérvén Szentségedtől, mi mindnyájan hanyat homlok könyörögvén és lábaidhoz esvén, imádunk Istent éretted.

Kelt e levél Temesvárott böjtmás havának 8 napján Annus Domini 1582. én Herceg István temesvári főbiró, irtam egész keresztényeknek akaratjokból — Én Petrus Egeg Ungarus peto a Sua ut supra — Én, Simon Mihály fia, az egész városnak nevébe irok — Ego Martinus filius Gaspar Ungarus nomine meo et totius populi Catholici me subscribo — Ego Thomas Boccovius nomine universitatis et meo subscribo superioribus manu propria — Ego Petrus Balom Ungarus nomine omnium Cath. fidei professoribus et meo subscribo — Én Szabó Tamás magyar egyenlő akaratból irom. — *Kivülről:* Beatissimo Patri ac Duo nostro Divina providentia Papae Gregorio XIII.“

Érdekes s értékes is e levél, mert tanusítja mind a keresztényeknek ez időbeni elhagyatott állapotát, mind az apostoli sz. széknek készséges segélynyujtását, magyar ajku papokat azonban Róma nem küldhetett.

a) Lányi m. egyházi tört. II. 328. III. 58.

b) Urbán Friedr. Hist. ord. franc. 12.

Pálfy Ferdinánd csanádi püspök kérelmére 1673. évben a római propaganda szinte több papokat küldött a csanádi megyébe, c) egyik utódának az 1689. évben kinevezett *Dvornikovits* csanádi püspöknek pedig, mint annak helyén említettük már, a papnöveldének felállítását is meghagyta a pápa.*)

De a csanádi püspökök is tölük kitelhetöleg elkövettek mindent, hogy a megye hivei ellátva legyenek; igy az 1644. évben kinevezett *Zongor Zsiga* engedményezése folytán majd minden utóda a *szegedi* ferenciek ház elüljáróját nevezte ki a megye püspöki helynökének, egész püspöki hatalommal ruházván fel öket, és a török által elfoglalt részeken lakó keresztény nyájnak lelki ellátását szivükre köté. Az 1689. évben kinevezett *Telekesy István* püspök szegedi vicariusa mellé még egy föesperest is (archipresbyter) küldött a megyebeli hivek vigasztalására; hogy utóda *Dolni István* 1700. évben szinte papok s *licentiatusokról**) gondoskodott, már fentebb volt említve.

---

c) *Battyáni* 178

*) A *Licentiatusokat* a fölszentelt papokban nagy fogyatkozást szenvedő magyar egyház szomoru állapotán máskép segiteni nem tudó magyar püspökök buzgalma hozta életbe a török uralom alatt. *Pázmány Péter* bibornok-érsek elnöklete alatt az 1628. évi april 28-án *Pozsonyban* tartott főpapi tanácskozmány jegyzőkönyve igy irja le ezeket „*Licentiati* dicuntur viri laici, nullis S. Ordinibus initiati, coelibes, vitae probae, sufficientis doctrinae, quibus ab Ordinario seu Episcopo in Locis, ubi parochus ali, haberi, aut statui non potest, potestas datur populum principiis fidei imbuendi, baptisandi, sepeliendi, matrimoniis assistendi. “ — Az 1629. évi okt. 4-én tartott *nagyszombati* zsinat X. pontja szinte rendelkezik a *Licentiatusokról*, melyben előadatván, hogy némely különösen török uralom alatt nyögő részeken *licentiatusok* és *megtértek* lévén a papok hiánya miatt alkalmazva *postillák* o lvasása, sz. beszéd tartása és szükség esetében némely szertartások elvégzése végett, a megyei

* *Tvornikovics Mihály* csanádi püspök a papnövelde felállítását sürgető pápai felhivásnak akép felelt meg, hogy a nagyszombati köznevelde pénztárába — mely a honi megyék majd mindegyike számára nevelte akkor a papokat — püspöki megyéje számára *hatezer* frtot fizetett le. *Lányi* m. cl. érd. II. 70.

Az apostoli szék és csanádi püspököknek a hivek ellátása s lelki vigasztalására irányzott gondoskodását nagyon elősegíték a *jezuiták* is. *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem Károlyi Mihály és Kornis Zsiga kérelmére 1625. évben küldé őket ki Erdélyből *Cáránsebesre*, hogy ott s a vidéken az erkölcseiben végkép megromlott népet megjavitsák, *Káldy György* jezuita c) kérelmére a fejedelem ugyanott házat is adatott át számukra, a melyből két atya szüntelen a török uralom alatti keresztényeket látogatta, és kiváltott magyar foglyokat is vitt gyakran magával Cáránsebesbe vissza. Az Erdélyből először kijött jezuiták — Bujtul György, Makó István — világi ruhába burkolva ke-

zsinat őket a szomszéd plébános felügyelő hatósága alá rendeli, és a hivatalos müködhetésre szükséges engedély-levelet csak egy évre kivánja nekik kiadatni, melynek megujitását csak ugy nyerhették ki, ha a szomszéd plébanus bizonyitványával igazolhatták a püspök előtt hivataluk pontos teljesitését. — Az *egri* és *pécsi* megyében tartott zsinatok is rendelkeznek a *Licentiatusokról*, az előbbi megyében a tridenti hitvallás ünnepélyes nyilvánitása is kötelességükké volt téve és a főesperes felügyelete alá tartoztak, az 1714. évi *pécsi* zsinat terjedelmesen rendelkezik rólok, kötelességük volt a keresztség szentségét kiszolgáltatni, ünnep- s vasárnapokon a sz. beszédet s imákat elmondani, bőjti s adventi időben kétszer napjában egy kis tanitást s könyörgést tartani, a tudatlanokat a hitben oktatni, esketést, temetést végezni és processiokat vezetni. A halállal küszködő betegnek szentségekkeli ellátása a legközelebbi lelkész kötelességéhez tartozott ugyan, kiért ha csak 1—2 mérföldnyi távolságra volt, alkalmat küldeni tartoztak a hívek, de ha távolság vagy más akadály miatt meg nem jelenhetett a lelkész, ez esetben a *licentiatus* kötelessége volt a beteg ágyánál a hit, remény s szeretet indulatát, ugy a bünbánati töredelmességet felgerjesztő s az Isten akaratábani megnyugvást szilárditó imákat és könyörgéseket elmondani, vagy Urunk keserves kinszenvedéséről a beteggel elmélkedni — Kötelességük volt továbbá a hiveket a husvéti gyonás elvégzésére meginteni, a templomok tisztán tartására felügyelni, a fiók-helységekben lakó hiveket gyakran meglátogatni, és őket mind arra oktatni, mi az üdvösség elnyerésére szükséges, sat.

A mi *ruházatukat* illeti, az 1633-iki nagyszombati tartományi zsinat actái közt olvasható engedély-levélben az volt rendelve, hogy midőn a licentiatu-

c) A Vulgatának hirneves magyar forditója.

resték fel a törökök közt lakó kath. hiveket, és öt évig oktatták a már vadulásnak indult népet; 20-at megtérítettek, és 200-at megkereszteltek d).

Temesvárott már előbb működtek a jezuiták, mert midőn Bethlen Gábor 1613. évben fejedelemmé lőn választva, Temesvárról vitt magával Erdélybe két jezuitát — Vásárhelyi Gergely és Színi István atyát, — és Gyulafehérváron templomot s lakhelyet is épített számukra. A Temesváron maradott *Gorián Gáspár* atya öt évig önmaga alamizsnából élve álruhában kereste fel a keresztényeket, és csak midőn társa *Thulughli Jakab* atya megérkezett, vette fel a papi ruháját, és élte veszélyével nyilvánosan is hirdette a hiveknek Jézus tanítását, mit előbb azért nem mert tenni, mert ha élte kioltatik, nem lesz a szegény hiveknek lelki vigasztalója. A *raguzzaiak* közbevetett kérelmére a szultántól engedélyt nyert, hogy Temesvárt templomot építhessen, melyet, ugy az általa a töröktől kész pénzen vett

---

sok szentségeket szolgáltatnak ki, fekete szinű bő papi talárba s karingbe öltözve hivataloskodjanak.

Fizetésökre nézve a pécsi zsinat akép rendelkezik, hogy a lelkészeknek hiveiktől termesztményi s készpénzben fizetendő járulékokat, ugy a stolaris jövedelmet is a licentiatusoknak itéli oda annál inkább, minthogy ezek a szentségek kiszolgáltatása végett hozzájuk kijáró plébánosokat is vendégül fogadni tartoztak, azonkivül a csekélyebb jövedelmű parochiákon voltak alkalmazva.

Habár *Péterfy* zsinat-könyvében csak e három megye rendelkezik is a licentiatusokról, miután az ezen megyékben őket hivataloskodtató két főok — a török uralom alatti részeken lakó hiveknek ellátása s papok hiánya — közös baja volt a többi megyéknek is, biztosan állithatjuk, hogy más megyékben is működtek ezek, fentérintettük már, hogy a csanádiba is küldeni igérkezett annak püspöke ily Licentiatusokat.

Hálás érzelemmel kell az utókornak ezen licentiátusokról megemlékezni, kik a török lakta vidéken a kereszténységnek mintegy mentő oszlopai vol-

d) Fasc. Litt. I. 273. *Lányi* tört. II. 342. *Lányi* m. Cl. érd. II. 13. *Griselini* szerint (I. 124) még *Rákóczy Ferenc* idejében is 1687. évben működtek a jezuiták *Cáránsebesen* s vidékén.

négy templomot fel is szentelt és kath. Istentisztelet tartására alkalmazott, három száznál több magyart visszavezetett az egyház kebelébe, kik már Calvin- és Mohamedhez pártoltak át a).

A *Megváltóról* nevezett *szegedi ferenciek* az utókort is hálára kötelező apostoli buzgalommal müködtek szinte a török uralom alatti hivek lelki ellátásában; említettük már, hogy a házfőnökök a csanádi püspök helytartói hivatalát viselék, azonkivül Szeged vidékén lévö 14 helység keresztény nyáját látogatták meg gyakran és hirdették itt az Isten igéjét, a *szent Lőrinc* (Makó mellett) mezövárosa által 1646. évi aug. 15-én kiállított bizonyítvány nem csak erröl, hanem arról is tanuskodik, hogy hivatali buzgalmuk által e jó atyák az uj hitből sokat visszavezettek és a náluk romba döntött templomot is felépítették; ugyanerröl tesz Szeged városa is 1652. évi april

tak. És ha a nagy tudományú bibornok, *Pázmány Péter* mind a mellett is, — hogy az 1629. oktob. 4-én Nagyszombatban tartott megyei zsinatban számos kanonokjain kivül 102. plébános támogatta őt üdvös rendeleteinek hozatalában — még 29 Licentiatust is meghitt a zsinatra; e körülmény arra mutat, hogy Pázmány a Licentiatusoknak nehéz s sulyos hivataloskodását méltányolni tudta; bő tudományu *predicacioit* is, mint elő szavában mondja, leginkább a Licentiatusok végett nyomatta ki, hogy alkalmas kézi könyvül szolgáljon ezeknek, melyből az elhagyatott keresztény nyájat oktathassák. — A fentérintett 1714. évi *pécsi* zsinatra a megjelent 10 plébánus, 2 szerzetes lelkész mint zsinati tag számát 7 Licentiatus is növelte, kik „Honorandus Licentiatus Plebánus" cimmel megtisztelve tanácskoztak együtt a többi zsinati atyákkal.

Enynyit szükségesnek tartottunk itt a *Licentiatusokról* röviden megjegyezni; a rólok bővebben értesülni akarókat az 1859. évi *Religió* egyházi s irodalmi folyó irat 10—11 számában e tárgyról irt bővebb s terjedelmesb értekezésünk elolvasására kérjük fel, itt még némi felvilágosításul csak azt jegyezvén meg, hogy némely helyeken a *Pap* nevezetü család nagyon is számos tagokat számlálván még napjainkban is, nem megvetendő azon tájékozás, mely e családi nevet onnét származtatja, hogy *licentiátus* papok voltak hajdan a családfők, kiknek előbbi vezeték — talán nehezebb kiejtésü neveiket az ugynevezett csufnevek osztogatásában különben is bőkezü magyar nép a könnyebb *pap*-féle névvel cserélte fel.

a) *Lányi* ugyanott *Fasciculi* ugyanott.

1-jén kiállított bizonyítványában tanuságot megjegyezvén, hogy az apostoli vallás megörzése s fentartásának kincse nem csak az ő, hanem a pogány török véleménye szerint is a sz. ferenci atyák érdeme; ugyanazon Szeged városkán a 1755. évben az ország primásához küldött jelentéséből az is kitűnik, hogy midőn a szegediek a török elől a város határában lévő nádas rét s más, a török előtt nem ismert rejtett helyekre futottak, az érintett atyák éltük veszélyével ott is felkeresték a hiveket, hogy a szentségeket kiszolgáltassák, és nem csak itt, hanem az eretnekek s szakadárok közt is hirdették egész bátorsággal Jézus üdvözítő tanát b).

Végre a Tudományos Gyűjtemény (1837. VIII. 25.) a bolgár tartományi *ferenci* atyák működését is felemlíti, kik a tudósítás szerint a török uralom alatti keresztényeknek e korszakban Lippa, Krassó, Slatina, Mehadia, Orsova vidékén szinte nagy buzgalommal hirdették az Isten igéjét.

Az 1698. évben *Carlovicban* kötött béke végre meghozta a csanádi megyében már másfél századon tul, a török által anynyira zaklatott keresztényeknek is az oly régen ohajtott szebb napok reményét; a béke szerint a megyének *Bánát* név alatt ismeretes része még nem csatoltatott vissza, de ha török uralom alatt maradtak is még az itt lakó keresztények, a török kormány meg igérte, hogy valamint uj templomok építését, a régieknek kijavítását, ugy keresztény isteni tisztelet tartását gátolni nem fogja, ugy azok papjait adóval vagy máskép sem nyugtalanítja többé. A ház, melyben *Carlovicán* e béke köttetett, utóbb a ferenci atyák tulajdonába ment át, és az annak helyén épült szentegyház *Mária de pace* nevet nyert a). A török alvezérek, ha pénzre volt szükségük, hogy ezt kinyerhessék, többször megkisérték ugyan e béke pontjai ellenére a kereszt-

b) *Szegedi* Havi Bold. Asszony templom leirása. 7. 4.
a) *Palma* 435. *Spányik* hist. 529. Tud. gyüjt. VII. 72.

tényeк háborgatását, de mind a mellett is a keresztények állapota türhetőbb lett, mert üldöztetésük végett jogosan panaszt emelhettek, mit a béke létrejötte előtt tenniök szabad nem is vala.

3. §.

A török uralom után.

Fentebb említettük már, hogy a török uralom végnapjaiban az *Arad*-vármegyéből elszélyedt ujhitü magyarok székhelyeit g. n. e. oláhok foglalták el. Ugyanez időben 1689. évben Szervia- és Albaniából roppant nagy számu szinte a g. n. e. valláshoz tartozó *szerbek* vándoroltak ki és telepedtek meg Bánátban,*) hol egyébiránt hitfeleik — ha nem is nagy számmal — már a török uralom alatt is laktak. *III. Károly* császár 1726. évi febr. 26. és apr. 6-kán kiadott rendeletével megparancsolta, hogy a Bánát megnépesítésénél a szerbeken kivül egyedül rom. kath. vallásu telepítvények létesíttessenek, mert a Bánátban az ezentul is *uralkodónak* általa nevezet r. kath. valláson, és g. n. e.-en kivül más vallás nem fog elismerésben részesülni. Ez idö tájban kezdték Bánátot német, sőt még spanyol gyarmatosokkal is népesíteni, az uj telepek a kormány

---

*) *Piccolomini*, császári osztrák hadvezér értesülvén arról, hogy ezen nép régi hagyományánál fogva azt hitte — miszerint őket a török iga alól csak oly fejedelem fogja megmenteni, kinek tevéjén ismeretlen állatok fognak ülni — az előhaladó császári sereg élén egy *majom*, tengeri *kutya*, tengeri *borju*, s tengeri *macska* s *papagálylyal* megterhelt tevét vezettetett, hogy ez által őket megnyerve helyeik elhagyására s a bánátbani letelepedésre birja, a mi *Czernovics Arsen* főpapjuk biztatása folytán sikerült is. *Temesvárt*, *Verseç-* s *Cáránsebesen* mindjárt püspöki széket nyertek. *Leopold* királytól ekkor nyerték ama szabadság s kiváltság-levelüket, mely a *Declaratorium Illyricae nationis* néven ismeretes. *Griselini* 124. — Hasznos Ism. Tára III. 448.

részéről különös előnyökben részesültek, a) az ide vándorlottakat gyakran külföldről papjaik is bekisérték, és itt maradva a lelkészi hivatalt kezelték. — A bolgárok s a magyarok későbbi lakosai Bánátnak, mint a németek, de csak a bessenyei s vingai — mint fentebb az I. fej. 2 §-ban érintettük — Stanislovits püspök által behozott bolgárok, a Krassó vidékiek már a török uralom előtt is lakták e vidéket,*) mert 1779. évben Bánátnak Magyarországhozi visszacsatolása alkalmával egykét uj magyar telepítvényen kivül egyetlen egy magyar község sem volt Bánátban b).

A török uralom után a megyének magyar részén a Maros vidéki községekben a Nádasdy püspök által hozott papok, paulinusok, és ferenci szerzetesek, a bánáti részben pedig a jezuiták, bosnya s bolgárbarátok, és az uj telepesekkel az örökös, s külföldi tartományokból bevándorlott papok viselték a lelkészi teendőket. A temesvári jezuiták főnöke a püspök által *helynökké* neveztetvén ki, hatalma csak a bánáti plébániákra terjedt ki. Ugyanazoknak jegyzőkönyve tanusítja, hogy Temesvárott kenetdus szent beszédeik, különösen a böjti pénteki beszédeik által mindjárt eleinte roppant eredményeket vivtak ki, a viszálkodásban élö házasok kibékültek, az ellenségeskedések és a különben párbaj által orvosolni szokott megsértések kiegyenlittettek, böjt s ünnep szigoruan megtartatott, a roszhirü személyek a várból kiutasittattak, és mind a szakadárok mind az ott még tartózkodó Mahomed-vallásuak közöl sokan visszatértek a rom. kath. anya-sz.-egyház kebelébe, ezek közt volt egy öreg 60 éves *caluger* is, különben 30 év óta az otta-

a) *Timon* Epit. chron 300 *Griselini* I. 180.

b) *Bárány* 147.

*) A tudományos gyüjt. (1837. VIII. 18.) *Orsova*, *Slatina*, *Cáránsebes*, *Krasso*, *Rékass Lippa* vidékén helyezi el a régi bolgárokat.

nig. n. e. hivek lelkésze, ennek megtérítését helyben lévő püspöke minden áron meg akarta ugyan gátolni, de az még is áttért, s ennek folytán legszigorubb büntetés mellett meg lön tiltva az óhitü papoknak a kath. papokkali társalgás. Nagy küzdelmükbe került ugyan ezen jezuitáknak a temesvári óhitü püspök által hiveinek megengedett és még 1721. évben is divott *többnejüség* elleni harc, de az általuk Bécsbe vitt ügyet Nádasdi püspök pártfogolása mellett minden ármány dacára megnyerék.

A telepítés által lassan lassan benépesedett a csanádi megyének bánáti része is; *Griselini* szerint a) *Clary* polgári kormányzó idejében (1767—1774) az *oláhok* 181,639, *szerbek* 78,780, *cigányok* 5272, *zsidók* 353, *bolgárok* 8683, *német, olasz* s *francia telepítvényesek* 43,201, és minthogy csak a két utóbbi helyen nevezettek voltak katholikusok, tehát ezek ez időben összesen 51,884-en laktak már a Bánátban; tiz évvel később 1784. évben a csanádmegyei névtár szerint már 113,000 katholikust számitott a csanádi megye, melynek magyar részére alig lehet a fentebbi összegből 30—35 ezer-nél többet leszámítani; az 1866. évi megyei névtár szerint a megyebeli 208 parochia 91 segédlelkészel 431 iskolában 69,408 tanoncot, és 596,325 kath. hiveket lát el; ezek közöl a bánáti részében a megyének 407,105 kath. lakik.

Említettük már előbb, hogy a csanádi püspöki megye ez időben igen nagy hiányt szenvedett papokban, minthogy azonban hason bajban más püspöki megyék is szenvedtek, III. *Károly* ohajára *Eszterházy Imre* esztergomi érsek s prímás 1734. évi febr 25-én kelt levelével ugyanez évi szept. hóban Nagyszombatba e baj orvoslata felett tanácskozandó nemzeti zsinatra hivta össze Magyarország püspökeit, meghagyva min-

---

a) I. 196.

den püspöknek, hogy a nemzeti zsinat előtt tanácskozzék mindenki e tárgy felett megyei papságával, és a megye szükségeit igy elölegesen meghatározva, kész munkálatot vigyen majd magával fel a zsinatra; azonban e nemzeti zsinat *Péterfy* szerint a) részint a már ekkor jelentkező pestis, részint az ujra kitörni készülő háboru miatt nem tartatott meg. E nemzeti zsinatra *Falkenstein* csanádi püspök is meg lön a primás által hiva, és primási utasítás szerint elöleges tanácskozmányra meg is hivta papjait, valószinüleg itt e tanácskozmányban vagy az itt végzettek nyomán készült ama hires *Instructio pastoralis* a csanádmegyei papság számára, melyet mivel utóda *Engl* püspök ujra kinyomatott 1763. évben, rendesen az ö utasításának neveztetik b). A megyében a lelkészi téren működő beváridorlott papok és szerzetesek — ezek is jöttek az örökös tartományokból ide — nem ismervén az uj hazának sem törvényeit, sem törvényes szokásait, a lelkészi hivatal teendöinek minden ágaira nézve utasitást nyertek abban a lelkészek, meghagyatván abban nekik mind annak kerülése, mi egyházi s honi törvények által tiltva van: minthogy ezen utasitás a föespereseket megkülönbözteti az alesperesektől, annak jeléül veendő, hogy már Falkenstein püspöknek szándokában lehetett ezeknek visszaállítása *)

a) II. 424.

b) *Acta Synodalia* cimü munkánkban a *mellékletek* közt egész terjedelmében közöltük 85—104.

*) A többi közt ez utasitásban megtiltatik a papoknak a szakál és a vállig érő hosszu haj, gyürü és csatos cipök hordozása, a tánc, ugy a plébánia-házbani bormérés is szigoruan tiltatik, és az ezt hirdető jelnek — a cégérnek — azonnali levétele meghagyatik; ugy az is megtiltatik, hogy lakomák alkalmával a poharazásban ne vetélkedjenek a vendégekkel, és senkit semmi felköszöntés ürügye alatt ne kényszeritsenek arra, hogy poharát egy hajtásra kiigya. Örömmel helyt adunk ama nézetnek, hogy *Falkenstein* püspök

Érdekessége végett felemlítjük még, hogy az időben (1734) folyamodott *Szeged* város tanácsa Falkenstein püspökhöz azért, hogy főpásztori hatalmánál fogva engedje meg a jezuita atyáknak, kik *Szabadkán*, *Kecskeméten* s más vácmegyei helyeken ez évben nagy sikerrel *Missio* szent beszédeket tartottak, hogy Szegedre is eljöhessenek és itt is szónokolhassanak a néphez, mit a püspök egész készséggel meg is engedett. *)

Miután az 1724. évben itt a Bánátban megült telepítvényesek közöl többen a sok mocsáros hely s a vidék ártalmas kipárolgása által egészségtelenné vált éghajlat miatt meghaltak; — a telepítvényesek közöl sokan részint e miatt, részint a nemsokára kitört pestis és török háboru félelme miatt régi hazájukba tértek vissza, a magas kormány tehát uj telepítvényekről gondoskodott. — 1742. év körül sok *illyr*, *szerb* és macedoniai *görög* a török uralom alatti lakát elhagyva, átjött Bánátba és ott keresett s talált is uj hazát; a) valamivel később (1743) *Némethonból Lotharingiából* és *Tyrolból* uj katholikus telepítvényeket szállítottak Bánátba, a kamarai kincstár minden családnak kész házat, és a kijelelt föld miveléséhez megkivántató igavonó marhát, gazdasági eszközöket és egy évi élelmet adván át a letelepedés alkalmával, b) egyuttal biztosítván

---

nem a már dívó, hanem tán divatba jöhető visszaéléseket rótta meg, és azoknak főpásztori hatalmával eleve utját akarta állani.

*) Gyermek-koromban Szegeden az öregektől gyakran hallottam emliteni azon atyáiktól vett tudositást, hogy Szegeden egykor *szent papok* is voltak, kik predicaciojuk által — mely közben magukat ostorozák — a népet sirás közt fogadott bünbánatra inditák. Talán ezen most emlitett jezuiták voltak ezek.

a) *Griselini* 177.

b) *Griselini* I. 181. Az ő előadása szerint a bánáti helységek megtelepedése rendszerint igy következik: *Káránsebes* 1621. Oravica 1703 Temesvár 1717. Lippa 1717. Lugos 1718. Versecz 1720. Pancsova 1720. ismét 1724.

őket arról is, hogy vallási vigasztalásukról is fog a magas kormány gondoskodni, számukra templomot építeni, és a behelyezendő papot s tanítót fizetni, szóval a kamara által vallás-nevelési költségek alól az uj községek egészen felmentettek.

Ezen itt elősorolt különös körülményekben kell tehát okát keresni ama különbségnek, mely a *bánáti* és a csanádi megyének *magyar* részén hivataloskodó lelkészek javadalmazása iránt felforog, mely utóbbi — midőn az ország több megyéjének példájára — az ugynevezett *párbérre* van alapítva, az előbbi — az ujonan keletkezett lelkészségek kivételével — a községi hiveknek a fuvaron kivüli minden hozzájárulása nélkül az uradalmi pénz- s magtárból nyeri most is congruáját. *Leopold* király ugyan is, mint fentebb már említve volt, 1701. évi april 9-én kiadott rendeletében a) a földes, egyuttal kegyurakat arra kötelezé, hogy a lelkészt, tanítót s harangozót *kellő* dijjal ellássák és azt is kijelenté: ha a kegyurak — mely joggal csak a katholikusok fognak felruháztatni — más vallásra térnének át vagy adás, vevés, csere vagy zálog-szerződés, házasság által az ily kegyuri joggal felruházott javak nem kath. kezekbe mennének át,

---

megtelepíttetett Német Szent-Péter, Ujpécs, Freidorf, Csakova. 1725. Ujarad, Fejértemplom. 1726. Krasso 1728. Bruckenau, Gutenbrun, Gudricz, Szaderlak, Ujbessenyő 1730. Gyarmatha 1733. Facset 1738. Slatina 1741. Csanad Detta, Dognácska, Mehadia, Rékas, Szászka 1752. Perlasz, Perjámos 1764. Neudorf, Schöndorf, Engelsbrun, Billét, Merczidorf, Szent-Miklós 1766. Szakálház, Grabácz, Csatád, Nagyjecsa, Ilaczfeld 1769. Bogáros, Kisjecsa 1770. *Mastorf*, *Heufeld*, *Charleville*, *Szenthubert*, *Seultur*, Albrechtsflor, Marienfeld, Blumenthal, Charlottenburg, Buchberg, Lichtenvald, Neuhof 1772. Szent-András, Königshof, Osztern, Gottlob 1773. *Trübsvetter* és igy tovább. Az utobbi, ugy az 1770. évben megszállott helységek öt elseje mind francia telepítvények voltak, az Isten igéje is nekik anyanyelvükön, azaz francia nyelven hirdettetett, azonban most már az unokáknál a német nyelv az anyai, de a régi öregek maguk közt most is franciául beszélnek még.

a) *Fejér* Cod. jur. 292.

ez esetben a kegyuri jog az uj birtokosnak legközelebbi kath. rokonára, s ennek nem létében addig is, mig az ily birtok a kegyuri joggal együtt kath. egyénnek adományoztathatik, a királyi fiscusra szálljon. — Leopold nem határozván meg a lelkészi congruának *minőséget* sem *menynyiségét* az 1723. évi magyarországgyülési 71. törvénycikk a földes uradalmakra rótt tehernek egy részét már a *népre* hárította, és a püspököt illető tizednek *tizenhatodik* részét is a lelkésznek javadalmához csatolta.

Leopoldnak épen most idézett — a lelkészi dotatio ügyében — a földesurakat kötelező, — de ezek mint törvényhozók által csak hamar a nép nyakába vetett — rendelete legnagyobb részben a visszafoglalt *bánáti* rész által meggazdagított *kamarát* terhelte, mely kötelezettséget ez a reá nézve kedvező 1723. 71. t. c. ellenére is igen dicséretes s utánzásra méltó módon teljesíté, a kamara nem ez utóbbi magyar törvényt — mely reá, mint bánáti birtokosra az időben még jogerejü sem volt — hanem Leopold fentebbi üdvös rendeleteit tartá szem előtt. *III. Károly* 1731. évi május 30-án kiadott levelében is világosan megigérte, hogy a bánáti részen nem csak a kegyuri jogokat, hanem annak terheit is fogja örömmel viselni, u. m. egyházak építését, és lelkészségek javadalmazását a).

Teljes joggal biztosíthatták tehát az uj telepítvényeseket Leopold és III. Károly rendeletei értelmében ama általunk fentebb érintett kedvezmény iránt, és csakugyan a *kamara* a birtokához jutott és betelepített uj helységekben nemcsak az egyházi épületeket állítá mielőbb fel, hanem a lelkészi dotatiot is részint készpénzben, részint földben s termesztményekben bő-

a) *Fejér* Cod. jur. 350.

kezüleg megalapítá, s e terheket uradalmi pénztára viselé.*) Midőn utóbb kamarai jószágok adományozás, vagy vevés utján magán-birtokosok kezébe mentek át, a vevőnek a donationalis levélben átengedtetett ugyan a *kegyuri* jog is, de az ezen joggal összekötött teher — lelkészi congrua, egyházi épületek jó karban tartása — kiszámíttatott, és a *resignationalis* okiratban az érintett tehernek megfelelő összeg a vételárból leszámítatott; ily módon adományoztattak és kerültek át a kamarai javak legnagyobb része egyesek kezébe, s minden habozás nélkül hivatkozunk e tekintetben a kamarai levéltárakban most is feltalálható jószág átadási irományokra, melyekből az is kitünik, hogy a kamara az ily megvett jószág átadásakor még az esetben is engedett *relaxatiot*, ha az átadott birtokban parochia ugyan még felállítva nem volt, de az a hívek nagyobb száma miatt mielőbb felállíttatni szükséges, hasznos, vagy mielőbb bekövetkezőnek ítéltetett. Azért mondja tehát az 1802. évi január 15-én 327. sz. a. de *regulatione parochiarum* kelt udvari rendelet is a 13. §-ban ki ama kötelességet a kegyurakra nézve, hogy a kik a Bánátban kamarai birtokot s evvel

---

*) Mária Terézia alatt a 300 frtban megalapított lelkészi congruából 200 frt. kész pénzben, 100 frt. helyett pedig 15 császári boglya széna, 15 pozs. mérő buza, ugyanenynyi kukorica, zab, 15 ölfa s akó bor adatott. 1808-ban a kamara s a püspökség közt létrejött egyezség szerint 200 frt. — 5 császári boglya széna, 50 pozs. buza, ugyananynyi kukorica, 30 pozs. zab, 24 ölfa, 24 akó bor adatik a régibb congrua helyett. Ugyanezeknek 1772. évben *négy hold* föld is átadatott a kamara által; a hagyomány szerint *egész telek* földet is hajlandó lett volna a kamara a lelkészeknek kiadni, — mire III. *Károly* király 1733. évben a vármegyékhez küldött parancsával a többi földes- s kegyurakat már kötelezte, de nem lévén még akkor a földnek oly becse, mint most, nem igen nagy hajlam mutatkozott annak átvételére. — A tanitóknak 1768. évben 60 f. utalványoztatott a kamarai pénztárból. Lásd 1768. és 1772. *megyei körlevél.*

kegyuri jogot is kaptak adomány utján; ha az ott kimért kegyuri kötelességeiket leróni nem akarnák, a nékik e cimen a vételkor elengedett összeget fizessék le a vallás-alaptárba, *) ugy hogy bátran el lehet mondani, miszerint a legtöbb bánáti parochiákon az alapító kamara fizeti most is a lelkészt, még oly helységekben is, melyek adományozás utján más kezekbe kerültek, minthogy a vételárból a kegyuri joggal járó tehernek megfelelő összeg annak idejében az uj birtokosnak elengedtetett a).

Egyébiránt nem csak e tekintetben lehet a csanádi megye örök hálára kötelezve a felséges uralkodó dynanista iránt, hogy a hajdan hires csanádi püspöki megyét romjaiból ujra felépíté, és javadalommal is ellátá, hanem azért is, mivel a kath. egyház ügyét s érdekeit minden időben pártolá s előmozdítá. Említettük már fentebb, hogy a telepítvényezés alkalmával azon legmagasb királyi parancs s akarat lőn szabályul felállítva, hogy a kath. religio bánátban is *uralkodónak* tekintessék, és ezen akarat a telepítvényezéseknél mindég szem előtt tartassék; ezen a trónban ülő utódok által is megőrzött s hiven táplált sz.-egyházunk s vallásunk iránti kegyelet csakhamar oly nagy számra növelé fel a kath. hivek számát a csanádi megyében, hogy a naponkint nemcsak számban növekedő, hanem virágzásnak is induló keresztény nyájak szemléleténél csakhamar elfeledni tanulta dicső s fényes hajdanát.

---

*) Bővebben értekeztünk e tárgyról az 1859. évi *Religió* 20—21, és 1660. 48—50 számaiban *Papi párbér* és *Plébániai földek* cim alatt, az e tárgyról maguknak bővebb tudomást szerezni akaró olvasókat tehát az idézett ujság számaira figyelmeztetjük.

a) 17 év előtt egy ily *patronus* megtagadta a lelkészi congruát, a magas temesvári helytartóság azonnal utalványozta azt, és a földesurat az elengedett összeg befizetésére szorítá, azonban a kegyur engedett.

III. Károly király már az 1723. évi aug. 7-én kelt, és temesvári kormányszékéhez intézett iratában kijelenté: hogy a Bánátban lakó görög óhitüeknek szabad vallás-gyakorlat van ugyan engedve, de az uralkodó kath. vallás iránti tekintetből ennek vasár- s ünnepnapjain vegyes községekben házon kivül a botrány kikerülése miatt dolgozniok nem szabad, ugyanezt ismétli az 1731. május 30-án kiadott királyi leirat; mégis — valószinüleg az óhitüek által kinyert — ama engedménynyel, hogy vegyes községekben a külső munkai tilalom csak *husvét*, *pünkösd* s *karácson* első napjaira lett leszállítva; végre felemlítjük még Mária Teréziának 1772. évi febr. 26-án a temesvári kormányszék utján az egész tartományban kihirdetett ama királyi rendeletét, mely szerint a tisztviselőket arra — hogy minden vasár s ünnepnap a plébániai nagymise s sz. beszédre megjelenjenek — kötelezvén, azt is meghagyja, hogy noha még *Bánát* Magyarországhoz visszacsatolva nincs is, azért Magyarország védszentjének *sz. Istv.* királynak aug. 20-ra eső ünnepét itt is egész ünnepélyességgel megtartsák; továbbá figyelmezteti a lakosokat arra, hogy péntek- s szombaton nagyböjtben, és a kántorböjtben a huseledel csak a püspöktől felmentvényt nyerőknek van megengedve, a többieknek pedig eltiltatik; a tilalom áthágók 5 rhenusifrtban büntettetnek meg; azért a mészárszékeket böjti napokon bezáratni parancsolván a városban is a betegek számára csak egyet enged nyitva tartani. Végre a fennt kitett büntetés alá vonja a katholikusok böjtjére ugyan nem kötelezett nem katholikusokat is az esetben ha ezek a böjti napokon azok közöl asztalukhoz vendégeket hiva ezeknek huseledeleket adnának. A jelen kir. rendelet áthágóit feljelentők, kiknek neve, titokban fognak tartatni, a kimért pénzbeli büntetésnek egy harmadát fogják jutalmul kapni.

A nagy kiterjedésü csanádi püspöki megyében — számításunk szerint — roppant nagyszámu g. n. e. szerb, illyr s oláh

közt lakó kath hivek lelki ellátására — kiknek száma a *fél milliót* már régen tulhaladta — mint már fentebb emlitettük, eddiglen 208 parochia van felállítva, melyek közöl 41-ben most is a kamara, 13-ban a vallásalaptár, 21 határőrvidékin a hadügyminiszterium, 1-ben a csanádi püspök, 1-ben a csanádi káptalan, a többiekben magánosok gyakorolják a kegyuri jogot és viselik ennek terheit, a kegyurat nélkülöző 18 parochián a fennálló szabály-rendeletek értelmében a lelkész kinevezési jog a püspökhöz tartozván. *Nyelvre* nézve tisztán *német* 65, *magyar* 25, *rác* 4, *oláh* 2, kétnyelvü 76, háromnyelvü 31, négynyelvü 4, ötnyelvü 1 parochia számíttatik, melyek közöl a XVIII. század I-ső negyedében 21, II. negyedében 20, III. negyedében 41, IV. negyedében 46; a XIX. század I-ső negyedében 27, II. negyedében 34, 1850. év óta pedig összesen 19 uj parochia állítatott fel.

Ezek számára e század elején b. emlékü *Ferenc* apostoli király kegyeiből Temesvárt épült és az alapítványok erején tul a vallásalaptárból eltartott megyei *papnövelde* nevel papokat; a növendékek szabályozott száma 44, kik közé a bécsi *Pázmány-* és pesti *központi* intézetben tanuló két-két, összesen négy növendék, ugy azon kettő sem számítandó, kinek élelmezési s nevelési költségeit a csanádi püspök fizeti.

A megye területén lakó g. n. e.-tek, vagy mint most magukat nevezik, *keletiek*, *Temesvárott*, *Versecen*, *Cáránsebes-* és *Aradon* püspöki székhellyel, *Bezdin* és *Sz.-Györgyön* pedig basilita rendü jól javadalmazott zárdával birnak, melynek élén egy valóságos apát áll.

A g. kathotikus hívek számára, kik a megye területén, mint már fentebb említettük, ötvenezeren laknak — dicsőségesen uralkodó fejedelmünk I. Ferenc József egy évtized előtt *Lugoson* szinte püspöki és káptalani széket alapított.

Végre hogy arról, miként növekedett az utóbbi 25 év

alatt a megye területén lakó külömbféle vallásu nép, könnyü áttekintés utján meggyőződjék az olvasó, ide jegyezzük az 1841. s 1866. évi megyei névtárban közlött és hivatalos adatok után szerkeztett táblás kimutatást.

	Parochia	R. kath.	G. kath.	g. n. e. keletiek	Ágostai	Helvét	Zsidó
volt 1841-ben	173	410,527	21,243	943,714	29,957	30,858	10,109
van 1866-ban	208	596,325	49,992	973,358	40,473	41,734	21.122
igy szaporulat	35	185.798	28.749	29.644	10,516	10,876	11.013

ehát ezen 25 év alatt a megyében körülbelől e növekedési százalék jön ki

mindenütt	20%	45%	134%	3%	30%	30%—110%

a *g. kath.-nál* mutatkozó rendkivüli növekedést az e korszakba eső tömeges megtérések — *unio* —; a *zsidóknál* pedig a bevándorlás mellett a náluk másutt is nagyon mutatkozó „Crescite et multiplicamini“ féle szaporulat s gyarapodás fejti meg.

VII. FEJEZET.

A csanád-püspökmegyei hitelbank.

Miután az előbbi fejezetekben a püspöki megyének előbbi s jelenlegi javadalmazását kimutattuk, kiegészitésül felfedezzük most annak *hitelbankját* is. Nem az egyes lelkészek által fele-

lőség s évenkinti számadás bemutatásának kötelessége mellett kezelt alapítványi tőkéket, — melyeknek évi kamatja az egyház belszükségeire, sz. misékre, szegények felsegélésére vagy más, az alapitók által kitűzött jótékony célokra fordíttatik, — értjük a hitelbank alatt; hanem azon egyháziak által összehordott alapítványi tőkékről akarunk felvilágosítást adni, melyeket a csanádi káptalan hálát érdemlő gondoskodás- s fáradsággal kezel; ez azon *megyei hitelbank*, melyet a megye büszkén vallhat övének. — Fájdalom, itt nem oszthatjuk fel e fejezetet, mint az előbbenieket több §-ra, mert a török uralom *előtti* s *alatti* időkből nem adatott át e néven semmi a megyének, sőt ezen hitelbank is alig mondható harminc évesnek, legnagyobb része még ennél is fiatalabb.

De tekintsünk egy kissé a hitelbank könyveibe; — ezekben találjuk:

	frt	kr.
I. Temesvári Lyceum pénztárát melynek tőkje a mult év végével volt	55,883	88
E pénztárból fizettetnek a lyceum bölcsészet-tanárai, és fedeztetnek más iskolai költségek. Egyháziak áldozatkészsége hordotta ez alapot össze, mert a mi ez alap részére *nem papok* által lőn 1841. évben adományozva, 1858. évben a szerbvajdasági helytartóság rendeletére elkülönítve magasb parancsra annak adatott át, és a megmaradt összeg, mint tisztán egyházi pénz s adomány, 1858-ban a szinte megyebeli lelkészek fillérein alakult *megyebeli pénz-*		

tárral lön egyesítve. — Nevezetesb adányok a temesvári lyceumra ezek: *Lonovics József* csanádi püspök ur 16,728 f. p.; csanádi *káptalan* 400 fr. — *Maross* György csan. kan. 200 fr. — *Schuller* Ferenc kan. 100 fr. — *Fábry* Ignác kan. 1000 fr. — *Róka* József kan. 300 fr. — *Buchwald* József kan. 100 fr. — *Oltványi* István kan. 100. fr. — *Gradczky* Károly c. kan. 400 mérő mész *) frt. kr.

II. *Szegény megyebeli lelkészeket segélyező pénztár* **) Nm. Lonovics József püspök ur kormányzatának első éveiben lön alapítva, nevezetesb adányok e pénztár részére: fentisztelt *püspök* ur 50 fr. — *Csanádi* káptalan 58 fr, 38. kr. *Csajághy Sándor* püspök 250 fr, *Bonnaz Sándor* püspök 1150 fr. — *Oltványi* István kan. 1375 fr. — *Gábriel* József kan. 300 fr. *Konrád* Frigyes kan. 200 fr. — Püspöki iroda gyüjteménye 383 fr. — 1866. év végével bir e pénztár tökékben 6470

III. *Nyugalmazott papok pénztára*. 1835-ban Lonovics József csanádi püspök ur felszólítása folytán a csanádi clerus által a végett lön alapítva, hogy az ur szolgálatában megőszült és erejükben megfogyatkozott papok nyugalomba lépve azon havi *tiz p.* forint mellé, melyet a vallásalaptárból kapnak, ez alapból nyerjenek oly nyugpénzsegélyt, hogy öreg

*) *Lányi* II. 79.

**) Religio 1858. I. 8. sz.

napjaikban a sir széléhez közeledvén, legalább nélkülözést ne szenvedjenek. frt. kr.

A legutolsó hivatalos kimutatás szerint 1866 elején volt tőkében 66,967 56

1866. évi okt. 24 Bonnaz Sándor csanádi püspök ur 10,000

azaz tiz ezer forinttal volt kegyes ez alapot megajándékozni.

Nevezetesb adányok ezen kivül e pénztár javára ezek: *Lonovics* József alakuláskor 1000 fr. p. *Fábry* Ignác kan. 500 fr. — *Schuller* Ferenc kan. 600 fr. — *Maross* György kan. 660 fr. — *Róka* József kan. 636 fr. — *Oltványi* István kan. 900 fr. *Konrád* Frigyes kan. 600 fr. — *Bonnaz* Sándor kan. 200 fr. — *Gradczky* Károly c. kan. 400 fr. — *Szál* Antal prépost pléb. 400 fr. *)

IV. *Nyugalmazott tanítók pénztára* Csajághy Sándor püspök atyai felhivása folytán 1857. évben a megyebeli tanítók özvegyei s árvái részére alapíttatott, melyhez ő 2000 fr. *Bonnaz* Sándor kan. 525 fr. — *Martinszky* József kan. 500 fr. — *Oltványi* István kan. 100 fr. — Megyebeli lelkészek: *Makra* Imre prépost 105 fr. — *Mihálovics* József c. kan. 105 fr. — *Bódy* Antal főesperes 100 fr. — *Niamesny* Antal 100 frtot adtak, — a kisebb adományokat nem számítva. A legutolsó kimutatás szerint 1866. év elején volt 20,023 78

*) *Lányi* II. 43.

	frt.	kr.
V. *Gyermek-seminariumnak* is van már alapja . . . , ... , .	4,200	
mely *Bonnaz* Sándor püspök urnak 1000 fr — *Oltványi* István prépost 1500 fr. — *Konrád* Frigyes kan. 1000 fr. és *Klaszovics* Lipót kanonoknak 500 p. fr. adányain jött létre.		
VI. *Csajághy Sándor* b. emlékü püspöknek különféle alapítványai ezek: **)		
a) Megyebeli szegény lelkészek felsegélésére	9,555	
b) Székesegyházi templom javára	9,555	
c) Gyermek-seminarium javára	5,733	
d) Tanárok számára	4,777	50
e) Apácák számára	4,777	50
f) Székesegyházi szónoknak	1,911	
g) Megyei pénztár javára . . . . . , .	3,822	
h) Megyei könyvtár számára	1,911	
i) Papnövendékek jutalmazására	1,911	
k) Legényegylet javára	1,910	
l) A szegény cselédek hitoktatójának . .	951	
m) Májusi Mária tiszteletére	955	50
Ugyanő ezen kivül alapítványozott:		
n) A sz. Gellért napján szónokló pap javára	210	
o) Nep. sz. János napján „ „ „	157	50
p) A papnövendékek énektanítója javára .	525	
q) A papnövelde termei védszenteinek napján szónokló kispapok részére . . . . . , .	315	
r) Papnevelde rendkivüli tanárai javára .	2,100	

**) Csajághy által ezen 47 ezer ftot tulhaladó összeg a makai püspöki uradalom javára a Tisza védtöltésébe lőn befektetve, a legujabb egyház polgárzati szabályozás s beegyezés szerint e tőkék kamatjait az utódok fizetik kijelelt alapítványi szent célokra.

s) A temesvári jó viseletü szolgálók javára 761 frt.

t) Ugyanezek javára, ha a vasárnapi iskolába járnak 150

u) A temesvári *Mária-segély* nőegyletnek . 500

v) A megyében tartandó *missió* s lelki *gyakorlatok* költségeire *) 4,000

Végre ugyanezen püspök 1856. évben Szegeden, nehogy az akkori kormány rendelkezése szerint a tanítóképezde megyéjéből elvitessék, ennek megmentésére átadott 10,000

VII. Sz. *Gellért* társulati pénztár a legujabb kimutatás szerint tőkével bir 3,889 25

Csajághy püspök 1857-iki felszólítására, ki-300 frt, káptalana pedig 100 frt. adott, a Csanádon sz. Gellért tiszteletére építetni tervezett templom javára alakult a megyében e társulat és szeretet-filléreivel növelé e tárat. **)

VIII. *Lonovics* József volt csanádi püspök ur Ő exceljának két rendbeli alapítványa, a *Makai* kórházra van 1,241

a másik alapítvány pedig ***) 9,450

eleinte szegény kegyurnélküli megyebeli lelkészek javára volt szánva, ujabb időkben azonban (ideiglen: az alapítványozó máskép rendelkezett annak évi jövedelme iránt.

IX. *Oltványi István* csanádi nagyprépost, aranymisés áldor ur alapítványai: ****)

---

*) *Religió* 1859. 1860. 31: 10. szám.

**) Lásd bővebben a 44—45 lapon fentebb.

***) *Lányi* II. 7.

****) Hálatelt szívvel elismerjük, hogy ezen, megyénk tisztelt nestora ál-

	frt.	kr.
a) Az éjszakamerikai missionariusok (Leopoldinum) és a jerusalemi sz. sír mellett örködö barátok, különösen ez utóbbi helyen a magyar nyelvet értö gyontató atyának javára	1,470	
b) Afrikai missionariusok számára . .	1,050	
c) Szent gyermekség társulata javára, — pogány gyermekeknek megmentésére s vételére	1,062	91
d) A szegedi fö s közép tanodákba, ugy a szállásiakba járó szegény tanoncok részére s ösztöndíjra	4,462	50
e) Szeged alsóváros, *) Grabácz, Kisbecskerek és Ságh helységben szegény iskolások számára ruha s könyvre	2,100	
f) Temesvári feltanodába járó tanuló részére ösztöndíjra	1,065	
g) Temesvári vakok számára jövedelmezö alapítvány	1,000	
h) Szeged alsóváros, Kisbecskerek, Grabácz, Ságh községben ágyban sínlödök vagy koldulni szégyenlök felsegélésére	1,944	50
i) A Szeged alsóvárosi templom elött (1860 szept. 2.) arany miséje emlékére (950 fr.) állított sz. István király, és Magyarország védasszonya *Mária* szobrának fentartására . .	200	
X. *Cherier Miklós* pozsonyi kanonok hajdan csanádmegyei áldozár a rokonságából iskolába járók részére , ...	10,500	

tal fiatal éveiben hangya-szorgalommal gyüjtött történeti okmányoknak e művünkben igen nagy hasznát vettük.

*) Születési helye, a másik kettö lelkészül volt öt szerencsés birni, Ságh csanádi káptalani birtok.

	frt	kr.
ugyanő ismét más tanulók részére ösztöndíjul tett le a csanádi káptalannál	9.712	50
XI. *Ebner József* volt német-szentpéteri esperes plébános alapítványa		
a) A szegedi s temesvári főtanodába járó legjobb tanulónak	1,123	50
b) Az Ebner családból való két tanuló, és egy német-sz.-péteri tanonc részére ösztöndíjul	5,429	2
c) A legjobb egyházi beszédet készítő megyei káplánynak	448	35
XII. *Tomacsek József* bokai lelkésznek két alapítványa van		
a) A bokai parochia fiók-egyházaiban lakó szegény bolgár gyermekek számára . . .	752	69
b) Hajlék nélküli szegény özvegyek javára	712	21
XIII. A papnöveldei könyvtár gyarapítására egypár év előtt a csanádmegyei papság összesen . . . , ... tőkésitett össze.	3,297	27
XIV. *Haulik György* zágrábi bibornok érseknek . . , ... , ...	5,730	48

alapítványát is — ki Csanádmegyében kegyur több parochián — ide igtatjuk örömmel, mint a csanádi káptalan kezelése alatt lévőt, melynek évi kamatja felét a kegyurasága alatti községek tanoncai ösztöndíjul, másik felét pedig a felserdült s erkölcsi jó magaviseletű legények s leányok — kapják évenként jutalmul.

XV. E pont alatt már nem a csanádi káptalannál kezelt alapítványokat, hanem máshol kezelt s jövedelmező adakozásokat jegyezünk fel:

a) M. *Bonnaz Sándor* csanádi püspök ur adott: *lovrini* paplakra 5,403 frtot. — *Radnai* toronyórára 1,300 frtot. — Almás kamarási templomra 1,000. — *Triebsvetteri* templomra 2,000 frtot — *Gattájára* szinte 1,000 frtot. — *Temesvári* irgalmasok templomára 1,000 frtot. — *Szegedi* gymnasiumnak ösztöndíjra 2,000 — *Aradon* szinte ösztöndíjra 2,000 frtot. — *Nagybecskereki* templomra 15,000 frtot — — a magyar *Academiának* adott 10,000 — a mult évi háboru *sebesültjei* számára 10,000 — *Temesgyárvárosi* magyar iskolára *) 2,000 frtot — Sz.-István társulati házra 1,000 frtot — 1867. évi inségeseknek 1,000 frtot és 300 mérő buzát és ugyananynyi kukoricát.

b) *Fábri Ignác* ő nmga mint kassai püspök 1859. évben (Religio 13. sz.) 2,100 frtot küldött a megyei kormánynak (szinte káptalani kezelés végett,) hogy ebből 900 frt a székesegyháznak, 400 frt a szegény lelkészeknek, 200 frt nyugalmazottaknak, továbbá a semináriumnak 400 frt, — a Sz.-Gellért társulati alapnak pedig 200 frt adassék át.

c) *Oltványi István* nagyprépost ur egy szeged születésü részére a pesti vakok intézetében 3,400 frton — a váci süketnémák intézetében pedig 2940 frton alapított egy helyet, egy beteg ágyra pedig a temesvári irgalmasoknál 2,000 frtot adományozott; — a temesvári iskola nénikéknek szinte 2,000 frtot adott**)

---

*) *Gottlob* torontáli német faluban is épül a templom, ott is hir szerint érdekelve van a püspöki pénztárca. Idők Tanuja 1867. 28. *Kath.* Néplap 1867. 5.

**) *Religio* 1859. 9.

d) *Konrád Frigyes* csanádi kanonok ur a temesvári iskola nénikéknek szinte 1,000 frtot adományozott.

e) *Ebner József* a süketnéma intézetben Vácon szinte egy szegedi részére egy helyet alapítványozott, ugyan ő a temesvári irgalmasoknál egy ágyra 2,000 frtot fizetett le.*)

f) *Csanádi káptalan* a vár ostroma által megsérült székesegyházi templomot nagy költséggel kijavítván, és egy pár év előtt bensőleg is megujítván, a mult évi háboru sebesültjei számára is 1,000 frtot adott.

No kedves olvasóm! ki a püspökség s káptalannak általam fentebb eléadott szerény javadalmazását láttad, mit mondasz mindezekhez? mik itt e fejezetben, és fentebb a 103. lapon a megyebeli *nőszerzeteseknél* eléadattak? Bámulsz ugy-e? — *én is!* Kalapot emelsz az áldozatok ily roppant nagysága előtt? — *én is.* Meg nem tudod magadnak fejteni mind ezt? — *én sem.* Pedig még kettőről kell téged biztosítanom; *először*, hogy itt még nincs minden áldozat feljegyezve, (hanem az égnek könyvébe be van minden bizonynyal lajstromozva); ezeket is csak nagy ügygyel bajjal tudtam számodra megszerezni, hogy a jelen s utókor előtt is áldott legyen az áldozók neve s emléke; igen gyakran titokban s ugy nyujtja a balkéz a szeretet-adományt, hogy még a jobb sem tudja meg azt, annál kevésbé tudhatja meg könnyen a harmadik kéz; *a másik* miről biztosíthatlak az, hogy az itt s fentebb közlött adatok hitelessége kérdés vagy kétség alá alig vonható.

Ez tehát a csanádi püspöki megyének *hitelbankja*, ugy öröme, gyönyöre, dicsősége e szép megyének *most és örökre* —

És ha szives olvasóm még tovább is faggatsz, és a

***) *Lányi* II. 171.

mérleg egyik serpenyőjébe a szerény dijazást, a másikba pedig e roppant áldozatokat téve, a megzavart *egyensuly* kiegyenlítését megfejtő *titok* iránt kérdezesz engem? bizalmasan kifecsegem ez is neked, ha el nem árulsz: tedd a mindent Istenért feláldozni tudó *szeretet* sulyát a szerény dijazást tartalmazó mérleg könynyebb serpenyőjébe, az egyensuly azonnal helyre áll.

Minden bizonynyal itt is az történt meg, mi az ó szövetségben (IV. Királyok IV. fej.) már megtörténtnek említtetik a szegény özvegy asszony olajos korsóinál; ott is, itt is *Eliseus* prófétának láthatlan, áldást osztó keze müködött, ott e kéz megtölté a kevés olajból a kölcsönzött korsókat is, itt is a pénz-tárcákat, midőn azok a jótékony célokra nyujtott áldozatok által üresedni kezdtek, ugyanazon láthatatlan kéz észrevétlenül titkon ujra megtölté. Hej szives olvasóm! hatalmas ember ám most is azon fentemlített Eliseus próféta!!!*)

---

*) A főt. csanádi székes káptalannál lévő papi mise- alapítványokról szándékosan hallgatunk, mi csak a *felebaráti szeretet oltárára* hozott áldozatokat tartottuk szem előtt; az ugyanott kezelt, nem papi kézből származott alapítványokat sem soroltuk a fentebbiek közé, hogy igy jegyzékünk kizárólag a csanádi megye Clerusának dicsőségét s gyöngyét képezze. Felemlitjük mégis röviden, hogy *Áldási Ignácnak* a szanádi lelkész, tanító és aranyhegyi kápolna javára, ugy az országos hirü *Marczibányi* családnák is — ez utóbbinak nevezetes összegü — alapítványi tőkéje kezeltetik ott egyéb másoké mellett, melyből a tornyai korház, csókai, tornyai lelkész s segédek, tanítók és szegények nyernek évenkint tetemes segélyt. *Monumentum hist. et reliquis ommibus aere perennius!*

Zárszó.

Néhány szó az egyházi javakról.

Átvezettelek e szerint kedves olvasóm a csanádi püspöki megye birtok-viszonyainak történelmi terén; erösen hiszem, hogy téged is, mint engem az irót, elszomorít egy kissé azon eredmény, hogy a mohácsi vészcsapás után sokkal kisebb itt is az egyházi javak telekkönyve, ugy hogy ezen hajdan javadalmakban dusgazdag püspöki megye jelenleg alig birja *huszad* részét annak, mi a mohácsi vész előtt tulajdonához tartozott; azonban vigasztalást nyujthat neked is, nekem is e tekintetben azon öntudat, hogy a hazának e megyében legtovább tartó s duló török uralom miatti sanyaru helyzete ennek inkább, mint a megye az oka; téged is engem is hálára kötelez minden bizonynyal az, hogy a fenséges uralkodó ház minden lehetöt elkövetett arra nézve, hogy a török által elhagyott téren a *félhold* helyett üdvösségünk jelképe a *kereszt* ujra s pedig lehetöleg régi fényében visszaállíttassék; végre vigasztalást nyujt e tekintetben az is, hogy e pontra nézve kevés kivétellel más püspöki megyék sincsenek a fennforgott szomoru körülmények miatt kedvezöbb helyzetben, mint a csanádi püspöki megye.

Hanem ezen okok mellett még ama szokásos diák közmondásban „*de praesenti gaudet Ecclesia*“ is keresnék számodra vigaszt, ha a lajtántuli s inneni sajtóban a már 1848. évben több dühvel mint érvvel, az *egyházi javak* elvétele iránt megpendített indítvány nem rég meg nem ujítatott volna; ennek amannál mostani szelídebb öltönye el ne ámítson tégedet, az idö változtával régi köpenyébe burkolva fog az ujra elöt ünni. Azért

sziyes olvasóm, ki kegyes valál a *történelmi* téren engem követni, és azon áthaladni, légy irányomban még anynyi kegyelettel, hogy rövid időre a *jog* terére is kisérj el; hát ha sikerül nekem felhozandó érveimmel a fenntebbi közmondásban rejlö vigaszt is számodra megmenteni.

Az egyházi javak, mint fentebb láttuk, itt a csanádi, — valamint minden más honi püspöki — megyében is egyedül s kizárólag eme három csatornán kerültek az egyház birtokába:

I-ször vagy az apostoli fejedelem *adományozta*,

II-szor vagy egyes birtokosok *adományozták* éltükben, vagy haláluk után *hagyományozták* azokat az egyháznak, és a menynyiben bizonyos terheket kötöttek hozzá, *alapítványozták*,

III-szor vagy az egyház megtakarított filléreiből kész pénzen vette azokat.

Vizsgáljuk már most meg e három birtoklási jogcimet, vajjon törvényes-e az?

Tekintve a birtokosnak birtoka feletti szabad rendelkezési jogát — melyet a magyar törvénykönyvnek majdnem minden lapja védelmez — a közép helyen elöadott adományozási, hagyományozási s alapítványozási szabadság-joga az illetőknek kérdés alá sem jöhet; az egyháznak *birtoklási képessége* ellen 1498. évben *Ulászló* alatt hozott *lex amortisationalis**) pedig azért nem jöhet tekintetbe, mivel e törvény meg volt ugyan hozva, de életbe léptetve nem volt, ami abból is kitűnik, hogy nemcsak

*) Ezen 1498. évben hozatott egyházellenes törvényre — melyet hazánk az időbeli szomoru viszonyai magyaráznak meg, ugy az ez évi országgyülés körülményei — egy negyed század mulva következett be a *mohácsi vész gyásznapja*. A kinek füle s szeme van, nyissa meg azokat, s elmélkedjék egy kissé e felett.

ez időben, hanem azután is adományoztak, s alapítványoztak a trónon ülő fejedelmek, ugy egyesek is a honi egyházaknak birtokokat, javadalmakat; és az egyháznak birtoklási képessége ősapáink által nemcsak kétségbe nem vonatott, hanem midőn e javakat az egyháziak kezéből — nem ugyan a fentebbi Ulászlóféle törvény, hanem egyes hatalmas olygarchák erőszakos önkénye által — elvontak- és elvétetteknek látták, az 1567. évi ország-gyűlésen alkotott 31. és 1613. törvénycikkelyben az elvett jószágoknak a tulajdonos egyházak részérei visszaadását követelték.

Nem lehetvén tehát sem a II. sem a III. törvényes csatornát megtámadni, az I. pont alattit vegyük vizsgálat alá.

Mindenek elött figyelmeztetnünk s kérnünk kell az olvasót arra, hogy az egyháznak valami birtokot adományozó, vagy megerösítö apostoli fejedelem levelének szövegét s tartalmát jól megvizsgálja, mert a tiszta s nem tiszta adomány közt — *Donatio pura, impura* — királyi egyezés — *Consensus Regius* — beigtató parancs — *Mandatum Statutorium* — közt igen nagy a különbség.

Az apostoli király *) eme jogánál fogva néha saját magán-vagyonából, néha oly javakból, melyekből feltétlenül adományozhatott és a törvény által is saját királyi vagyonának tekintetett jövedelmére nézve is, ajándékozott az egyháznak javakat, ez az ugynevezett *donatio pura.*

Gyakran megtörtént, hogy a törvény által kijelelt esetekben a *királyi fiscusra* mint örökösre szált birtokot az egyház kész pénzen vette meg ettől; és ez esetben is a király mint ama birtoknak a magyar törvény szerint is tulajdonosa királyi adomány-levél utján ruházta az egyházra a birtokjogot, ez az ugy-

*) Az *apostoli királyi* cim- s jogról a *Szeged* hirlap 1863. évi 9. számában bövebben értekeztünk.

nevezett *donatio impura*, vagy néha *Consensus Regius* cim alatt kiállított királyi levél.

Ha az egyház honunkban egyesektől akár adományozás, hagyományozás, akár alapítványozás által nyert vagy pénzért vett ingatlan birtokokat — a nemesi birtok ősiségi viszonyainál fogva — az egyház, hogy magát a birtokban biztosítsa, mindég az apostoli fejedelemhez folyamodott, és a királyi engedély-levél mellett birtokba vezető, igtató parancsot is kért, de nyert is attól, hogy magát a honi, szokásos s törvényes ünnepélylyel a birtokba behelyezze; ez az ugynevezett *Mandatum Statutorium*.

Ezeket mind szem előtt kell tartani az egyházi javakra vonatkozó okmányok vizsgálásánál. És ha az illető levéltárakat felkutatni s az okmányok tartalmát átvizsgálni szabad volna; e vizsgálat eredménye több püspöki megyére mindenesetre az volna, hogy az egyházak által jelenleg birt jószágoknak csak kis része jött *tiszta adományként*, legnagyobb része pedig a fentebb kijelelt más csatornákon át jutott az egyházak birtokába. E kutatásnak másik biztos eredménye pedig minden bizonynyal az volna, hogy az egyház tulajdonához *hajdan* tartozott birtokoknak jó nagy része *jelenleg* nem csak a kamarai kincstárban, hanem más magán-családokban tiszteli földesurát, mert mint az általunk munkánk szövegében is idézett *Fessler* *) történetirónk megjegyzi: *Hollós Mátyás*, dicső emlékü királyunk idejében Magyarország egy harmada a kath. magyar hyerarchia birtok-tulajdonához tartozott.

De üssük már fel ősi alkotmányunk kincstárát, *magyar törvénykönyvünket*, és nézzük, minő véleménynyel vannak ősapáink az egyház javai iránt.

Az egyház által birt javakat elidegeníthetlennek nevezi a

*) VIII. 265.

törvénykönyv (1567. 31); azokat sem az egyházi javadalmasok el nem adhatják (Sz.-István II. 35.), sem vétkeik miatt el nem veszthetik (II. 51. alaptörvény), a király sem veheti ezeket el az egyháztól (1298. 26. 1447. 57. 1598. 55.); azoknak nemcsak eladása, hanem elzálogosítása is tiltatik, s érvénytelennek jelentetik ki (1567. 31); az apostoli király kegyuri jogokat gyakorol ugyan az egyházi javadalmakban, de ezen jogcim ürügye alatt azokat sem ő sem tisztjei el nem foglalhatják (1478. 47.). Üresedésben az egyházi hivatalok nem hagyandók (1569 36.), de még az üresedés ideje alatt sem szabad az egyház jövedelmeit a királynak elfoglalni, hanem azokat az elpusztult egyházak s épületek kijavítására, szóval egyházi célokra tartozik fordítani (1530. 13. 1715. 60. 1723. 71.). Ha (az 1519. 12.) ősapáink az apostoli király jogának védelmére arra kötelezték a főpapokat, hogy mástól ne fogadjanak el kinevezést, mint az apostoli magyar királytól; de midőn azt látták, hogy a király neki átengedett jogát nem az egyház javára, hanem annak kárára gyakorolja: volt anynyi bátorsága a magyar nemzetnek arra is, hogy (1552. 42. 1569. 35. 1681, 15) a királyt is tudta törvény által arra kötelezni, miszerint az egyházi javadalmakat ne idegeneknek, hanem *érdemes magyar* főpapoknak adományozza.

Kitünik ezen most idézett törvényekből, hogy őseink sem az egyházat birtokában, sem a királyt vagy az egyeseket az egyház adományozásában nem gátolák; söt ellenkezőleg az egyházi javak mellett *védőleg* léptek fel, ha azokat akár a király, akár egyesek háborgatni merészelték. A királyok és egyesek által az egyházaknak történt adományozásokat, alapítványozásokat, — más telekkönyv hiányában — saját törvénykönyvükbe lajstromozták be ősapáink, hogy ezáltal az egyház azokhozi tulajdoni jogát igy is biztosíthassák. „Véghetetlen az,

— mondja egyik ékes tollu, honi tudósunk*) — amiben a kath. egyház az állammal Magyarországban a multban érintkezett. A kölcsönös befolyás szálait pontjait előszámlálni, sulyát mérlegelni nem lehet. Egymást ápolták, az egyház a hazát, a haza az egyházat, a papság hazafias, a hazafi kath. volt, az egyház s haza öregebb s fiatalabb testvér egy házban. A király és magánosok fekvő birtokkal ellátták az egyházat, az egyház fekvő birtokainak jövedelméből gazdagította a nemzetet, iskolákat, egyetemet, kórodákat, minden közhasznu intézeteket emelve, alapítványozva vagy segélyezve, minden közszükség enyhitésére teli marokkal elősietve, söt amit a török s belháborúk elpusztítottak, a felsőbb nemességet a birtokban ujra megalapítva, a pór s alsó nemesi családokat a kihalt, vagy a hazáért s királyért elvérzett régi családok helyébe az egyházi javak jövedelmeiből fölemelve, gazdagítva, századokra ismét biztosítva, a hazát *szellemileg* nevelte, művelte, *anyagilag* — ami hivatása sem lett volna — ujjá szülte, megerősítette. Katholikus volt az ország, hazafias a kath. egyház."

Ha I. *Ferdinánd* király, mint ez értekezésünkben fentebb láttuk, a mohácsi vész után a csanádi püspök s káptalan némely jószágait, — ugy tán más püspöki megyékben is — egyházi javadalmakat másoknak adományozott is oda, az elidegenítési okmányokba — a csanádmegyeieknél legalább — beszötte ama óvó záradékot *„usque futuram Capituli Chanad restaurationem"* azonban a fennálló honi törvények s a buzgó ősapák e tette ellen lármázván, csakhamar jóvá tenni igyekezett e hibáját az által, hogy 1560. évi april 10-én kibocsájtott nyilt levelé-

*) Religio szerkesztője Palásthy Pál ur 1866 II. 46 szám.

ben a) ezen általa, vagy mások által elfoglalt, vagy királyi adományzás utján másnak adott egyházi javakat a mostani jogtalan birtokosok kezéből elvétetni, és előbbeni törvényes tulajdonosaiknak visszaadatni parancsolta. Igy rendelkezik az 1613. évi országgyülés is, a 2-ik törvénycikkben az isteni igazságra s a törvényekre hivatkozván (*Justitia divina et leges humanae id dictant, ut suum cuique tribuatur*) a belviszályok alatt elvett egyházi javakat az egyháziak részére visszaadatni rendeli, és az ország nádorát oda utasítja, hogy a vonakodók ellenében erőszakot is használjon. Az 1567-iki 31. törvényben is felszólíták már őseink erre a királyt, de ugy látszik siker nélkül.

Buzgó ősapáink tehát oly anynyira védelmezték az egyházi javakat, hogy azokért még királyaikkal is szembeszállani készek voltak, és mintha tán előre látták volna, hogy e hazában jöhet s tán jőni is fog oly időszak, melyben az ősapáknál magukat bölcsebbeknek tartó unokák az ősök által oly hősi bátorsággal tatár, török csordák, fejedelmek s olygarchák önkénye ellen megvédelmezett s híven megőrzött egyházi javakat majd az egyháztól elvonni szándékolnák, az utókor intésére 1567. évi 31. törvénycikkelyünkbe igtaták ama történeti nagy igazságot *„az egyházi rendüek megingatása után be fog e honban következni más alkotmányos testületek s rendek feldulása és feloszlása is.“*

Előbb tehát, hogysem az egyházi javak elvétele iránti indítvány törvényerőre vergődhessék, ki kell őseink eme aranymondatát törvénykönyvünkből tépni, és mivel ennek majd min-

a) *Fejérnél* Cod. jur. olvasható 81—84 lap. A király által történt elfoglalást némileg tán kimentheti azon körülmény, hogy ha ő nem veszi birtokába, tán mások foglalták volna el ama javakat, mint ezt fentebb láttuk is. Dicséretére válik azonban e fejedelemnek, hogy ha az elfoglalásban, ugy a visszaadásban is első mutatott a többinek példát, melyet azonban nem sokan követtek.

dem lapja védelmezi az egyházi javakat, alkotmányos jogaink eme *drága kincsét* kell előbb égő máglyára vetni, és ha ennek fellobogó lángjait az egyházi javak jövedelmeiből eddig tápláltak nagy tömegének záporként hulló könyűi eloltani nem tudják, oh! csak akkor léphetnek majd az elvevők azok birtokába, és hogy *háborítlanul* is birhassák azokat, az egyházi javak régi jogos birtokosai mellett ezentul is tanuskodható országos és magán-levéltárakat is be kell majd falaztatni.

Jogi szempontból tehát legalább honunkban az egyházi javakat s alapítványokat félteni nem lehet, *hatalom* s *önkény* ellen pedig jogelvekkel vagy logikai érvekkel harcolni döreség. *)

Szabad legyen még is az illetőkhöz — Lajthán tul s innét — ama szerény de fontos kérdést intéznünk: *nyujtott-e* s *mikor* a birtokos magyar főpapság okot arra, hogy a szóban lévő indítvány — ha már *jogossággal* nem bir is — legalább a most divatban lévő *opportunitási* köpenyt ölthesse magára?

Nem tudtok mindjárt felelni, nem is óhajtunk rögtönzött választ; utazzátok be először drága szép magyar hazánkat, keressétek fel ez utatokban a nagy részint kis városkákba elhelyezett püspöki, káptalani székhelyeket; kérdezzétek meg, minők voltak ezek előbb, s nézzétek minők most; — nézzétek itt és az ország más városaiban palotaként feltűnő vallás-erkölcsi, tudományos, vagy emberbaráti intézeteket, és tudakozzátok meg, ki emelte, szerelte s alapítványozta azokat? és ha ez utatokról szerencsésen visszaérkeztek, — ha igazságosak akar-

*) Egy bizonyos némethoni tartományban az 1848 évben élvezett nagy alkotmányos jogot s szabadságot a forradalom lezugása után az *absolutismus* váltotta fel. Ez időben a jogi tanfolyamra fiát a városba bevivő apának barátja ama tanácsot adta, hogy ne a *jog* (Recht) hanem az *erőszak* (Gewalt) tudományra tanittassa *most* fiát. — Valóban ez ügynél is ez utóbbi tanfolyamot kell majd előbb az illető indítványozó uraknak tanulmányozni, mert az elsőben azt aligha tanitották még.

tok s tudtok is lenni — minden kétség nélkül bizonyítványt fogtok nekünk arról adni, hogy az ugynevezett *holt kezek* — nem csak az egyház érdekeinél, hanem mindenütt, hol a haza java, nép-nevelés s szegények érdeke kivánta, mindenkor s mindenütt — nagyon is mozgékonyak voltak a multban s azok most a jelenben is. — Ha ezen — ez érdekben szerzendő tapasztalás végetti — vándorlási utazástokban beszállotok valami uri házhoz, tegyetek kérdést a család elhunyt őseiről, és a birtok-szerzésnek idejéről vagy annak eszközlőjéről, és viszszatérve igazolni fogjátok ti is azt, mit a korán elhunyt *Lányi Károly* pályanyertes művében *) állít, hogy a magyar hazában most virágzó birtokos szép *uri családoknak* legnagyobb része egy volt rokon főpap bőkezűségének köszöni mostani jólétét és szép birtokát.

Ha ez utatokban végre oly szerencsések lehettek, hogy a megye székhelyein elhelyezett *megyei hitelbank* könyveit is felnyitják előttetek, — mint én nektek ezen régi sebeiből még alig kivergődött Csanádmegyének könyveit felnyitottam, — bámulni fogjátok ama roppant nagy összegeket, melyeket a szeretet oltárára a magyar clerus különféle szép célokra bőkezüleg összehordott, és alá fogjátok irni minden bizonynyal ti is azt, hogy az egyház által birt igénytelen javaknál Isten áldása mellett *Eliseus* láthatlan keze másutt is jótékonyan mü-

*) *Magyar Clerus érdeme* 1848. a pesti hittud. kar által a *Horváth* alapítványi jutalommal koszoruzott elsőrangu pályamunka; a szerző I. 149—182 II. 124—147 lapon elősorolja hosszu jegyzékben a felföldön ismert uri családokat, melyek rokon főpap bőkezűségének köszönik jólétüket s vagyonukat. (Hát az általa nem ismert alföld menynyit tudna elömutatni?) Ugyanő elősorolja ott ama birtokokat is, mellyek egykor az egyház tulajdonához tartoztak és most a honi belzavarok s török uralom folytán különféle uton módon világiak kezében vannak.

ködött nem egyedül csak Csanádban, és hogy e javak itt is, másutt is legtöbbet jövedelmeznek a hazának s ennek fiainak.

Az urbér eltörlése által megcsonkult s alábbszált jövedelmei dacára is a főpapok ott, hol az egyház vagy haza java, a népnevelés s tudomány érdeke, vagy a szegénység ügye kivánta, néha mintegy megfeledkezve önmaguk s hivatalos állásuk szükségeiről, bámulatos adányokat irtak alá, mely áldozatoknak becsét csak növeli azon körülmény, hogy ha egyeseknek megeröltetésébe került is az áldozat, de az áldozók közöl elmaradni még sem akart senki. Az egyházi javak nem *adómentesek* többé, és igy e tekintetben sincs ellenvetni való többé, söt az ugynevezett *egyenértéki* adó miatt sokkal több adót fizet birtokától a papság, mint más magán-birtokos.

Nem tudván az illető indítványt pártolók a fentebbi kérdésekre vádlólag felelni, sem a szembeötlő áldozatokat és érdemeket tagadni, ama kopott régi fegyverrel állanak elö „*salus reipublicae*“ az *állampénztár* zilált viszonyának és sebeinek orvoslása kivánja az egyházi javak elvételét.

Ha azt mondjátok, hogy a haza java uj áldozatot kiván az egyház részéről is, ezt értjük; honunk történetkönyve több példát mutat elö e tekintetben a multból, a legutóbbi példa az 1848. évi országgyülésen a *papi dézsmáról*i lemondás; tudjuk azt is, hogy a szegénységre jutott anyát már a természet törvényei szerint is a fiu saját vagyonából is segíteni köteles; de azt már nem értjük, hogy miért kellene *egyedül* s *kizárólag* ezen áldozatot, vagy ha tetszik, kötelességet az egyháznak magának teljesíteni? — Hát nincsen már ez anyának — a hazának — több gyermeke, mint a kath. papság? hiszen ti más időben még nem régen is — a *hazafiui* szép cimet attól megtagadva egyedül s kizárólag magatoknak akartátok azt eltulajdonítani!!! Vagy csak az örömanyának akartok s sze-

rettek ti fiai lenni; és ha az különféle körülményeknél fogva inségre jutva, segélytekre szorul, elfordultok töle, és az eddig általatok háttérbe szoríttatni akart és a hazafiui térről az oltárhoz s breviariumhoz utasított egyháziakat rántjátok elö, *miért?* tán hogy ezek az inséggel küzdő anyának az egyesek által adott, szorgalmuk s önmegtagadásuk által növelt vagyonukat lábaihoz tegyék és azt avval megoszszák? *Nem*, hanem azért, hogy az egyháziak kezéből kiragadni akart javakkal ti magatok, a tieteket megkimélve, máséval áldozhassatok a haza szent oltárán!!! — Biztosíthatunk titeket, hogy a fiait egyaránt szerető édes anyának az ilynemű áldozat nem volt, nem is lehet kedves soha.

Miért tehát épen az egyházi javakat e célra kiszemelni; miért nem adjátok ti is a tieteket oda áldozatul; vagy ha ezen javak *egyházi* cimük miatt vannak áldozatul kiszemelve? miért nem lehet ezek közé ama birtokokat is sorolni, melyek a török uralom előtt szinte egyházi kezekben voltak, ha most magányosok birják is, miért nem azokat is, melyek egyházi pénzen vétettek egyes családok részére? — Ha igazságosak s következetesek lenni és a *történeti jogot* irányunkban is tisztelni tudnátok, nem az egyház által mostan birt javaknak elvétele, hanem a régen birtaknak visszaadása iránti inditvány illenék inkább hozzátok; de ezen — habár logikai következetességen alapuló — nagylelküséget sem nem várjuk, sem nem követeljük tőletek. — E dolgozatunk folyamában kimutattuk, hogy a csanádi megye mily keveset kapott vissza régi és számos javaiból, de azért a *történeti jognak* s a *jogcontinuitásnak* most nagyon is divatos s sokszor felemlített axiomájánál s ciménél fogva még nem jutott eszébe senkinek az egyház régi jószágában ülő mostani birtokosokat tulajdonukban háborgatni.

Ha az *állampénztár* zilált viszonyait s sebeit akarjátok

az egyházi javakkal gyógyítani? feltéve azt, hogy a sebek csakugyan oly nagyok, mint ti elötüntetitek, és hogy azok e javakkal csakugyan be is gyógyítva lesznek? szabad legyen ujolag e kérdést intézni hozzátok: miért épen e célra is egyedül s kizárólag az egyházi javakat kiszemelni; oka az egyház ama zilált viszonynak, vagy sebeknek? — Mikor ejtette azon az egyház ama nagy sebeket? Talán a forradalom lezugása után, midőn a *Haynau*, *Welden*, *Jellasich* és más ehhez hasonló rokkantakat ellátó alapokra oly nagy összegeket irtak alá, s ajándékoztak az egyháziak többi közt azért is, hogy a háboruban karjukat vagy lábukat vesztett szerencsétlen rokkant katonák segélylyel s kenyérrel ekép ellátva lévén, alamizsna kéregetés, vagy követelés végett ne háborgassák házaitok békéjét s családotok csendes nyugalmát? — Vagy talán 1854. évben az által okozta az egyház azon ama sebet, midőn az ugynevezett *önkénytes államkölcsönre* bámulatos nagy összegeket irt alá, egyéb okon kivül azért is, hogy igy a *krimiai* fegyverkezés költségei némileg fedeztetvén, ne legyen a kormány kénytelen nagyobb adót az ország lakóira kivetni? — Vagy talán a mult évben ejték ama pénztáron a magyar főpapok ama most nagyon is orvosolni akart sebet az által, hogy a sebesült harcosok felsegélésére s ápolására ismét jelentékeny nagy összeget ajándékoztak vala?? — Bizony bizony oly fát ingattok és akartok gyökerestől kiirtani, mely az utóbbi időkben — némelyek véleménye szerint mindenfelé dusabban termett, s hullatta inkább gyümölcseit, mintsem oda, hova az adományozók azokat egykoron szánták vala.

De ha az egyházi javakkal akarjátok a véleménytek szerint rosz állapotban lévő állampénztár sebeit orvosolni, utazzatok ki először *Spanyol-*, *Francia-*, *Olaszhonba*, *Németalföldre* és *Portugálliába*, s tanulmányozzátok ott ezen országoknak az egyházi javak elvé-

tele *előtti* és *utáni* állapotát és financiális viszonyait; minden bizonynyal azon szomoru tapasztalásra fogtok jőni, hogy az egyházi javak csak az egyház kezében hoznak az ország javára legtöbb jövedelmet, az állam kezében — mintegy gyümölcstelenségi átok alá vetve — alig jövedelmeznek azok valamit, és nemsokára minden országos haszon, de nem — eléggé meg nem siratható — országos kár nélkül mint elszáradt s igy gyümölcstelenné lett faág hull ki az elkobzó pénzügyminiszter kezéből az elvett egyházi vagyon*).

*) A nagyon gazdagnak hirlelt *pannonhalmi* benedeki főapátság hónunkban II. József alatt eltöröltetvén, b. emlékü *Ferenc* császár s király által 1802. évben ujólag visszaállíttatott azon egyszerü oknál fogva, mivel a status saját erszényéből ráfizetni kényteleníttetett, hogy az arra nehezedett terheket viselhesse. Ezt állítja a (Religio 1859. II. félévi számában idézett) bécsi *Kirchenzeitung* szerkesztője. Ámbár mi hajlandók vagyunk hinni, hogy e szerzetnek visszaállításánál más érdekek is, különösen a fenttisztelt szerzetnek honunkra nézve megszámlálhatlan érdemei is szerepeltek, mert valamint megszüntetésük országos gyászt, ugy feltámasztásuk országos örömöt idéze elő honunk minden rétegeiben, mind a mellett is a fentebbi bécsi nyilatkozatot, mint olyant, mely honunk ujabbi történelméből merítve fentebbi állításunkat igazolja, felemlíteni célszerünek véltük. — De a kik még most sem akarnak fentebbi állításunknak hitelt adni, egy ujabb honi okmánynyal is szolgálunk a kétkedők aggályainak legyőzésére, egyuttal állításunk igazólására. — A honi hirlapok közleményeiből (Pesti Napló 1867. 4. szám) tudjuk, hogy az 1849. év utáni időktől fogva egész a legujabb napokig a *vallásalap*, *tanulmányi* alap, *magyar királyi egyetem* ingó s ingatlan vagyonának kezelése az állam bureaucratikus pénzügyi hivatalnokainak kezében volt, azt is tudjuk az eddig közétett tudósításokból, hogy rémitő nagy — egy részben már behajthatlannná vált — bérleti *hátralék*, tehát jövedelmi veszteség és igy nagy összegü kár mellett jöttek azok vissza a magas helytartóság kezelése alá. A tárnok ur ő exlja elnöklete alatt ezen egyházi alapok orvoslata s jobb kezelése végett nem rég tartott vegyes tanácskozmányból lőn ugy lászik a hirlapokban közölve ezen táraknak állapota, ugy az azokból most reménylett tiszta évi jövedelem; bir pedig e szerint

	tőkében forint	földben hold	évi jövedelem forint
a *Vallás alap*	14,567,204	194,425	1,005,618
Tanulmányi alap	6,312,051	60,760	354,132
Magyar kir. egyet.	2,778,758	33,702	189,339

A most nevezett országok financiája a mienknél roszabb állapotban van, pedig ott már nem csak elnyelte, de már meg is emésztette az egyházi javakat az állampénztár, és még most sincs tantalusi szomja lecsillapítva, hanem — az irás szavai szerint *quaerens quem devoret* — ujabb meg ujabb financiális tervek s módozatok kieszelésében fáradozik s magyarul mondva töri zuzza fejét naponként, kit nevezzenek — lucus a non lucendo — pénzügy-miniszternek ama országokban. Az egyházi javakat erőszak- s hatalommal elvenni lehet, de gyógyszerül eredményes sikerrel felhasználni nem lehet; legalább az eddigi kisérletek azt tanusítják, hogy az ezen orvosszerrel gyógyitott beteg közöl egy sem üdült még fel.

Ha a t. olvasó egy kis számítást tesz, utba igazitásunk nélkül is könnyen ki fogja találhatni, az évi jövedelem hány százalékát teszi a tökének, s egy hold föld mit jövedelmez még azon kivül a kimutatás szerint? — A József császár által eltörlött szerzetesek vagyona is a fentebbi kimutatás közt levén, bizvást állithatjuk, hogy az ő kezükben nagyobb százaléki jövedelmet hozott az mint most, vagy a pénzügyi igazgatások korszaka alatt.

Visszatérve a pannonhalmi benedeki szerzet javainak az állam általi kezelésére, a *Religioban* (1849. 26. sz.) közlött hiteles tudósítás szerint e szerzet honunkban József császár előtt 4 apátságot, 30 szentegyházat, 18 plébánia-lakot látott el s tartott fön kizárólag a religio javára: eltöröltetvén a szerzet, a *cassationális* időszak alatt ezen rend jövedelmeiből alig birta a *kamara a tiszteket fizetni*; s mégis midőn 1802-ben a rend visszaállíttatott, a rend visszanyert régi jószágára a régi terheken felül még vállalt 6 uj templomot, 8 collegiumot, 8 gymnasiumot, és közel 80 egyénnek eltartását. — A hol ily tények beszélnek, a bővebbi okoskodás felesleges, pedig itt fel sem merjük azt tenni, hogy az történt volna meg, mit egypár évtized előtt a regényes *Sveicban* megtörténtnek hirdettek a hirlapok; midőn ugyanis itt szinte a *szabadság* szent nevében a kath. egyház és az egyházi szerzetes testületek is megfosztattak birtokuktól, a *murii* kolostor birtokának kezelése valami *Rafelsberg* nevü egyénre bizatott, és az első félévben már 20 *ezer franknyi* hiány találtatott. Kérdőre vonatván a kezelő ur, azon *naiv* s őszinte válaszszal lépett elő, miként ő azt vélte, hogy ha a statusnak szabad másokat *nagyban* megfosztani, es neki is meg van *kicsinyben* engedve. (*Religio* 1848-II. 63.)

De azt mondjátok, *minek az egyháznak ama sok jószág?* *) Igaz, hogy apostoli fejedelmeinek bőkezűsége, s egyes jótévők adománya, hagyománya, alapítványa és a főpapok takarékossága folytán a kath. egyház honunkban mai nap sok szép birtokot számít *tulajdonának*, — roszul fejeztük ki magunkat — *őriz másoknak*, ő csak ama fát ápolja s növeli, melynek gyümölcseit évenkint a hazának számos polgára élvezi. — De szabad legyen e kérdés ellenében egy másikat intézni hozzátok, hogy a kath. egyháznak — általatok tán nagyon is tulbecsült — birtoka van-e, s minő kárára a magyar hazának? több haszna volna-e ennek abból, ha a magyar clerus helyett *angol kalmárok* vagy *spanyol zsidók* birnák azokat? Nem marad-e igy a haza határai közt bent forgalomban ama javaknak évi jövedelme; s hol van jótékonycélú társulat, melynek pénztárát évenkint egyházi pénz nem növelné? A boldogult Scitovszky primás bibornok esztergomi érseknek jótékony célokra éltében tett adakozásait *két millió* forintnál nagyobb — majdnem három millió — összegre tudják kimutatni, noha ezeket csak a jobbkéz nyujtá, pedig jól tudhatjuk, hogy a balkéz is működött néha, habár egyik a másikát nem mindég árulá is el. — *Kunszt, kalocsai* érsek építkezéseit, alapítványait és adományait szinte ily roppant nagy összegűnek hirdetik, ugy az elhunyt *Hám* szathmári püspökét is. A *csanádi püspöki* megye hitelbankjánál láttuk szinte ama szép összeget, mit a szerény javadalmazás mellett is áldozatul összehordogatni tudtak itt jótékony célokra. — Mondjátok meg őszintén, ha ezen egyházi javak más kezekben lettek volna, mi jutott volna ekkor azok jövedelméből a fentebbi egyházi, hazai, népne-

*) Minden bizonynyal nem *annak*, hogy ti elvegyétek. Egyébiránt az e kérdés alatt rejlő *communisticus* elv, ha győzelem-, s hatalomra vergődhetik, az inditványozók kezei közöl is ki fogja majd ragadni a birtokot, ha mégis van az is a tollon kivül?

velési, s más jó ügyeket felsegélező szép célokra??? Halgattok! tehát mi is hallgatunk, mert szándokunk ellenére nagyon is keserű megjegyzéssel kellene a fentebbi kérdésre válaszolnunk. — Csak egy kérdést intézünk még azokhoz, kik honunkban az egyház által birt javakat sokalják: mikor volt a *magyar hazának* s a *magyar névnek* dicsőségi fénykora? nemde a *Hunyadiak* korszakában? amikor a költő szerint — „a magyart majdnem a félvilág uralta,“ és a többször idézett *Fessler* szerint ez időszakban a magyar egyházat e szép országnak majd egy harmada mint földesurát uralta, holott most annak egy század részében sem birtokos az.

Ha azt vitatjátok, hogy a *főpapság nagyon is gazdag*, az alsóbb rendű pedig szegény lévén, már ez okból is el kell a papi javakat venni; — ez is megjárja *fogásnak*, de nem *igazságnak*, hisz ha oly nagy érdekkel viseltettek az alsóbb rendű clerus sorsa iránt, akkor csakis az osztályozást, de nem az elvételt kellene szorgalmazni. De azt kérdem most már: minő joggal akartok ti ebbe avatkozni; mikor szorgalmazta ezt nálatok az alsóbb rendű papság?*) Ha itt-ott volna e tárgyban orvosolni való baj, annak elintézése a zsinathoz tartozik, majd intézkedik az ott s ugy, a hol s a hogy kell.

Továbbá ama csábitó javaslatra, — hogy *az országos pénztár javára* fogván elvétetni az egyházi javak, abból nyernek majd *a lelkészek szép fizetést*, ugy az alapítványosok is segélyt s a szegények ellátást; rövid válaszunk az, hogy ez

*) Küldjetek előbb valakit ama hires *besztercei* gyárba, ott készíttessétek előbb e tárgyban petitiót, de még akkor sem hiszszük, hogy a mostani országgyülés az egyházi javak mellett — mint az ősök — védőleg fel ne keljen az elvenni akarók ellen.

utóbbiakat igen féltjük, hogy *Cavour* miniszter szegényei *) sorsára juthatnak könnyen idővel ezek is nálunk; mi pedig hajlandóbbak vagyunk a mostani szerény *statusquo* mellett megmaradni, mert tanuló korunkból ismeretesek még előttünk ama latin versek „Timeo Danaos et dona ferentes;“ 'de mind ezen érvek mellett azt is kijelentjük, hogy a jezuitákra alaptalanul rátukmált de az indítványozók által is használt ama ismert elvet, hogy *a cél szentesíti az eszközöket*, — mi csak megvetni tudjuk.

Soha tán a kath. egyház javainak, alapítványainak anynyi ellensége, irigylője nem volt, mint 1848. év óta egész a legujabb napokig. *Ballagi*, *Blázy* uraimék is régen vezércikkeznek már a *protestans lap* hasábjain e tárgyban, ezek legalább tisztán kimondják, hogy a kath. egyház javaiban ők is osztozni akarnak, és igy azok elvételét már azon szempontból

*) Midőn néhány év előtt a *sardiniai* parlamenti kamarákban az egyházi s szerzetesi javak elvétele, s a szerzetesek eltörlése fölött folyt a tanácskozmány, *Solar de la Margeretha* gróf — jeles szónok s volt miniszter — minden ékesszólását felhasználta *Cavour* miniszter eme indítványának megbuktatására; azonban kisebbségben maradt; mind e mellett is a szavazás után a szegény *turini* barátok számára azon ok miatt kért kegyelmet s a megszavazott törvény alóli kivételt, minthogy azok a fővárosban nagy számmal tartozkodó szegényeket alapítványuk értelmében s erejénél fogva *meleg leves- s ruhákkal* látják el. *Cavour* miniszter kijelenté, hogy ezen eddig a barátok által ellátott szegényekről a kolostor javait öröklő állam fog ezentul gondoskodni. A kolostor kiüresedett, tagjai elszéledtek, és nem sokára a szegények közől többen a főváros utcáin *éhség- s fagytól* halva találtattak. A honi hirlapok is közlötték *Turinból* e szomoru tudósítást, és Margeretha gróf is felemlíté e szomoru körülményt egy későbbi parlamenti beszédében, de minden siker nélkül. — Egyébránt a ki bővebben akar arról értesülni, mily veszélyes valamely államra nézve a szegények ellátását törvény által az állam részéről biztositani, és azok ellátását az államra bizni, olvassa el a *Religio* folyóirat 1858. évi II. 21. számában e tárgy felől megjelent igen jeles értekezést.

is óhajtják, hogy az oroszlány-falat nekik is kijusson annak idejében. Jól tudják ők, hogy tőlünk, ha itélet napig irdogálnak s rimánkodnak is, egy *polturát* sem kaphatnak, azért mások által akarják azt tőlünk elvétetni, hanem természetesen ugy, hogy abból ők is részesüljenek; — politikának nem rosz, de nincs kedvünk azt sem megkedvelni, sem követni.

Egy pár év előtt egyik lajthántuli hirlapban olvastuk ama ritka nagy financ-tehetségre mutató tervet, hogy az egyházi javak után adott urbéri kárpótlási tőkéket, miután az 1848-iki törvényhozás azokat megtagadta és csak az 1853. évi marc. 2. *urbéri patens* ajánlotta meg, — s igy mint nem törvényest értékteleníteni kell, és ezáltal a status-adősság tömegéből nehány millió leapadván, ez uton s az ez utáni kamat fizetésnek megszűnése által is javulni fog az állam budgetje.

Igaz, hogy az urbéri jövedékeket eltörlő 1848. évi törvényhozás IX. törvény-cikkelyében „csak a *magán földes*urak kármentesítését helyezte a *nemzeti becsület védpaizsa alá*," az egyházi s közalapítványi javak kármentesítéséről pedig hallgat; mi azonban hajlandók vagyunk hinni, hogy e hallgatás okát nem anynyira a honatyák szűkkeblűségében, mint inkább eme törvényeknek általánosan elismert rögtönzésében kell keresni; mert különben nem értjük, hogy midőn az érdemes honatyák a VIII. t. c.-ben felállított közös teherviselés által az *egyenlőség* elvét felállíták, ugyanezt már a IX. cikkben maguk csapták volna arcul; de különben is fel nem tehetjük rólok, hogy amit önmaguknak jogos- s méltányosnak találtak, ugyanazt az egyházi javaknál jogtalan s méltányosság elleninek tartották volna; ezen véleményünkben megerősít az is, hogy a birtokos clerusnak e kárpótlástóli lemondása nincs a törvénykönyvbe igtatva, mint a XIII. t. c.-be be van lajstromozva annak a papi dézsmáról minden kárpótlás nélküli lemondása; vagy tán a clerus

ezen nagy örömmel találkozott kitünö áldozatának ama fentebbi kárpótlás megtagadása lett volna a fenntebbi hirlap véleménye szerint kiszabott szép jutalma??? — Nem, mi e nézetet az 1848. évi honatyákra nézve sértönek találjuk, s e miatt el sem fogadhatjuk még puszta gyanu alakjában sem.

Midön tehát Ö cs. k. apostoli felsége az 1853. évi márc. 2-án kiadott urbéri patensben a nemzeti becsület védpaizsa alá helyzett magán-földesuraknak kármentesítését elrendelte, — mint apostoli fejedelem, mint a kath. egyház legfelsöbb védnöke jogosan, igazságosan, és mint a hivatalos *bécsi ujság* (Religio 1860. 49.) megjegyzi, az 1848. évi törvények szellemében cselekedett; midön az e törvényhozás által elintézetlenül hagyott *nyilt kérdést* megoldólag az egyházi javak után esendö urbéri kárpótlás kiadatását is azon akaratának nyilvánítása mellett rendelte meg, hogy midön a magán-birtokosok kikapják a magukét, az egyháztól se vonassék el semmi és ez is kapja meg a maga illetöségét; mi már azon tekintetböl is méltán elvárható volt, mert az egyházi javakra is ki lön mindjárt eleinte vetve az urbéri kárpótlás törlesztése fejében fizetett elég tetemes adó. — A mi a fentebbi *patens* törvénytelenségét illeti, ezt mi belátni nem tudjuk, a menynyiben az 1848-iki törvények végrehajtását eszközli; de igen nevetséges is azt most idö után vitatni akarni, midön már a kifizetett urbéri kötvények nagy része nem csak kiadva, de elköltve is van több helyen; hanem a fentebbi financ-ember azt várta volna el nyilván, hogy egyedül a magyarországi birtokos clerus tüntesse ki e tárgyban is alkotmányos érzelmeit, és a patens által adott kárpótlást az alkotmányos testület feltámadásáig vesse vissza, hogy azután ettöl saját véleményezése szerint is kapjon *semmit*. — No ez már gunynak is sok.

A mi ezen egyházi javak után adott urbéri kárpótlási összeget illeti, tudjuk, hogy ebből a főpapok ohaja szerint 3 millió tökét a papnöveldék alapjára visszatartottak, a püspökségek s káptalanok- vagy birtokos szerzeteseknek kijutott többi tőke törzsvagyonul szolgál, melynek csak évi kamatja áll a hivataloskodóknak rendelkezésére; tudjuk azt is, hogy az évi kamatnál több helyt az adó is nagyobb, ugy az sem titok, hogy e kamatok nélkül néhol a szerény *de mensa,* vagy *congrua*-féle jövedelem sem volna a birtok évi szük jövedelméből kiegészitve. Honunkban egyedül a *veszprémi püspökség* volt oly kedvező helyzetben, hogy — a fentidézett bécsi hivatalos ujság tanusága szerint a püspök ur tapasztalván azt, miszerint a püspökséget illető kárpótlási tőke kamatjainak igénybe vétele nélkül is asztal s egyéb jövedelmei elegendők arra, hogy a magyar hyerarchiában őt megillető kitünö helyet sértetlenül megtarthatja — a római apostoli sz.-széknek 1857. febr. 9. és 1859. május 9-én kinyert beegyezése és az apostoli fejedelemnek 1857. évi szept. 23-án kelt megerősítése folytán a veszprémi püspökség részére 739,793 frtban meghatározott kárpótlási tőkéről maga s utódai nevében lemondott, és ez összegnek évenkint 36,989 forintra rugó kamatjait részint megyei plébániák, káplányságok gyámolítására, papnövendékek, elaggott papok és iskola-tanítók felsegélésére, részint megyéjében népneveléssel foglalkozó apácák dijazására kivánta örök idökre fordítani.

Meg vagyunk erősen győződve, hogy az állam financiáját orvosolni akaró jó ur — még az esetben is, ha egykor tán a miniszteri székbe ülve fentebbi tervének keresztülvitele felett örvendeni alkalma leend (mit azonban épen nem óhajtunk neki) — legalább ezen, Veszprémben nagyon is jövedelmezőleg elhelyzett urbéri papírok börzei árfolyamát már a jótékony cél miatt is minden uton módon fel fogja tartani.

Egy másik, de szerencsénkre nem honi hirlaptudós rövidebben végezte egy pár év előtt el az ügyet; ez honunkban a kath. egyházi birtokot s alapítványokat *államjavaknak* keresztelvén, azon elvnél fogva, hogy a mint az állam adta, ugy el is veheti azokat, nagy bölcseséggel megoldottnak hitte e kérdést. — Nem lehet sem kedvünk sem akaratunk ezen, sem történet- sem törvénykönyvünkből nem igazolható, söt ezek tartalma által világosan megcáfolt s igy csak *tudatlanságon* alapuló állítás érvénytelenítése mellett — az olvasónak különben is már kifáradt türelmét nagyobb próbára téve — sokáig harcolva időzni. E téveszme ellen legyen elég csak anynyit jegyezni meg, hogy még eddig nem találkozott s alig fog ezentul is találkozhatni oly tudós, ki a fentebbi állítást nálunk okmányokkal igazolni tudná, mely legfőljebb is csak a királyok által nyujtott adományozásokat érintheti, de honunkban *statusjavak* sohasem létezvén. — mert az ország fegyver általi elfoglalása alkalmával a vezérek közt osztatott fel, és az *állam* részére tulajdonul semmi sem különítetett el, — a fejedelmek nem a nem is létező *statusjavakból*, hanem saját királyi vagyonukból *) adományoztak az egyháznak, melyet adományozni, ugy másnak eladni vagy elkölteni s más célra fordítani jogosítva voltak a honi törvények által, és mint már fentebb említettük, az egyháznak történt királyi adományozások ellen őseink nemcsak nem tiltakoztak soha, söt ellenkezőleg a királyt ezen adomáyozásra vagy az adományozott javaknak visszaadására, vagy mások kezéböli visszaszerzésre töryény által is kötelezték. **)

---

*) Az adományozó királyi levelekben gyakran előforduló eme kitétel is „*pro elemosina* . . . . . . *et redemptione animae nostrae*“ kétségen kivül helyezi állításunk valóságát.

**) Legujabban a „*Wanderer*“ bécsi ujság is jónak találta 1867 év jan.

Őszintén bevalljuk azonban, hogy az egyházi javak és alapítványok mellett itt felhozott, s még felhozható egyéb érvek csak normális állapotban szolgálhatnak fegyverül, *önkény*

---

24. számában az osztrák pénzügy-miniszteriumnak különösen ajánlani a legujabb, *olaszországi financialis operatió* tanulmányozását, mely az egyházi javakat oly nagy ügyességgel *elsinkofálja*, cifra status-obligatiókkal sütvén ki a tulajdonosok szemét s állandó uj terhet róván az adózók zsebére. Munkánk sajtó alatt lévén már, nem ereszkedhetünk a *Wandererrel* vitába, ugy is szembe szállt vele azonnal a kath. egyház jogainak erélyes védnöke a *Pesti Hirnök*, jan. 25-én igy válaszolva neki: „Az ősi örökség ily elpusztítása s *egyházak megrablása* Anglián kivül Europában mindenütt a *modern liberalismus* remeklései közé tartozván, épen nem csudálkozunk, hogy a *Wanderer* is ily olcsó tanácsadással igyekszik liberalis, de nem generosus hirét emelni. Megnyugtatót a magyar egyházra nézve most abban találunk, hogy a tanács bizonyosan nem Magyarországra szól, mert azon lapról, mely hazánk autonomiáját anynyi ostentatióval védi, fel kell tennünk, hogy azon pillanatban — midőn önállásunk visszaszerzése forog kérdésben, — az osztrák financminiszter urat az Osztrák-birodalmat épenséggel nem illető magyar kath. egyház javainak elsinkofálására nem uszítgathatja. — Az osztatlan statusadósság egy részének kamatját Magyarország fizetendi s ezen teherviselésben a magyar kath. egyház javai is tisztességes részt veendenek: de nem hiszszük, hogy oly botor, silányelvű s jellemű magyar miniszter találkozzék, ki azt indítványozni merné, hogy az egyházi birtok egy pár évi deficit fedezésére eltékozóltassék, s nem csak az egyház, de maga az ország s nemzet is azon egyetlen segély-forrásból is *kiraboltassék*, mely Isten s vallás, az erkölcs s tudomány, az irgalom s humanitas oltárára lévén az ősöktől áldozatul szánva, mint a jótétemények kiapadhatlan áldott kutfeje, a buta vagy irígy kifosztogatás hazafiatlan és szentségtelen kezeit hazánkban nyolc századon át gondviselésszerüleg kikerülte."

Ohajunk az, hogy Lajtán innen s tul ne adjon senki ujra alkalmat a *Pesti Hirnöknek* vagy más valakinek arra, hogy ezen erélyes s a meggyőződés ihletével füszerezett *strafpredigtjét* ujra elmondania, vagy más, még keményebb modorban azt megujítania kelljen; adja a jó Isten, hogy ez óhajunk, teljesüljön, de készen vagyunk és leszünk arra is, ha hogy nem fog teljesülni.

s *hatalom*, ugy *erőszak* ellen mind ezek nem érnek semmit.

Lehet, hogy édes magyar hazánkban is az esetben — ha a *socialismus*, *communismus*, *renanismus*, *freimaur erismus* és más ily *nihilismus*-féle már jól elterjedt elvek még nagyobb hódítást téve egykor győzelemre s uralomra vergődhetnek — idővel itt is, mint más országokban meghuzzák majd az *egyházi javak* felett a *halálharangot*; de ez idő még egy kissé távolinak látszik, hacsak valami általános európai uj forradalom azt közelebb nem hozza: de ha bekövetkezik itt is e szomoru korszak, — melyet gunyból *szabadság* kórszakának szokott a *liberalis* sajtó nevezni, — itt sem lesz ezen különféle ..*mus*-féle diadalra vergődött elveknek más győzelmi eredménye, mint más országokban volt, mi nem egyéb a *pauperismusnál*.

Ha az isteni Gondviselés könyvében az van előjegyezve, hogy még e csapás is — büntető ostor gyanánt — sujtsa szegény magyar hazánkat, s vele egyházunkat, az e csapást tulélő nemzedék a hátramaradt omladéki romok helyén emelendő uj épület homlokára szinte azon oktató *emlékiratot* jegyeztetheti majd fel a későbbi nemzedék intésére, melyet a mohácsi gyásznap után a magyar hazának a török általi elfoglalása s elpusztítása miatt szomorkodó ősapáink az 1546. évi országgyülésen törvény s alkotmányos könyvünk 2. §-ba igtattak vala, miszerint a hazát ért veszedelem semmi egyéb, mint a magyar *népet vétkeiért büntető Istennek igazságos itélete* *).

Az egyházat félteni sem nem lehet, sem nem szabad. Neki e földön *küzdő*, *harcoló* a neve, megsebzeni, kirabolni le-

---

*) Cum ex unius summi Dei nutu cuncta mortalibus eveniant, videntur omnia . . . *unius summi Dei vindici irae juste videlicet in populum pro suis peccatis indignantis, adscribi posse.*

het, de legyőzni nem. Ha az Isten népét sujtván megengedi is azt, hogy néha egyes országokban földi egyházának állapota a siron tuli *szenvedőhöz* közelebb álljon mint a *győzelmeshez*, más országokat s nemzeteket viszont avval boldogít, hogy náluk emehhez vonja közelebb földi egyházának anyagi s szellemi viszonyait.

Volt már a történelem tanusága szerint több országban, honunk egyes vidékein is — oly időszak, hogy a javaitól s kincseitől megrabolt egyházakban *fakelyhekben* mutatták be az ég Urának szent áldozataikat a papok; de e szegénység csak igen rövid ideig tartott, mert a szent hitéhez minden üldözés dacára is ragaszkodó hivek buzgalma s áldozat-készsége csakhamar megtölté ujra az egyháznak kiüresitett kincstárát, és arany-ezüst ékszerekkel cserélte fel az egyház habár szegény, de szent edényeit. — Az Isten, ha egyik kezével népét büntetve itt-ott meg is engedi egyházának lerombolását, s kincstárának pusztítását; ugyanakkor másik kezével már azokat keresi fel s állítja az előtérbe, kik a feldult templomokat s elpusztított oltárokat a romokból ujra felépítsék, és szeretet-filléreikkel annak kirabolt kincstárait ujra megtöltsék.

De ha a történetkönyv ezt igazolja, ugy arról is tanuskodik az, hogy az ily erős megrázkodtatások után az egyház — ha lassan is — de még is felüdül sebeiből, és a csapást rajta ejtő nemzet *ritkán*, de egyhamar *soha*; leggyakrabban *fel-s eloszlik*, elporlik, eltünik, vagy önokozta sebeiben sokáig kínlódva végre meghal.

A történetkönyv egyeseknek ugy mint nemzeteknek is jó iskola gyanánt szolgálhat, mert a történelemben *Isten itélete* rejlik. — A história az oktató isteni Gondviselés könyve, ebből legtöbbet lehet s kell is tanulnunk. Ki a századok mozgalmaiban s különféle eseményeiben Istennek *intő* — vagy

büntető vagy jutalmazó — *kezét* nem látja, — annak szellemi szemfénye kiapadt és kialudt, és az ilyenen csak szánakoznunk lehet, és imádkoznunk kell, hogy az égi kegyelem jótékony harmatcseppjei mielőbb szabadítsák meg őket a szellemi vakságtól. — A multat előadó világtörténelem olyan mint egy *sirkert*, melyben az elenyészett nemzetek s feldöntött trónoknak hamvai nyugszanak. A jelenkornak menthetlen kötelessége a korán sírba szállt nemzetek hamvai felett arról elmélkedni: vajjon mi volt az, mi a tán hosszabb életre érdemes nemzetet ily hamar sirba juttatá? és ha nyomára jön a korai halált előidéző bajnak, ugyanazon jelenkornak — ha nemzeti létét, alkotmányát az utókor számára is biztositani akarja — további szent kötelességében áll mind azt szorgosan kerülni, mi másutt kora halált okozott, és mind azon gyógyszereket igénybe véve felhasználni, melyek biztos s boldog jövőt eszközölnek a nemzetnek. *)

Mi magyarok szerencsésebb helyzetben vagyunk, nekünk nem sokat kell a multban már kutatnunk, mert sírban nyugvó őseink unokáik számára épen *háromszáz év* előtt mintegy *jóslat* gyanánt kijelelék már ama bajt, mely egykor hazánkat, alkotmányunkat, nemzeti létünket veszélybe fogja dönteni, az 1567. évi 31. cikkelybe igtatván okulásul ama megészlelésre

*) „Mióta a historia létezik, igy szól az „*Angol türelem*“ cimű röpirat bőtudományu szerzője — soha nem történt igazságtalanság, mely üdvös gyümölcsöt termett, s önmagát meg nem boszulta volna; és szinte oly régi mint teljesen igazolt észrevétel az, hogy midőn az emberek bünt vetnek, ugyanakkor egy láthatlan kéz szórja közbe azon vesszők magvát is, melyek előbb utóbb büntetésük eszközeiül szolgálandnak!!“ — Ajánljuk ezen honi történelmünkből is igazolt nagy igazságot a fentebbi inditványt pártolók figyelmébe. *Historia est testis temporum et magistra vitae!*

méltó nevezetes nagy történeti igazságot: **Ordine Ecclesiastico confuso, necesse erit etiam alios ordines confundi ! ! !** —

De ideje már, hogy legyen e különben is szándékunk ellenére hosszabbra nyult értekezésünknek, de soha ne — a szeretett kath. egyház s magyar haza boldogságának és állandó jólétének

V é g e.

Nevezetesb sajtóhibák.

Lap.		sor.		helyett olvasd.
7	alul	3	curruntem	currentem
11	„	7	vicariusaink	vicariusaik
24	„	7	templum	templom
26	felül	12	pótolható	puhatolható
28	„	5	a megye székhelyét	a megye uj székhelyét
37	alul	2	hi	hic
45	„	3	jótékonyságban. Őt	jótékonyságban Őt
46	felül	19	pr ViDe	proVIDe
51	„	3	egyház; történeti	egyház történeti
64	„	1	Vituchuban	Vituhuban
69	„	9	megcáfolja	felderíti
69	„	13	előtt	után
63	felül	4	Bisterciek	Cisterciek
92	„	17	1235	1233
131	„	8	engedményezése	kezdeményezése
135	„	4	városkán	városának
139	„	18	kerülése, mi	kerülése egyuttal, mi
144	alul	3	17 év előtt	14 év előtt
147	felül	9	ehát	tehát
156	„	12	103	108—113
160	„	8	1613 törvénycik	1613 2 törvénycikk

A többi csekélyebb sajtóhiba kijavítására a tisztelt olvasó kéretik fel.

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C051408647

